

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PAUL THYGESSEN

LÆGE
I TYSKE
KONCENTRATIONS
LEJRE

THANING OG APPEL

LÆGE I TYSKE
KONCENTRATIONSLEJRE

AF

PAUL THYGESEN

KØBENHAVN
THANING & APPELS FORLAG

G. Hartmann & N. Helweg-Larsen

1945

Enkelte dele af denne beretning har været offentliggjort i to kronikker i „Politiken“ samt som bidrag til den tidligere udkomne bog „Danske i tyske Koncentrationslejre“.

Printed in Denmark

—
VALD. PEDERSENS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

tilegnet

en MUSELMAND

Den 2. august 1944 om eftermiddagen :

En Gestapobil exploderer paa Raadhuspladsen i København. Det gør ikke noget stort indtryk paa de forbipasserende, — man er vant til det nu, og sprængladningen har været godt afpasset, saa virkningen har ikke bredt sig ud over hensigten.

Naturligvis bliver der lidt skyderi ud af det, — det gør der altid, — Tyskerne forsømmer ikke en lejlighed, — og de nærmeststaaende bliver alle arresteret. En taabelig tanke at ville finde gerningsmanden her.

Vor organisation havde intet at gøre med attentatet, men et medlem fra en af vore illegale grupper befandt sig ved et rent og skært tilfælde blandt de arresterede.

Der blev foretaget husundersøgelse i alle arresteredes lejligheder.

Det var forbandet. De fandt en del kompromitterende ting hos ham, vanskelige at bortforklare. Naturligvis blev de herrer Gestapofolk siddende for

at afvente begivenhedernes udvikling, — en daarlig vane, som undertiden gav bonus.

Minutterne og timerne sniger sig hen, og Gestapo ryger cigaretter. Endelig ringer det paa døren. Gestapo aabner. Det er gruppelederen og en hjælper, og de har strax hver munden af en revolver i brystet. Det var to til. Men nu kommer der heller ikke flere.

Gruppelederen er godt kendt af Gestapo; de har jaget ham i snart 3 aar. De har efterhaanden flere dæksnavne paa ham og kan strax forelægge ham et længere synderegister.

Gummikniplerne kommer hurtigt i funktion i Gestapos højborg i København. Man vil prygle gruppens forbindelse til hovedledelsen frem. Kun faa kan holde til deres torturmetoder, og det er heller ikke altid god politik at tie fuldstændigt, — i reglen opnaar man mere ved frivilligt — eller efter et passende kvantum prygl — at fortælle dem, hvad de kan formodes at vide i forvejen og evt. angive folk, der er i sikkerhed under jorden eller er skaffet illegalt til Sverige, og gruppelederen opgiver da ogsaa tilsidst en lejlighed, som han mener er tom, og hvor indehaverens kartotekskort er „blevet væk“ i folkeregistret.

10 minutter senere er Gestapo i lejligheden.

Det var jeg desværre ogsaa, — og det var atter lykkedes nazisterne at slaa et lille skaar i den danske hjemmefront. 4 mand var arresteret, og kun

de to lever nu. En blev skudt i lungen under flugtforsøg fra en transport. En anden dræbte de i en tysk koncentrationslejr.

Jorden havde allerede tidligere brændt under mig. En nær medarbejder fra organisationen af modstandsgrupper i København var arresteret, og det var lykkedes ham at faa en meddelelse ud fra fængslet om, at vi ikke maatte regne med, at han vedblivende kunde holde tæt over for sine forhørsdommere og deres bødler. Kort tid før havde jeg haft et møde med en anden medarbejder paa en restaurant. Han var allerede eftersøgt af Tyskerne og blev paa restauranten genkendt af en af deres haandlangere; i hvert tilfælde sendte han en ledsager hen for at telefonere, mens han selv blev siddende og holdt øje med os. Vi kendte ham begge fra „stikkernes billedkartotek“, og vi forsvandt uden at betale for øllet.

Jeg havde derefter fundet det taktisk rigtigst at foretage et ordnet tilbagetog fra det legale borgerlige liv. Gennem vor forbindelse i folkeregistret blev mit kartotekskort fjernet. Jeg døde og genopstod som cand. mag. Thomsen fra Aarhus — paa studieophold i København.

Samtidigt blev mit haar farvet hos en damefrisør, jeg begyndte at bære briller og overskæg og vigtigst af alt: andre klæder og hat, som mine bekendte ikke var vant til at se mig med.

Naar man forsvinder under jorden, er det lige

saa vigtigt at skjule sig for de bekendte og familien, som intet kender til ens illegale arbejde som for nazisterne og deres haandlangere.

Men det nyttede altsammen intet. Ved en tilfældig hændelse — uden at man selv eller ens medarbejdere i og for sig havde gjort nogen fejl — fandt de mig alligevel.

Det var paa 4. — og øverste etage i ejendommen. Da de kom ved hoveddøren, forsøgte jeg at slippe ud gennem køkkendøren for over en loftsgang at løbe over i en anden lejlighed, som jeg havde nøgle til. Men de kom baade oppefra og nedefra, 2 mand fra hver side, og det viste sig, at der stod 6 mand ved hoveddøren — alle med maskinpistoler. Der var intet andet at gøre: Hænderne i vejret.

De overgråmadede mig for at finde en revolver. Den lå under et tagspær paa loftsgangen. Havde den været i min lomme, tror jeg ikke, at jeg havde haft lejlighed til at sidde og skrive her. Men de fandt andre kedelige ting: 2 kort over tankgrave i Jylland, nogle fortegnelser med en række matrikelnumre samt et aabent brev til en hr. Henry Olsen underskrevet af Poul Holm. Altsammen havde jeg modtaget paa et gadehjørne en halv time forinden.

Matrikelnumrene havde deres egen historie: Fra et officielt kontor fik jeg regelmæssigt fortegnelse over de arealer i Danmark, der af Tyskerne blev

exproprieret eller lejet. Fra en anden officiel institution fik jeg fotokopier af samtlige matrikelkort i landet. De exproprierede og lejede områder blev saa skraveret ind herpaa, overført til generalstabskort og via Sverige sendt til England. Det gav et nydeligt samlet billede af Tyskernes lejre, befæstningsværker og flyvepladser i landet.

Ved en foreløbig husundersøgelse fandt de ikke mere, men det var ogsaa nok. Haandlænken kom paa, 2 Gestapobiler kørte frem, og 10 minutter senere befandt jeg mig i et forhørslokale i „Shellhuset“.

Til hen paa natten stod jeg med ansigtet ind i en væg og fik lejlighed til at planlægge mit defensorat. Det var vanskeligt; jeg kendte jo paa det tidspunkt intet til årsagen til min arrestation. Men i hvert tilfælde gjaldt det om ikke at blive blod af at kigge paa tapetet, men finde ud af, hvordan brevet, kortene og matrikelnumrene var kommet i min besiddelse, og hvad jeg skulde med dem.

Efter nogle timers intensiv tankevirksomhed blev jeg høfligt bedt om at tage plads over for forhørslederen „Kriminalratskomissar Kindel“, en lille, tyk, kortklippet og meget energisk Preusser, — man ansaa mig vel for mør, og spillet begyndte.

„Vil De have en cigaret?“ Jeg afslog, men bad om tilladelse til at tænde min pibe, som de mærkeligt nok havde ladet ligge i min lomme. Det blev

bevilliget med stor hjertelighed, og Kindel gav bolden op.

„Hr. Thygesen, De er dansk, og De er frihedskæmper. Jeg er tysk soldat. Vi kan respektere hinanden som soldater — lad os være aabne og ærlige over for hinanden. De har været uheldig denne gang, — jeg er maaske uheldig en anden gang, (han blev forresten skudt ned paa gaden nogle maaneder senere). Men lad mig nu høre“

Jeg havde altid hørt, at man kom længst med Tyskere, naar man var fræk over for dem, og jeg forsøgte: „Hr. Komissar, — jeg vil nødigt risikere at miste Deres respekt som frihedskæmper. Derfor foretrækker jeg at tie stille.“

Bum! En over nakken med gummiknippel. Jeg vendte mig om og saa ind i et modbydeligt forbryderfjæs, men regnede med, at det var bedst at prøve at holde tonen lidt endnu og lade dem have udspillet, saa jeg muligvis kunde lugte, hvad jeg var taget paa. Jeg vendte mig atter om mod Kindel og spurgte, om disse metoder var et udtryk for „nyordningen i Europa?“

Den var aabenbart for grov, for der blev ringet efter assistance.

Flere ilde udseende personer gjorde deres entre. 2 tog fat i hver af mine arme og hev overkroppen ind over skrivebordet, en tredie hængte sig i bene ne paa mig og sørgede for en stram buxebag. I denne — i øvrigt ubekvemme — stilling fik jeg

øje paa en lædermappe under skrivebordet. Det var en lidt ejendommelig mappe med nogle hjemmelavede sammenføjninger i kanten. Jeg kendte den mappe, og mens gummikniplerne dansede paa min bag, arbejdede den anden ende under højtryk.

Og efterhaanden dagedes det. Den omtalte gruppeleder gik jo altid med den mappe. Han var altsaa efter al sandsynlighed taget. Jeg havde talt med ham den foregaaende dag. Altsaa maatte han være taget i dag, og han var sikkert paa en eller anden maade — direkte eller indirekte — aarsagen til min arrestation.

Samtidigt med at jeg kom saa langt i mine overvejelser, var de færdige med at slaa for denne gang, og jeg blev først nu klar over, hvor forbandet ondt, det gjorde. Kindel, som havde forladt lokalet under afstraffelsen, kom ind igen. Han gik i øvrigt altid ud, naar den mere korporlige del af forhørene fandt sted. Jeg tror, han havde et blødt — maaske endog menneskeligt — punkt i sin mentalitet. Han kunde vist ikke lide at se paa mishandlinger, — i hvert tilfælde slog han aldrig selv, og han har flere gange — nærmest deltagende — spurgt til mit befindende, efter at hans lakajer havde ledet den mere haandgribelige del af forhørene.

Samtalen fortsatte, men nu havde jeg trumf-es. Jeg kendte grunden til min arrestation; hr. Kindel

troede, at jeg var uvidende om gruppelederens — og dermed om grunden til min egen arrestation. Med andre ord: Jeg behøvede overhovedet ikke at rode mine andre illegale forbindelser ind i foretagendet — bortset fra Poul Holm.

Som omtalt fandt de ved den første kropsvisitation paa mig et brev underskrevet af Poul Holm og stilet til Henry Olsen. Denne Poul Holm havde ogsaa længe været eftersøgt af Gestapo; „Holm“ var naturligvis et dæknavn. „Henry Olsen“ var mit dæknavn over for ham. Vi kendte ikke hinandens bopæl, men var jævnlig i forbindelse med hinanden paa bestemte gadehjørner eller restauranter og havde endvidere forbindelse med hinanden gennem en kurer. Det viste sig hurtigt under forhørene, at Gestapo kendte ham under dette dæknavn, ligesom de kendte kurerens dæknavn. Der var altsaa heller ingen grund til at være alt for hemmelighedsfuld med hensyn til denne forbindelse, og i løbet af de næste 14 dages forhør fortalte jeg — tilsyneladende under stor selvovervindelse — alt til Gestapo, hvad de kunde formodes at vide i forvejen om den arresterede gruppeleder samt Poul Holm og hans kurer. Desuden oplyste jeg dem om mit illegale navn „Per“, som var dæknavn over for den arresterede gruppeleders folk; og saa snart han var blevet klar over min anholdelse, opgav han ogsaa navnet „Per“ og fortalte om de ligegyldigheder, vi havde sammen.

Herved kom vore forhør efterhaanden til at stemme ganske smukt sammen, og Gestapo fik en hel masse stof, som de ikke havde spor fornøjelse af.

Og „Henry Olsen“ — altsaa mig selv — fik jeg efterhaanden overordentlig stor fornøjelse af. Alle mine synder blev læsset over paa denne imaginære person, og jeg reducerede min egen rolle til en lille og ubetydelig kurers, der blot undertiden fik besked paa at aflevere eller modtage post fra ham. Han blev til den „store og ubekendte person“, der samlede alle traade i sin faste haand. Kortene, matrikelnumrene og brevet skulde jeg have afleveret til ham paa et nærmere angivet gadehjørne samme aften, som jeg blev arresteret.

Gestapofolk kredsede lang tid efter om dette gadehjørne — dog uden at finde Henry, og jeg har senere hørt fra andre, der blev arresteret efter mig og uafhængigt af mig, hvorledes de er blevet spurgt ud om denne Henry Olsen.

Det var nu heller ikke smaating, jeg fik læsset over paa ham, og jeg vilde nødigt have været i hans buxer, hvis han var blevet fanget. Efterhaanden, som jeg levede mig sammen med Henry i de lange timer i enecellen, hvor jeg repeterede mine forhør for ikke næste gang at modsige mig selv, saa antog han fast form — ogsaa for mig. Jeg følte virkelig skaberglæden og udstyrede ham med store og ædle karakteregenskaber. Gestapo forlangte et mere og mere udpenslet

signalement af ham. De fik det — legemsdel for legemsdel. Jævnligt — mindst 1 gang i hvert forhør — „brød jeg sammen“ og udleverede en ny side af ham selv og hans venner. Saa hans hat — næste gang farven af hans overfrakke. Sidste gang manglede han et yderled paa en af fingrene.

Efterhaanden som forhørene skred frem, og den arresterede gruppeleder, som blev forhørt sideordnet med mig, fandt ud af „min linje“, fandt han det ogsaa ved en lejlighed opportunt at indrømme sit kendskab til Poul Holm, og — vist nok ved en fejltagelse i skyndingen — kom han til at beramme et møde med Holm i Landbohøjskolens have en eftermiddag og paa en dato, som viste sig at være samme dag, som forhøret fandt sted om formiddagen. Stor begejstring i lokalet. Arrestanten blev beværtet med frokost.

Derefter blev han lænket om fodleddet, kæden blev ført op gennem buxebenet, man klippede hul i buxelommen, og den anden ende af kæden blev fastgjort omkring haanden i lommen. Den frie haand blev forsynet med en avis, og i bil blev han kørt ud i nærheden af mødestedet. Det sidste stykke skulde han gaa for ikke at vække mistanke, og han fik besked om at sætte sig paa „den aftalte bänk“ i parken og læse avis, mens Gestapofolk spredte sig i omgivelserne, — og i fællesskab afventede man Holms ankomst.

Minutterne sneglede sig af sted.

Poul Holm kom ikke.

Og da der var gaaet en halv time ud over „den aftalte mødetid“, blev synderen ført tilbage til sin celle. Det morsomme var, at de herrer Gestapofolk ogsaa bagefter troede paa rigtigheden af dette møde, og at Poul Holm paa en eller anden maade var blevet forhindret eller havde faaet at vide om arrestationen og derfor blevet væk.

For at slutte ringen i mine forhør, manglede jeg 2 personer: „Den daarlige kammerat“, som havde lokket mig ind i illegalt arbejde og en mand, til hvem jeg som kurer kunde aflevere post til og modtage post fra til Henry Olsen, Poul Holm o. s. v. Den sidste kunde jeg digte. Jeg kaldte ham Mogens og forsynede ham med et smukt signalement. Det var meget simpelt; naturligvis kendte jeg ikke hans adresse, men opgav en række gadehjørner, hvor jeg kunde træffe ham paa bestemte tidspunkter alt efter hvilken dag i ugen, mødet skulde finde sted. Jeg fik overbevist Gestapofolkene om, at det ikke kunde nytte noget at stille sig op paa disse gadehjørner og vente paa ham, da han naturligvis havde faaet at vide om min anholdelse og vilde holde sig væk. For selv om det naturligvis var en stor personlig tilfredsstillelse, at de skulde rende rundt og spille deres tid paa opdigtede gadehjørner, saa viste erfaringen dog, at de blev ærgerlige over det, hvad der i reglen

gav sig positivt udslag i deres behandling af min bag næste gang, vi mødtes.

Det var Mogens.

Men manden, der havde startet mig i min illegale løbebane, og som oprindeligt havde givet mig besked om mine forskellige forbindelser, deres mødesteder o. s. v., han maatte naturligvis have bund i virkeligheden, — hvordan skulde jeg overhovedet ellers være blevet kontaktet? Efter lange overvejelser valgte jeg til denne rolle en stor illegal, hvis navn var kendt af Gestapo og af hvert barn i landet. Ingen kendte hans tilholdssted, og han havde for længst givet sine nærmeste medarbejdere carte blanche til at angive ham som „roden til alt ondt“. Hans synderegister hos Gestapo var i forvejen saa stort og broget, at det var revnende ligegyldigt, om han blev belemret med en forbrydelse mere eller mindre, og da de i min lejlighed havde fundet et brev fra ham, — et brev fra den tid, hvor vi begge levede et legalt borgerligt liv, faldt mit valg ganske naturligt paa ham — og ringen var sluttet.

Gestapo viste sig i begyndelsen at være henrykt over mit valg, — nu havde man forbindelsen til en af de store kanoner. Men da vort illegale samkvem viste sig udelukkende at bestaa i, at han havde anvist mig mine gadehjørner og givet mig betingelserne, hvorunder de første møder med Henry, Mogens o. s. v. skulde finde sted, blev stemningen

unægteligt noget mat, og det kostede mig mange prygl at have tirret deres forhaabninger til et stort og afgørende fremstød. Naturligvis havde jeg hele tiden omhyggeligt undgaaet at nævne noget som helst om de mødesteder, hvor jeg jævnligt traf ham og de andre gadehjørner og restauranter, hvor jeg kunde faa forbindelse med repræsentanter for andre grene af illegalt arbejde i byen.

Jeg var til forhør 12 gange i alt, 2 gange i over 8 timer i træk med skiftende forhørsdommere, og rent bortset fra den jævnligt tilbagevendende ordre om at udføre en serie dybe knæbøjninger, saa man ikke kunde staa paa benene bagefter, maatte jeg i 8 af forhørene lægge krop til deres mishandlinger.

Forhør og afstraffelse holdtes i reglen adskilte, idet bødlerne først blev mobiliseret, naar det gik lidt trægt med oplysningerne. Instrumenterne var dels de bare næver, som dog udelukkende anvendtes til at bearbejde ofrets ansigt med i form af kæbestød, blaa øjne m. m., dels en kort gummi-knippel og endelig elektriske kabelstykker, 1—1½ m lange og ½—1 cm i diameter, et særdeles virkningsfuldt stykke legetøj, som, anvendt af en mand med den rette forstaaelse, efterlod blodige striber paa ens ryg og bagdel, saa man om aftenen maatte hive skjorten løs i smaa ryk for at løsne den fra størknet blod. Selvfølgelig gjorde det rædselsfuldt ondt, men der oparbejdedes efterhaanden en vis immunitet mod den legemlige smerte, og i virke-

ligheden var det snarere et stærkt psykisk pres, de udøvede — disse prygl, — modbydelighed ved at være underkastet disse raa forbryderes vilkaarlighed.

Det hændte dog ogsaa under selve forhørene, at en af hr. Kindels lakajer anbragte sig ved siden af mig eller foran mig med sit instrument, og hvis en af mine udtalelser ikke behagede ham, langede han et slag ud med kniplen: over nakken, over kinden og ofte i brystkassen. Disse brystslag var modbydelige; de tog vejret fra en og havde til virkning, at man blev ærgerlig og hidsig over sin egen hjælpeløshed og derved udviste netop den ønskede reaktion, som altid gav anledning til flere slag. Undertiden blev man væltet om paa gulvet og sparket op igen, saa man efter et par dages forhør var gul og blaa og grøn og aldeles mørbanket over hele kroppen.

Og saa var disse mishandlinger jo kun grove og ukomplicerede i sammenligning med, hvad andre har været udsat for. Jeg har set kammerater, hvis negle var revet af, og jeg har hørt dem berette enslydende om, hvordan man f. ex. anbragte blyanter mellem fingrene paa dem og derefter trykkede fingrene sammen.

Det er mit absolutte indtryk — og bekræftet af talrige andre — at Gestapo i deres afstraffelser gik langt ud over, hvad de eventuelt maatte anse for nødvendigt for at fremtvinge en tilstaaelse, og der

er for mig ingen tvivl om, at en stor del af deres mishandlinger bundede i ren og skær lystfølelse.

Ved afslutningen af det 12. og sidste forhør maatte jeg skrive under paa min tilstaaelse. Den fyldte adskillige tætskrevne foliosider, spækket, som den var, med mere eller mindre imaginære personer og deres signalementer og øvrige data samt opdigtede gadehjørner, der med gavmild haand var spredt rundt om i København og omegnskommuner. Det var helt betagende at læse det igennem og spille mere af herrefolkets tid ved at korrigere alle mulige forskellige ubetydeligheder. Det var mit første forsøg paa forfatterbanen, og det vil være mig en stor personlig sorg, hvis manuskriptet ikke er reddet ud af Gestapos efterladenskaber. Muligvis er det gaaet til grunde under det senere angreb paa Shell-huset.

2.

Efter hvert forhør blev jeg med haandjern paa og trykket ned mellem 2 Gestapofolk kørt tilbage til Vestre fængsel, hvor jeg hele tiden sad i enecelle og — efter Gestapos mening — var uden mulighed for kommunikation med omverdenen.

Cellen var, som fængselsceller er: 7 skridt lang og 2—3 skridt bred med en dør, der kun kunde aabnes udefra og et lille gittervindue betydeligt over hovedhøjde. I et hjørne fandtes en lille vaske-

kumme og rindende vand, i et andet hjørne en ventilationsskakt med et lille rum, hvor potten stod. Af inventar fandtes i øvrigt et lille bord fastgjort i væggen, foran det en taburet. Der var en jernseng til at slaa op om dagen og en boghylde uden bøger. Jeg fik senere at vide, at den forrige beboer var blevet henrettet samme dag, som jeg flyttede ind.

En gang om ugen fik man i nogle minutter raadighed over en spand vand og en gulvklud. Dermed skulde man holde cellen saa ren, som man nu ønskede det, men rengøringen var naturligvis temmelig illusorisk. Det var sommer, og der laa fluelig alle vegne.

Der hang et fængselsreglement paa væggen. Det indeholdt blandt andet et par paragraffer om, at det var forbudt at vise nedsættende adfærd over for besættelsesmagtens repræsentanter, og at det blev betragtet som en skændsel, hvis fangerne anvendte den tyske militærhilsen. Endvidere skulde man staa ret, naar en ætling af herrefolket aabnede døren eller nedlod sig til at tiltale en.

Mekanikken var i uorden, saa min seng kunde heldigvis ikke slaas op. Mørbanket, som jeg var, og med en umaadelig øm bagdel, tilbragte jeg størstedelen af tiden med at ligge paa maven i sengen. Heldigvis havde jeg ikke — som nogle af mine medfanger — hænderne lænket sammen, naar først jeg var lukket inde i cellen. En kunde aldrig ligge paa ryggen, fordi hænderne var lænket sammen

der og kun blev løst, naar han skulde spise. Andre havde hænderne lænket sammen fortil og maatte spise og snyde næsen med begge hænder paa een gang. De kunde aldrig blive klædt af.

Først da jeg efter godt 3 ugers forløb blev flyttet fra fængslet, fik jeg lov til at modtage noget rent undertøj og toiletartikler. Indtil da maatte jeg nøjes med at skylle det værste skidt og blod af mig selv og mit tøj i koldt vand. Det var modbydeligt ingen tandbørste eller sæbe at have. Man kunde blive barberet og klippet for 2 kroner, men da det forlød, at pengene gik til vinterhjælpen i Tyskland, og at man fik klippet tyskernakke, for at der kunde blive saa meget haar som muligt til tætning af tyske undervandsbaade, gik mange med pagehaar og fuldskæg.

Naturligvis beskæftigede mine tanker sig i begyndelsen udelukkende med forhørene, — med at repetere gadehjørner og signalementer og planlægge næste dags fremstød. Nogle af forhørene foregik i øvrigt om natten; jeg gaar ud fra, at det var meningen, man skulde være mere mør paa den tid af døgnet. Det var i virkeligheden ogsaa enerverende brutalt at blive beordret ud af sengen ved 2—3 tiden om natten efter at have været plaget med forhør en hel dag igennem. Den eneste trøst var, at det ogsaa irriterede de herrer Gestapofolk, og at de heller ingen søvn fik.

Min celle laa for enden af en meget lang sten-

gang, og jeg vil aldrig glemme disse nætter. Jævnligt vaagnede man ved at høre det skarpe knald af støvler i fliserne — allerede, naar de begyndte i den anden ende af gangen. Tydeligere og tydeligere blev det, — man blev umaadelig følsom for lyde i fængslet, — og man trak ikke vejret igen, før de standsede ud for en af cellerne, og denne nats offer dermed var udpeget. Med den sædvanlige, unødvendigt raabende og brutale stemme blev en fængselsvagt beordret til at aabne døren.

Der var 3 muligheder, naar de kom om natten. Enten kunde det betyde ankomsten af en ny fange, eller besøget skyldtes afhentning til forhør, og endelig blev de, der skulde henrettes, i regelen afløst om natten.

Kosten i fængslet var ringe, men da man kunde faa saa meget rugbrød, man ønskede, behøvede man paa intet tidspunkt at sulte. Den var yderst uappetitligt serveret — f. ex. blev kartoflerne blot smidt ind paa cellegulvet til en, og man havde ikke andre spiseredskaber end en ske og en lerskaal.

Paa min ene side boede en dykker, hvis speciale det var at sprænge skibsvrag. Tyskerne havde fundet ud af, at han jævnligt havde rekvireret 10 gange mere sprængstof end nødvendigt til at sprænge sine vrage med. Han havde lidt vanskeligheder med at forklare dem, hvad han havde brugt resten til. Tilfældigvis havde jeg haft føling med affæren, inden jeg blev arresteret, og vidste, at en

sabotagegruppe havde faaet adskillige kg trotyl gennem ham til at sprænge fabrikker i luften med.

I den anden nabocelle boede en sømand, der ikke ønskede at sejle for Tyskerne, men havde slaaet sig ned paa landjorden og arbejdede i en sabotagegruppe. 6 af hans kammerater sad længere nede ad gangen, og jeg kunde glæde dem med at fortælle, at Eisenhower nogle dage før min arrestation over engelsk radio havde udtalt sin beundring for gruppens præstation og havde lykønsket dem til resultatet.

Kommunikationen mellem fangerne indbyrdes og med omverdenen var god. De første døgn, hvor jeg var for mørbanket til at forlade min seng, var jeg naturligvis overladt til mig selv, men saa snart jeg var i stand til at deltage i de 10 minutters daglige gaardtur, blev forbindelsen etableret.

Fængselsgaardene var anbragt efter det sædvanlige system — i stjerne omkring et vagttaarn. Hver gaard fik paa denne maade form som en lang spids trekant, udadtil begrænset af et solidt jerngitter.

Der var kun 1 fange i hver gaard, og uafbrudt bevægelse var paabudt. Strax paa min første tur fløj der en lille pakke ned i min gaard. Jeg fik den diskret samlet op og aabnede den først, da jeg kom tilbage til cellen. Pakken indeholdt et venligt opmuntrende brev fra min nabo, sømanden — som fængselsveteran har han vel følt sig foranlediget til at tage sig lidt pænt af novicen ved siden af. End-

videre indeholdt den et langt stykke snor og en barberklinge samt en fortegnelse med den i øjeblikket anvendte bankekode. I brevet spurgte han blandt andet, om jeg manglede læsestof og tobak. Da jeg havde baade læse- og rygeforbud, var mit bankesvar naturligvis bekræftende. Endvidere gav han anvisning paa, hvorledes dette stof skulde modtages.

Sent samme aften, — alt var roligt i fængslet, lyset slukket, og det var mørkt udenfor — kom det aftalte bankesignal fra sømandens celle — ganske svagt, og jeg listede hen til vinduet.

Samme dag havde der været et mindre forhør inde i min celle; og Komissaren havde glemt at stille sin stol ud igen. Det havde jeg stor fornøjelse af, for ved hjælp af den, stablet oven paa taburetten, kunde jeg naa op til vinduet og fjerne mørklægningen. Saa begyndte det: En skygge svingede hen foran vinduet — og tilbage igen. Det gentog sig nogle gange, indtil vagten paa sin runde hørtes nærme sig. Saa holdt det op. Jeg fik forbedret arrangementet, saa jeg kunde naa at faa en haand ud gennem gitteret, og næste gang skyggen svingede frem, naaede jeg at faa fat i en snor og hev hurtigt ind. Det var tidsskrifter og tobak. Ved hjælp af barberklingen fik jeg skaaret hul i madrassen og gemte byttet der.

Om dagen var det i øvrigt besværligt at faa røget tobakken, da jeg havde rygeforbud, og der følgelig ikke maatte lugte af tobak i cellen, naar en Gesta-

pomand pludseligt indfandt sig for at afhente mig til forhør, — og man havde jo en djævelsk lyst til en pibe tobak efter et uappetitligt og ofte ildesmagende maaltid, som man kun puttede i sig for kaloriernes skyld og endnu mere, naar man, ør i hovedet og mør bagi, kom tilbage fra en seance med Gestapo. Jeg fandt dog hurtigt ud af at sætte mig paa gulvet i det ene hjørne og puste røgen ud i ventilationsskakten for toiletspande, — man behøvede jo ikke at suge ind ad samme vej.

Den illegale læsning maatte paa grund af læseforbud foregaa under tilsvarende sikkerhedsforanstaltninger. Guderne maa i øvrigt vide, paa hvilken maade og fra hvilke fængselsetager, han erhvervede sin sorte kunst. Han hørte til den type, som, hvis han syntes om en mand, saa hjalp han ham — kunde ikke lade være dermed — uden at tænke paa en eventuel risiko derved og uden at tage hensyn til eventuelle egne afsavn derved, — jeg opdagede saaledes, at han, efter at have givet sin tobak til mig, selv røg cigaretskud fra politimesteren i cellen paa hans anden side.

Sømanden var kun een af de mange. De slog ham ihjel i en tysk koncentrationslejr, og jeg frygter at have mistet en ven.

Ved min placering i fængslet kom jeg til at sidde blandt en flok sabotører, der sad i samme sag. De var anbragt hver i sin enecelle, men inden for et begrænset omraade i fængslet — vel sagtens for at

lette afhentningen til forhørene. Naturligvis var det af betydning for dem stadig at staa i kontakt med hinanden for at faa enslydende forhør. Derved blev jeg ganske naturligt koblet ind som relaisstation for deres bankekode, som jeg som omtalt fik kastet over i min fængselsgaard. Det var anstrengende. Jeg havde 2 vægge og et loft at passe. Loftet var det sværeste. Naar der skulde bankes her, maatte jeg klatre op paa en lille reol, hvis tilknytning til væggen, hvorpaa den hang, blev spinklere og spinklere. Paa grund af materialemangel var en stabilisering vanskelig, — men den holdt sin tid ud. Blot var jeg ked af ikke at kunne efterlade en advarselsplakat til min efterfølger. Bankningen foregik især om dagen, hvor fængslet i forvejen var fuldt af lyde. Det blev ofte opdaget; men da hele fængslet bankede, var en lokalisation vanskelig, og da koderne ofte skiftede, tror jeg ikke, at Tyskerne har faaet noget ud af en eventuel aflytning.

I øvrigt var selve vagtmandskabet i de fleste tilfælde lette at omgaas og ikke særligt aktive, naar blot de kunde holde deres ryg fri over for de overordnede, som de nærede en panisk rædsel for; og skulde man have en af dem til at gøre sig en lille personlig tjeneste, maatte man altid sørge for at have dem paa tomandshaand, da frygten for angiveri var et naturligt led i enhver Tyskers tilværelse. Nogen direkte indsats fra deres side kunde man ikke vente sig — rent bortset fra, at det var

alt for farligt at arbejde herpaa. I langt de fleste tilfælde var de komplet uforstaaende over for vor kamp og begreb ikke, hvorfor mennesker, der ikke var tvungne til at føre krig, ikke holdt sig lunt inden døre og nød de goder, som Tysklands besættelse bragte os.

Efter at jeg havde forladt Vestre fængsel, opstod der dog her en tysk „modstandsgruppe“, som fortjener at omtales. Den bestod af 3 vagtmestre og SS-grænsevagten Hermann Gmeiner, der havde siddet fængslet i langt tid paa grund af en eller anden forseelse. I ledelsen for den danske modstandsbevægelse var man klar over, at der forelaa hemmelige ordrer, der skulde udføres i tilfælde af et overfald paa fængslet eller en allieret invasion i landet. Man vidste ikke nøjagtigt, hvad de gik ud paa, men antog, at enten skulde fængslet sprænges i luften, eller ogsaa skulde fangerne likvideres. De omtalte personer fra det tyske vagtmandskab var ogsaa klar over dette og indforstaaet med at søge at hindre det. I den sidste tid før kapitulationen lykkedes det dem hemmeligt at fjerne krudtet fra patronerne i vaabnene, der tilhørte vagtmandskabet.

En af dem, vagtmesteren Steinecke, gjorde i denne periode fanger og modstandsbevægelsen uden for murene uvurderlige tjenester. Han var kommunist og blev fængslet af nazisterne i 1933 efter rigsdagsbranden. Efter 4 aars ophold i koncentra-

tionslejr, blev han sendt hjem og senere indkaldt til tysk militærtjeneste og havnede altsaa som vagtmester for politiske fanger i et dansk fængsel. Først og fremmest skaffede han meddelelser til og fra fangerne og deres kammerater udenfor. Han sørgede i den udstrækning, det var ham muligt, for en anstændig behandling af fangerne — især de dødsdømte har han søgt at lette deres sidste timer. Han har efter kapitulationen givet rystende skildringer af Gestapos og haandlangeres arbejdsmetoder ved forhørene i fængslet og blandt andet skildret, hvorledes sunde tænder blev trukket ud med knibtang for at fremtvinge tilstaaelser.

Efterhaanden blev Gestapo naturligvis klar over, at der var noget galt. Alle forhørene gik saa daarligt. Frihedskæmperne uden for fængslet var altid advaret og væk, naar Tyskerne kom for at hente dem, og inde i fængslet var de klar over, hvad der skulde siges under forhørene. Der blev foretaget en razzia paa fængslet af Gestapo, hvorved de fandt bevismateriale for Steineckes „landsforræderiske“ virksomhed. 2 dage før kapitulationen blev han arresteret — netop paa et tidspunkt, hvor han havde lommerne fulde af illegale breve. Det lykkedes ham under transporten til henrettelseskommandoen at slaa sine 2 ledsagere, en premierløjtnant og en oberst, omkuld og undslippe.

Under mit fængselsophold fandtes der endnu ikke en saa udmærket postmester. Men alligevel

lykkedes det de fleste — for hvem det var nødvendigt — at skaffe deres meddelelser igennem. Allerede paa den 4. dag efter min fængsling havde organisationen saaledes besked om, hvad jeg indtil da havde sagt i forhørene. Det skete om natten med anvendelse af før omtalte trafik. Budskabet blev skrevet med ganske fin skrift paa WC-papir og bundet til en lille sten, skrabet ud af fængselsmuren under gaardturen; man skulde under gaardturen hele tiden være i bevægelse, men naar jeg under min rundtur passerede stedet med den udsøgte sten, skrabede jeg hver gang lidt kalk løs omkring den med et søm — og tilsidst kunde den rives løs fra muren. Om natten mobiliserede jeg saa min nabo med det aftalte bankesignal og fik stablet et stillads op under gittervinduet. I en snor af passende længde blev forsendelsen udvendigt paa fængselsmuren svunget fra vindue til vindue — 6 celler igennem — hen til den sidste celle for enden af fængslet. Her arbejdede der om dagen en murer ved noget reparation, og mens han var beskæftiget ved fængselsmuren faldt forsendelsen ned til ham. Hvordan han skaffede den videre, ved jeg ikke, men det lykkedes altsaa og fik stor betydning derved, at senere arresterede kunde bringe deres forhør i overensstemmelse med mine og derved, at de, som ved min arrestation følte sig i farezonen, atter kunde dukke op over jordens overflade og fortsætte arbejdet.

Saadanne vinduesaktioner kunde af og til blive nødvendige om dagen, hvis der pludselig blev en lejlighed til at smugle meddelelse ud, — det var jo ikke alene mig selv, det gjaldt, og jeg maatte naturligvis ogsaa være mellemed ved „vindustransporter“ for budskaber fra andre, der sad længere henne i rækken af celler. I saa tilfælde blev det lille kighul i celledøren fedtet til med et tyndt lag smør, saa vagten i fængselsgangen ikke kunde se, hvad der foregik inde i cellen. Han blev jo saa nødt til at laase døren op, hvad der erfaringsmæssigt tog mindst 12 sekunder, — der skulde bruges 2 nøgler. Paa den tid kunde man efter øvelse og med bestemte haandgreb naa at komme ned fra vinduet og fjerne stol og taburet.

Natten til den 25. august 1944 hørtes det sædvanlige modbydelige støvletramp ude paa gangen. Jeg havde underskrevet min „tilstaaelse“ og regnede mig selv uden for farezonen. Saa kom den velkendte enerverende lyd af nøgler, der blev sat i laasen, — først den ene laas smækkede op — saa den anden med en lyd, der fornemmedes som et brag i det stille fængsel. Lyset i cellen blev tændt udefra, døren revet op, og en SS-soldat bevæbnet med maskinpistol beordrede mig i den sædvanlige unødvendigt raa og brutale tone til at samle mine ejendele sammen og være klar til at forlade cellen i løbet af 5 minutter. Det var med blandede følelser — og med frygt for det værste — at jeg klædte

mig paa; men med stigende optimisme hørte jeg, at lignende ordrer blev givet til en lang række fanger baade i min etage og ovenpaa. Samme dag havde jeg faaet tilladelse til at modtage nogle fagbøger, tøj og toiletartikler; det blev proppet i en kuffert, og et øjeblik efter var vi et halvt hundrede fanger stillet op ude i gangen. Et rugbrød blev udleveret til hver, og man gav os de værdigenstande og penge, som var frataget os ved arrestationen. Vi blev stuvet sammen i lastbiler med en sværtbevæbnet soldat for hver anden fange og kørte derefter 12 timer i træk. Sæderne bestod af brædder lagt paa tværs i vognen. Hele vejen maatte jeg hænge i armene, da min bagdel endnu ikke egnede sig til at sidde paa. Tidligt om morgenen — flankeret af minestrygere — blev vi færget over til Fyn, — videre sydpaa gennem Jylland. 4 km før den tyske grænse svingede vi bort fra hovedvejen — et lettelsens suk hørtes stige op gennem presseningerne fra samtlige vogne — og vi blev kørt ind til den nyoprettede interneringslejr i Frøslev.

Altsaa endnu paa dansk jord.

3.

Atmosfæren i denne lejr var præget af godt kammeratskab og af tryghed — en tryghedsfølelse, der gav sig daglige udslag i latterliggørelse af den

tyske administration. Vi var alle politisk interne-rede. Alle havde paa en eller anden maade været med til at spænde ben for besættelsesmagten og den tyske administration i landet. Vi havde fælles oplevelser, fælles idealer, og selv om det hændte, at en kammerat blev hentet tilbage til Vestre fængsel eller til Shell-huset — enkelte ogsaa for at blive henrettet —, saa levede de fleste dog i en tryk forvisning om, at deres sag var afsluttet, og at de under taalelige boligforhold, smukke omgivelser og en god forplejning og med et minimum af tvungent arbejde blot her skulde afvente krigens afslutning. Bortset fra det tryk, som al frihedsberøvelse udøver, en udmærket tilværelse.

Jeg vil gaa kort hen over mit ophold i Frøslev-lejren — det var meget kort: kun 3 uger. Men det var en god tid — og en humoristisk tid, hvad maa-ske kan belyses lidt ved nogle faa eksempler paa forholdet til vore vogtere:

.Der var kommet en ny officer til lejren. Han var løjtnant og hed Hess. En lille relativt uskadelig og meget latterlig person, der som saa mange andre repræsentanter for herrefolket nærrede en ulykkelig kærlighed til Nordboer, — vi skulde vist være prototypen paa ægte Ariere — vildledte af en anglo-jøde-plutokratisk eller bolchevistisk agitation. Han kom fra en fangelejr for Russere, vist nok i Polen, og vilde strax ved den første morgenappel indynde sig lidt hos os ved at drage sammenlignin-

ger og udtrykke sin glæde ved at være kommet blandt civiliserede og aandsbeslægtede mennesker. Han fortalte os om denne russiske fangelejr, — hvor godt bevogtet, den var. Han indestod for, at det var fuldstændig umuligt at flygte fra den lejr — og dog manglede der jævnligt ved morgenoptællingen et par Russere. „Hvor var de henne? — von den Kammeraden aufgefressen!“ Vi smilede forbindtligt og tog historien til os. Nogen tid efter kom der en illegal meddelelse ind i lejren om, at en af fangerne sandsynligvis snart skulde afhentes — muligvis til henrettelse. Ved kammeraternes hjælp blev han smuglet ud af lejren — hvad der lykkedes i ganske enkelte tilfælde. Lille Hess kommer paa sin morgenoptælling rundt paa stuerne, hvor hver mand var opstillet ved sin seng. Paa en af stuerne mangler der en mand. Hess spørger med sin lille Preusserstemme: „Hvor er han henne?“ Kammeraterne siger ikke noget, bliver lidt generte og skæver hen under hans seng. Der ligger en dyng afgnavede knogler. Hess for hen til sengen. — — Det var resterne af en slagtet ko, — velvilligst udlaaant af køkkenpersonalet.

Det lykkedes nogle faa at flygte fra lejren, og Tyskerne skærpede sikkerhedsforanstaltningerne. Der blev lagt et bælte af landminer uden om lejren; og der hørtes jævnligt knald derudefra, naar en hare eller en af Tyskernes vagthunde løb gen-

nem feltet. Inde fra lejren noterede man en dag med stor tilfredshed en tysk officer, der uforvarende red ind i feltet. I det hele blev der dræbt og saaret adskilligt flere Tyskere end danske fanger i det minefelt.

Der kom en sending blodhunde til lejren, som skulde deltage i bevogtningen. Vort køkkenpersonale gjorde en udmærket indsats ved at fodre hundene af, og det gensidige tillidsforhold mellem de firbenede vogtere og fangerne udvikledes til fuldkommenhed og begge parters tilfredshed. Det blev efterhaanden saadan, at naar en fange fløjtede, saa mavede hunden sig logrende og forventningsfuld hen mod ham.

Som sædvanligt forsømte Tyskerne ingen lejlighed til at gøre sig til grin. Her er saaledes en episode fra spisesalen. Vi spiste flere hundrede ad gangen i den store sal, og den tyske administration benyttede undertiden denne lejlighed til at rette fælleshenvendelser til fangerne. En dag var deres duplikator gaaet i stykker, og en soldat fra lejrkontoret kom over til os og spurgte, om nogen af fangerne havde forstand paa at reparere en duplikator. Der var nogle sekunders tavshed, — derefter et latterbrøl. Op mod halvdelen af fangerne sad for illegal bladvirksomhed, og de fleste havde flere aars erfaring i duplikering — og vel at mærke under forhold, hvor det at indlevere en duplikator paa et officielt reparationsværksted var ensbetydende med

at være mistænkt for at drive illegal bladvirk-somhed.

Ogsaa i Frøslevlejren var forbindelsen med om-verden perfekt. Meddelelser blev smuglet ud og ind ad flere veje, f. ex. i medicinkasser fra et nær-liggende apotek, med fødevareforsendelser o. s. v., og da der var delvis dansk forvaltning i lejren, var smuthullerne utallige.

Det lykkedes ogsaa paa denne maade at faa smuglet radiodele ind. De blev samlet til et ud-mærket apparat, og et par betroede medfanger tog sig af de daglige aflytninger af B.B.C. Næste dag sivede nyhederne diskret ud i lejren, hvor man var bedre underrettet om krigens gang, end bevogt-ningsmandskabet var det. Tyskerne havde en anelse om apparatets existens, og ofte frittede de menige poster os om nyheder. Naturligvis stod vi aldeles uforstaaende over for saadanne henvendelser.

Natten til den 15. september 1944 satte skel for de internerede i Frøslevlejren.

Klokken 4 om morgenen: Alle skal stille op i barakkens lange midtergang. Tyske officerer raaber navnene op paa en del fanger — folk, der for en stor del lige er kommet fra Vestre fængsel eller andre af landets arrester til lejren. De faar besked om at gøre sig klar og pakke med det samme, og mens dagslyset endnu kæmper om magten med søvnige elektriske kupler, giver de sig i lag med

at stoppe deres faa personlige ejendele i lommer og en kuffert eller mappe.

Ikke mere — ikke mindre — det var alt, men Frøslevlejrens optimistiske grundstemning var brudt. Ingen fortalte, hvor kammeraterne skulde hen, men det laa i luften. Man var klar over, at mange af dem havde et alvorligt regnskab med Tyskerne; men der var raabt for mange op, til at det kunde dreje sig om nye forhør endsige nye exekutioner. For os var der ingen tvivl: sydpaa!

Kammeraterne fik deres beklædning suppleret op med, hvad de manglede. De fik, hvad vi havde af tobak, og de fik galgenhumoristiske smaa raad med paa vejen; en øste ud af sin viden om tyske uregelmæssige verber og anden grammatik, og alle fik de at vide, at krigen var forbi i løbet af 14 dage. — — En halv time senere blev jeg selv raabt op sammen med andre. Vi skulde med paa denne første transport, der fra Frøslevlejren sendtes til Tyskland.

Den omfattede knapt 200 fanger — alle politiske. Kort efter ankomsten til koncentrationslejren Neuengamme sendtes størstedelen til lejren i Porta Westphalica og faa dage senere ca. 70 til Husum — en anden af Neuengammes berygtede arbejdslejre.

Kun godt og vel halvdelen vendte levende tilbage efter $\frac{3}{4}$ aars ophold dernede. Vi var 3 læger paa denne transport, og jeg er den eneste, som kom ud af Tyskland.

4.

I overbevisning om, at kampen mod følgerne af den mentalitet, hvis frø nazisterne har saaet, ikke er endt og for at give et bidrag til, at konturerne af den raahedens og vilkaarlighedens atmosfære, som nazisternes ofre har levet i, kan blive staaende skarpt og grelt ud i fremtiden, føler jeg mig forpligtet til at skrive den følgende beretning om livet og døden i tyske koncentrationslejre — og vi skylder vore kammerater fra alle besatte lande, der i disse lejre gav deres liv i kampen mod Europas forbrydere, en klar skildring af de forhold, hvorunder de levede — og til sidst døde.

De begivenheder og forhold, der beskrives, vil i det væsentlige være hentet fra arbejdslejren ved Husum, 40 km syd for den danske grænse, men med sidespring og sammenligninger med forholdene i selve Neuengamme og en anden af dennes filialer, arbejdslejren ved Dalum tæt ved den hollandske grænse.

Jeg vil afholde mig fra at omtale forhold, der er mig berettede fra ældre medfanger — selv om disse beretninger i langt de fleste tilfælde har været fuldt troværdige og fuldstændigt enslydende, men begrænse mig til det, jeg selv har oplevet og selv har set.

Skildringen vil ofte blive givet ud fra en overvejende lægelig synsvinkel, men de fleste almene

forhold maa drages ind i beretningen som nødvendige forudsætninger for at give perspektivet og den baggrund, hvorpaa en læges virkefelt laa i koncentrationslejrene; og endelig vil man i en isoleret verden, hvor drivkraften i de herskendes handlinger var en ganske ublufærdig menneskeforagt og pervers ødelæggelseslyst, ikke kunne drage noget skel mellem almene og specielt lægelige forhold — en verden, hvor fortvivlede levevilkaar og mishandling drev alle gennem konsultationsværelset eller hospitalet — for mange kun som en gennemgangsstation til fællesgraven eller krematoriet.

Transporterne til og mellem lejrene foregik i kreaturvogne — i reglen franske eller belgiske — med 50—55 mand i hver vogn og flere døgn undervejs. Den, der ikke har oplevet det, har næppe noget indtryk af uhyggen og trøstesløsheden ved en saadan rejse.

Et tyndt lag halm er strøet ud over bunden af den beskidte vogn. Her sidder, sover og spiser man samt forretter sin nødtørft — i bedste fald i en tom marmeladespand eller gennem en sprække i døren, der i øvrigt er aflaset under hele turen. Kondensvand driver ned ad vognens indervægge, og luften er mættet med stank. Brødet er spist op paa rejsens første dag. Sult giver smerter i maven og hovedet, men den formindsker afføringen. Af drikkeligt findes der intet. Til at ligge er der ikke plads, men mere rutinerede fanger har et system, hvor man

sidder i række mellem hinandens skrævende ben. Det er svært, og snart begynder fødder og ben at sove og smerte, og fodtøjet gnaver paa grund af føddernes kunstige stilling.

I timevis — undertiden i over et døgn — holder toget stille — udrangeret paa en bomberamt bane-gaard eller midt paa linjen under luftalarm. Man kan ikke lade være med at tænke paa virkningen af et luftangreb i en saadan aflaaet vogn, og mangfoldige er de fanger, som er dræbt under disse forhold. Søvn er praktisk talt umulig; i bedste fald kan man sidde og døse lidt. Enkelte forsøger paa en art underholdning, men ydeevnen og modtageligheden er ringe, og forsøg paa munterhed virker forceret, og udløser hos de fleste kun ærgrelse. Kun Russerne har sange, der harmonerer med atmosfæren.

Koncentrationslejren Neuengamme ligger 3—4 km fra Hamborgs forstad Bergedorf og har sin egen jernbanestation. Herfra er der ca. 5 minutters gang til lejrens hovedindgang, og dette stykke vej er saa stærkt bevogtet af SS-soldater med hunde, at det vilde være forbryderisk over for en selv at tænke paa flugt.

Strax efter ankomsten til lejren blev vi ført til badeanstalten og kom her til at optræde som personer i en saare makaber forestilling, hvis enkeltheder altid vil staa prentet skarpt i min bevidsthed, — maaske fordi det var mit første møde med

den magt, som koncentrationslejrenes ledere havde over deres ofre og det første udtryk for den raa-
hed, ligegyldighed og afstumpethed, som var det
synlige resultat hos fangerne.

Efter at vi var lukket ind i badeanstalten, var vi
under opsyn og kommando af ældre fanger — en
udvalgt flok, hvem det var en speciel fornøjelse at
modtage nye lidelsesfæller, over for hvem de paa
grund af deres egen erfaring og lejrrutine betrag-
tede sig som absolut overlegne, — et uhyggeligt
udtryk for deres egen fornedrelse, som virkede saa
meget stærkere, fordi det for os var noget nyt og
uforstaaeligt.

Alt vort tøj, ligesom toiletartikler, værdisager
o. s. v. blev „taget i forvaring“ — kun ganske en-
kelte har set noget til det igen. Afklædning og sam-
menbyltning foregik i et rivende tempo og under
unødvendig brutal udfoldelse af foragt over for
vore ejendele og latterliggørelse af smaa personlige
effekter som fotografier og lignende.

Derefter blev alt haar — paa hovede og krop —
skaaret eller klippet af med maskine. Mine hoved-
haar var midtpunkt for en stor og lattermild for-
samling, idet den naturlige farve prægede den in-
derste del af haarene, mens den yderste og største
del endnu bar spor af farvningen.

Alt foregik under kommando og i række og ge-
led under unødvendige knubs og foragt for snitsaar
i huden under raseringen. Vi opdagede senere, at

det var en fidusstilling at høre til lejrbarbererne, og at flere ukyndige fanger opgav deres civile erhverv i overensstemmelse hermed for at slippe for haardt udendørsarbejde. Hovedhaarene blev raseret i en afdeling — videre til den næste: armhulerne — hen at ligge paa tværs over en bænk, saa underlivets haar blev lettere tilgængelige for barberkniven. Jeg var vidne til, hvordan man i denne afdeling af rædselskabinettet gjorde anstalter og foretog haandbevægelser med kniven, som om man vilde skride til en kastrering. Ofret, der aabenbart var bukket under for situationen, bad for sit liv, hvad der udløste en skraldende haanlatter hos disse prominente medlemmer af barberlavet, som bedyrede ham, at han alligevel ikke vilde faa brug for sine mandlige atributter mere.

Derefter gik turen til en overfange, som ved hjælp af lommelygte overbeviste sig om, at vi ikke i mundhulen forsøgte at smugle det allermindste af vore personlige ejendele ind i hans lejr. Et par vielsesringe blev opdaget og konfiskeret. Videre hen forbi en fange i sribet tøj, som undersøgte kønsdelene — vel sagtens for at afsløre eventuelle syfilitiske saar.

Efter et brusebad, der gik saa hurtigt, at man ikke kunde naa at faa skyllet sæben af og efter at have faaet smurt en modbydelig fedtet og ilde lugtende lusesalve paa kroppen, blev vi iklædt lejrens tøj.

Den, der ikke saa os, gør sig ikke noget indtryk af den latterlighed og ynkelighed, klæderne forlenede os med. Som saa ofte senere saa vi ogsaa her et udslag af SS-ernes trang til paa alle maader at gøre koncentrationslejrfangerne ynkverdige og usle. Maaske har det været naturligere og mere ligetil for dem at prygle og paa andre maader mishandle og give haandgribelige udtryk for deres foragt og had over for en flok pjaltede, beskidte og underernærede individer, — følelser, der maaske dybest nede bundede i foragt for disse mennesker.

Et par tynde, i reglen lasede underbuxer, en tynd skjorte samt buxer og jakke, der for størstedelens vedkommende stammede fra likviderede jøder og bar præg af ogsaa at have været baaret af adskillige — vel sagtens ogsaa likviderede — fanger i mellemtiden. En del blev ikklædt gamle, kasserede russiske militærtrøjer, andre resterne af en eller anden embedsmandsjakke, fra politi, jernbane eller en anden etat. Hovedbeklædningen var ligesaa malerisk: Pullen af en udtjent filthat, kasket med eller uden skygge, en russisk militærhue eller f. ex. en katolsk bredskygget paterhat. Alt tøj var paamalet gule kors eller streger og forsynet med fangenummer.

Vi fik numre i 50.000. Da vi forlod lejren 7 maaneder senere, havde de sidst ankomne fanger numre i 80.000, og det kan hertil oplyses, at i lej-

rens kartotek over døde fandtes ca. 40.000 kort. Med andre ord: Halvdelen af de fanger, der har passeret Neuengamme, er døde.

Senere — hen paa efteraaret — fik vi udleveret et vrag af en overfrakke, som dog i reglen ikke maatte bæres under arbejde — og saa var man i øvrigt henvist til at supplere sin paaklædning ved ligrøveri, hvad der dog ogsaa viste sig at være rig lejlighed til, hvis man paa en eller anden maade blev knyttet til hospitalet, krematoriet eller en begravelseskommando.

Den første tid gik vi uden strømper eller egentligt fodtøj — blot et par badetøfler, hvis remme gnavede forfærdeligt. Senere fik de fleste af os „støvler“ med træbunde og en lærredsoverdel. De var elendigt syede, og kun en meget lille del fik fodtøj, der blot nogenlunde passede. Nogle maatte nøjes med et par vrag af sko, ofte umage og i reglen ubrugelige efter kort tids forløb; andre slubrede rundt i hullede galocher. Ved indlæggelse paa hospitalet afleveredes fodtøjet til brug for andre, og ved eventuel udskrivning fik man et andet tilfældigt par stukket ud. Naa — større betydning havde det ikke, da der var nogenlunde ensrettet færdsel paa hospitalet. Det var et mindretal, der styrede uden om fællesgraven eller krematoriet.

Som jeg senere skal komme tilbage til, har dette fodtøj været den direkte aarsag til hundreder af fangers død, og det er en haard tanke at tænke

til ende, hvad disse pjalter af klæder har kostet af lidelser i kulde og regn paa arbejdsstederne.

I denne sammensætning kan det maaske have interesse kort at skildre afmærkningen af de forskellige arter af fanger. Tyske politiske fanger bar paa jakke og buxer en rød trekant med spidsen nedad, — det var overvejende kommunister med 10—12 aars fangenskab bag sig, — og der var ikke mange tilbage — selv regnede de med, at der var ca. 10 % tilbage af dem, der blev arresteret i 1933 efter rigsdagsbranden. Rød trekant med spidsen opad kendetegnede militære forbrydere, i reglen tidligere soldater, der havde stjaalet i tjenesten eller begaaet andre „forbrydelser“; jeg husker saaledes en østrigsk militærlæge med nævnte kendetegn, — han havde danset med en sort pige i Antwerpen og sad nu paa 3. aar i koncentrationslejr. Grøn trekant med spidsen nedad anbragtes paa almindelige kriminelle fanger, for hvem man havde ombyttet simpelt fængsel med koncentrationslejr, mens grøn trekant med spidsen opad kendetegnede storforbryderne, for en stor del mordere. Saakaldte „asociale“ — et flydende begreb i nazistisk retspleje, hvis afgrænsning jeg aldrig naaede til klarhed over, prydedes med en sort trekant, mens bibelforskerne med stolthed bar deres lilla trekant. De faa overlevende jøder bar en stor gul trekant, mens homosexuelle fanger til skræk og advarsel for andre og reklame for hin-

anden fik paasyet nummeret 175 paa deres tøj. Et andet kendingsmærke for fangerne var haaret — eller manglen paa haar. Alle blev ved ankomsten til en lejr klippet skaldede. Efterhaanden som haaret voxede ud igen, blev det atter mejet ned med haard haand, eller man nøjedes med at lade en klippemaskine efterlade sit spor i en bred fure over hele hovedbunden — i reglen forfra bagtil — afhængigt af frisøren's øjeblikkelige luner. Nogle fik „Autostrasse“ paa tværs, andre paa skraa, og en overgang var det mode at klippe hanekam i stedet. En særlig kategori af fanger — f. ex. deserterede SS-er — fik raseret den ene halvdel af hovedet, mens haaret fik lov til at voxе paa den anden side. Kun de saakaldte „prominente“ fanger fik tilladelse til at lade haaret voxе, men intet haar maatte være over tændstikslængde.

Vort ophold i selve hovedlejren Neuengamme var kun kortvarigt i denne omgang. Under Neuengamme sorterede ca. 40 arbejdslejre — eller „udekommandoer“ med en besætning paa 1000—2000 fanger. Disse lejre hørte administrativt under Neuengamme og blev herfra forsynet med fanger, SS-er, materiel og til dels fødevarer. Fra de smaa lejre indgik der stadige rapporter om arbejdsydelse, dødsfald o. s. v., ligesom de fanger, der havde begaaet „forseelser“ af en eller anden art, som krævede hængning, i reglen blev overført til hoved-

lejren for at faa effektueret straffen. I de faa tilfælde, hvor en fange blev løsladt, skete det ogsaa over Neuengamme. Ved afgang til en udekommmando forblev fangernes ejendele i Neuengammes „Effektenkammer“, hvor de undergik en langsom, men temmelig sikker decimering. Administrationen af de opbevarede effekter forestodes af en SS-mand, som naturligvis tog, hvad han havde brug for. Han havde en del fanger til hjælpere, som hurtigt blev smittet af deres foresattes eksempel, og paa denne maade gik det til, at man ude i lejren kunde komme til at købe f. ex. sit eget eller en andens ur for et par brødrationer eller et par gode støvler, som sandsynligvis paa et eller andet tidspunkt var listet af en død mands fødder.

Et andet eksempel paa SS-ernes mangel paa respekt over for betroet gods, var jeg personligt vidne til under mine første dages ophold i Neuengamme. En dag kom en SS-mand ind paa blokken, hvor vi danske var indkvarterede, og spurgte, om der var nogle læger til stede. En kollega og jeg selv meldte os. Vi blev ført over til „Geräte-kammer“, hvor tæpper, køkkeninventar og lignende opbevaredes. Her blev vi sat til at stemple haandklæder: Waffen SS, Waffen SS — —, flere tusinde stemplede vi og fordelte efter kvalitet i fangebunker og SS-bunker, som for en stor del bestod af fine gamle haandklæder med broderede

jødiske navne. En eller anden højerestaaende SS maa sandsynligvis have haft tal paa disse haandklæder, og da vor chef jævnligt tog til Hamborg med stabler af haandklæder i en lastbil, gemt ned under andre effekter for at sælge af dem, blev vi, for at holde antallet oppe paa det kontrollerede antal, sat til at klippe de noget længere exemplarer over i to stykker. Adskillige af haandklæderne bar ved deres servietstørrelse præg af længere tids systematisk bearbejdning. Men mængden var konstant.

Dette destruktive arbejde opfyldte min tid under det første korte ophold i Neuengamme. 10 dage efter afrejsen fra Frøslev — den 25. september 1944 — blev jeg sammen med ca. 70 danske medfanger overført til arbejdslejren ved Husum.

I stedet for at følge en slavisk kontinuerlig linje i beskrivelsen af mit ophold i Tyskland, vil jeg forsøge at give en mere sammenfattende beretning ved at beskrive tilstandene i Husum, fordi man i en saa relativt lille lejr ser et tværsnit af forholdene og faar et mere afrundet og samlet indtryk af i øvrigt de samme faktorer, som i en stor lejr betragtes som isolerede enkeltfænomener men vanskeligt lægges paa plads i den samlede mosaik, der giver et begreb om koncentrationslejrenes helvede. De enkelte brikker i denne mosaik kan betegnes: Systematisk udhungring — elendige klæder, spe-

cielt forbryderisk fodtøj — stadig udsættelse for mishandlinger — hjemve — frygtelige boligforhold med katastrofal sammenstuvning af mennesker — hygiejniske forhold, slette ud over al beskrivelse — et tvangsarbejde, hvis haardhed og betingelser i det hele stod i skærende misforhold til fangernes fysik og menneskelige ydeevne — og alt dominerende: Lejrledelsens komplette uduelighed og mangel paa respekt for de mest elementære menneskelige krav og livsbetingelser.

I denne Husum-beretning vil der saa blive indflettet sammenligninger med forholdene i selve Neuengamme, og jeg haaber paa denne maade at kunne give læserne et indtryk ogsaa af denne lejr og af tyske koncentrationslejre i det hele, som de viste sig for mig i det sidste $\frac{3}{4}$ aar før Tysklands kapitulation, — og lad det være sagt strax: Til det sidste holdt de paa med deres rædselsregimente med aabenbar destruktion af menneskeliv for øje, og først de sidste dage før det komplette sammenbrud var vi vidne til vore bødlers ynkværdige og latterlige forsøg paa at mildne den brutalitetens og vilkaarlighedens atmosfære, som gennem 12 aar har hvilet tungt over millioner af nazismens ofre og efterladt en uudslettelig skamplet paa den tyske nation.

5.

Atlantehavsvolden var gennembrudt af de allierede. Nu skulde der opføres et nyt befæstningsværk, „Frieservolden“ i Slesvig-Holstens sumpede marskegne helt ude ved Nordsøen. Den billigste — og vel eneste forhaandenværende arbejdskraft var koncentrationslejr fanger, og SS-Untersturmführer Griem fik overladt et „fangemateriale“ paa 1000 Häftlinge fra Neuengamme, og en arbejdslejr blev oprettet i nærheden af Husum ca. 40 km syd for den danske grænse i en egn, hvor det altid regnede eller blæste — i reglen begge dele.

Untersturmführeren lovede befæstningsanlæggene, der væsentligst bestod i pansergrave, færdige i løbet af 6 uger, men skønt der senere blev oprettet en lignende lejr i Ladelund ikke langt fra Husum, var arbejdet, da begge lejrene ophævedes i løbet af december 1944, hverken helt eller halvt færdigt — dels paa grund af den stadigt dalende arbejdsydelse, dels fordi gravene i den sumpede marsk, hvor vandet begynder $\frac{1}{2}$ m nede, stadig skred sammen.

Vi boede 1000 — en overgang 2000 — fanger i en lejr, der var beregnet til 400 — stuvet sammen i 9 gamle træbarakker opfyldt af senge fra gulv til loft og fra væg til væg. Barakkerne var vinde og skæve, aabne for træk og kulde. Kun i de færreste rum var ovnene i en saadan stand, at der kunde fy-

res. Legalt brændsel fandtes i øvrigt ikke, men hvert andet bundbræt i en seng kan undværes. Her sov og spiste fangerne og forsøgte en fattig form for liv i de faa timer, de ikke sov eller tilbragte med at grave meningsløse huller i marsken. Her kom de hjem — ofte efter at have gaaet 12 km fra arbejdsstederne og efter at have staaet i vand hele dagen — undertiden til midt paa livet — og krøb sammen 2 i hver seng paa en smal papirstraasæk med 1 tæppe til hver eller hveranden. Herfra blev de smidt ud kl. 5 om morgenen — i mørke, kulde og regn — efter at have slubret en kasserolle lunken brunlig vædske i sig, — brødet var udleveret den foregaaende dag og altid spist omgaaende. Man var altid vaad i Husum. Man arbejdede i vand og havde ingen mulighed for at faa klæder og fodtøj tørret fra dag til dag. Der fandtes ingen søndage i Husum. Hverdage som søndage: Arbejde uden hensigt og uden resultat fra morgen til sen aften.

Lejren laa i et fuldstændig fladt sumpet marsk-landskab omgivet af dobbelte pigtraadshegn paa alle sider og et vagttaarn i hvert hjørne. SS- og vagtmandskabsboliger laa uden for pigtraaden.

Vi var ca. 70 Danskere i lejren, og langt det største kontingent udgjordes af Hollændere, af andre repræsenterede nationer var der Russere, Polakker, Tyskere og Franskmænd, Belgiere samt en-

kelte Italienerne, Jugoslaver og Spaniere — en enkelt Græker havde ogsaa forvildet sig ind i selskabet.

De ud over al beskrivelse svinske toiletbarakker laa adskilte fra sovestederne — rejst over simple udgravninger i jorden, med afløb, der overhovedet ikke var i stand til at tage indholdet af de overbelastede klosetter, — en overbelastning, der dels skyldtes en simpel overbelægning i lejren og dels det forhold, at fangerne havde afføring gennemsnitligt op mod en halv snes gange i døgnet. En af koncentrationslejrenes svøber: De ulidelige diarreer, hærgede ogsaa her. Blandingen af urin, opkastninger og afføring flød ofte hen over jorden bag barakkerne, og i stille vejr blandede stanken sig herfra med en tæt hørm af raadne roer fra køkkenbarakkens mødding — et yndet tilholdssted for rotter.

Oprindeligt blev der tilstaaet lægerne 2 rum i den sidste af de almindelige fangebarakker, et saakaldt konsultationsværelse, der ogsaa brugtes af lejrskrivestuens personale til at spise og sove i, og et rum — opfyldt af 2-etages senge — til „Revier“, som var den gængse betegnelse for koncentrationslejrenes hospitaler. Rummene adskilte sig i øvrigt ikke fra lejrens øvrige — forfaldne og umulige at holde rene. Gulvklude fandtes ikke og af koste kun nogle knipper af trækviste, som vi selv bandt.

Lægernes pligter var i begyndelsen mangearte-

de: Vi maatte selv gøre rent i Revieret og feje gaden udenfor. Vi maatte vaske ligene og tømre ligkisterne til — i den korte tid, hvor en saadan luxus var mulig. Vi maatte give patienterne mad og slaa deres retiradespande ud, — der fandtes ingen toiletter paa barakken, saa de liggende patienter lod vi benytte en tom marmeladespand:

I løbet af kort tid maatte vi udvide vort domæne til en hel barak: 6 værelser og efterhaanden til 2, til 3 og tilsidst til i alt 6 af lejrens 9 barakker. Paa et tidspunkt, hvor vi var ca. 1000 fanger i lejren, laa der over 700 paa Revieret, og snart var jeg alene om arbejdet med at passe disse syge, saa man vil forstaa, hvor illusorisk lægehjælpen har været. Min danske kollega døde dernede efter en svær dysenteri, og den anden læge fra samme transport døde i Neuengamme efter en lungebetændelse.

Og under alt dette gik der 2 franske læger og gravede pansergrave, fordi de som ikke-Ariere ansaas for uværdige til en „overfangestilling“. Først da der hen mod slutningen oprettedes en ny arbejdslejr i Ladelund, kom de i arbejde inden for deres fag.

Den ene af disse Franskmænd, en kendt parisisk kirurg, arbejdede jeg senere sammen med i Dalum, hvorfra alle fanger vil mindes ham som en straalende personlighed, der gjorde mirakler med de mest primitive midler. Mange menneske-

liv kunde være reddet i Husum, hvis en snæversynet og direkte „vernichtungs“-lysten Untersturmführer ikke havde hindret dr. Clement Marrot i at virke inden for sit fag.

Den ydre ramme for lægevirksomheden er hermed givet, og med hensyn til de direkte hjælpemidler, er beretningen kort. Ved ankomsten til lejren havde vi af medicin, hvad der kunde ligge i en skotøjsæske og et lignende volumen forbindsstoffer. Den første tid overhovedet ingen instrumenter; senere fik jeg tilsendt en sløv kniv, der efter daglige slibninger paa en mursten fra møddingen blev mindre og mindre, en pincet og en hakket sax. Jeg har saaledes været tvunget til at foretage store snit i betændt væv med barberklinge — uden bedøvelse — og har ligeledes uden nogen form for bedøvelse amputeret en finger med barberklinge og knibtang som eneste instrumenter.

Først 14 dage før lejrens ophævelse — efter at omtrent en trediedel var døde, og 700 svært syge var sendt til Neuengamme — fik vi for 4000 mark medicin, forbindsstoffer og instrumenter — flere pakkasser fulde. Før den tid et par latterligt smaa og praktisk talt betydningsløse tilskud fra Neuengamme og det lokale apotek i Husum. Tidligt i 1945, mens jeg befandt mig i arbejdslejren Dalum, blev der sat en fuldstændig stopper for denne trafik ved en forordning til samtlige apoteker i Tysk-

land, hvorefter det var forbudt at sælge medicinalvarer til koncentrationslejre.

Som omtalt fyldtes Revieret op paa faa dage og maatte stadig udvides. Konsultationen for de øvrige i lejren begyndte før 5 om morgenen, og allerede kl. 3 begyndte de første at stille sig i kø. Morgenkonsultationen afsluttedes ved arbejdstidens begyndelse kl. 6 og markeredes ved lyden af slag og skrig, naar en SS kom til og jog resten af køen væk. Aftenkonsultationen begyndte, naar fangerne kom tilbage fra arbejde, i reglen ved 19-tiden og afsluttedes med køens sidste mand ved midnatstid — indtil senere lysrestriktioner paa grund af kulmangel satte en stopper for denne trafik.

Mange var, naar de kom hjem fra arbejde, for udmattede til at kunne tage den lange ventetid i køen uden for konsultationsrummet. De smed sig paa sengen med tøjet paa, saa snart de havde hugget roesuppen i sig, og blev smidt ud næste morgen kl. 5 til en ny arbejdsdag. Andre mere udspikulerede og haardkogte lod sig falde om paa lejrgaden og simulerede bevidstløshed. Jeg lærte hurtigt symptomerne paa disse „svindlerligfald“ og forsøgte i begyndelsen at skamme dem ud eller gøre dem til grin over for kammeraterne, naar de blev baaret ind foran de ventende; men efterhaanden som trafikken tog overhaand, blev jeg nødt til at stikke lussinger, men da jeg havde hele den ventende kø bag mig, blev denne form for

korporlig afstraffelse accepteret blandt kammeraterne, og jeg blev kun af ofrene selv stillet i klasse med forarbejderne, som ude paa arbejdspladserne benyttede sig af lignende slaaende argumenter.

Andre fandt ud af, at ogsaa læger forretter nødtørft. De lurede omkring barakken og faldt over mig paa vej til toilettet eller under selve akten, hvor jeg sad med buxerne nede om benene paa rækken med 10—12 andre i lignende ærinde. Jeg var aldrig alene, — og efterhaanden blev det en tvangstanke hos mig og min kæreste drøm en gang at sidde alene paa W. C. — et med hvide fliser — i timevis — og læse aviser for $\frac{1}{2}$ aar. Over hvert sit hul paa begge sider sad de — i en samlet klump foran mig stod de — og underholdt mig om deres afføring: Diarrhoea — Scheisserei — nix dobra, Kammerad — avec sang — aber ohne Schleim — tres, tres, tres liquide, docteur — que faire? — zehn Mal pro Tag — vingt fois — immer scheissen, Kammerad.

Naturligvis maatte der til en saa omfattende institution, som Revieret efterhaanden udviklede sig til, knyttes et hjælpepersonale, men paa grund af de daglige indberetninger til hovedlejren Neuengamme om arbejdsholdenes styrketal og til understøttelse af det tredie riges totale arbejdsindsats, maatte der kun være 1 læge og 1 saniteter i lejren. Al hjælp maatte derfor organiseres illegalt, hvilket skete paa den maade, at velegnede patienter ikke blev udskrevet

fra Revieret, men beholdt som sygepassere for deres kammerater. Da langt hovedparten af fangerne var Hollændere, fandt jeg det rimeligst ogsaa at rekruttere disse hjælpere blandt Hollænderne og fik efterhaanden samlet en god stab af mennesker, der virkelig var villige til at yde en indsats. Af Danskere vilde jeg af principielle grunde kun tage relativt faa til dette arbejde, og i det hele var ens stilling som dansk læge i en lejr, hvor Danskerne kun udgjorde en lille procentdel af de samlede fanger, ofte vanskelig.

Det gjaldt om stadig at skjule disse folk for SS-erne, og adskillige gange har de maattet fare i seng midt under arbejdet, naar lejrchefen eller en ligesindet tog retning mod Revieret.

Ordningen vakte en del misundelse blandt fanger, der var blevet forkastede som uegnede til dette arbejde, og ved en SS-razzia paa Revieret efter simpelt angiveri, mistede vi en gang i Dalum hele personalet — en katastrofe, som man som udenforstaaende næppe gør sig det rigtige begreb om.

6.

I Neuengamme, som jo husede mange flere fanger, var de sanitære foranstaltninger af større format.

Der fandtes 5 egentlige Revierbarakker — ind-

rettet til formaålet med mindre rum og større muligheder for at gøre rent. Ganske vist: 2—3 i hver seng og senge i 2—3 etager, men man havde dog en lille smule indtryk af, at der oprindeligt var gjort et forsøg paa at opnaa efter omstændighederne hensigtsmæssige forhold.

Der fandtes en udmærket operationsstue og røntgenapparat. En tandklinik fandtes ogsaa, og der var f. ex. instrumentarium til en øre-næse-halslæge. Alt dette var skabt af fangerne selv ved hjælp af penge, de havde haft paa sig ved anholdelsen, og som de i forvisningen om, at de alligevel aldrig saa dem igen, havde ofret til dette formaal.

Læger — ogsaa speciallæger — var i reglen for haanden. Indtil Skandinaverne kom til at præge Neuengamme, var det i begyndelsen polske — og senere franske læger, der dominerede, men hen mod slutningen var vi paa et tidspunkt 11 danske — og lige saa mange norske læger i funktion i lejren.

Næsten alle specialer inden for lægevidenskaben var repræsenterede, og havde forudsætningerne været tilstede, kunde der være ydet en udmærket service, — men det var ikke tilfældet, thi dels var patienternes antal overvældende, og dels var deres almentilstand i reglen saa stærkt svækket, at selve fundamentet, hvorpaa en eventuel behandling kunde være bygget op, manglede. Man kan rent ud sige: Det sanitære apparat svigtede

totalt, fordi de opgaver, det blev stillet overfor, var uløselige. Som følge af en systematisk udhugning af fangerne, rædselsvækkende hygiejniske forhold og en ganske ublufærdig menneskeforagt hos lejrledelsen, blev fangernes almentilstand efterhaanden saa reduceret og smitteudbredelsen saa massiv, at Revierets personale i det store og hele stod magtesløst. De forholdsregler, som man ønskede at træffe i en saadan situation, var uigenemførlige af den simple grund, at det laa uden for mulighedernes rækkevidde at skaffe en kvantitativt og kvalitativt tilstrækkelig ernæring, at fangernes antal stadig voxede og alligevel skulde huses inden for de engang afstukne rammer — og naar man dertil tager i betragtning, hvilken fantastisk ligegyldighed, ja ligefrem „vernichtungs“-trang, nazisterne udviste over for de syge, vil man maaske forstaa, hvorfor vi i virkeligheden spillede fallit dernede.

Det er haarde ord, men de skal i det store og hele tages bogstaveligt, hvilket naturligvis ikke udelukker, at man som læge i mange enkelttilfælde kunde hjælpe en kammerat og medfange, og at heldigvis langt de fleste af lægerne satte alt ind paa at yde en hjælp, hvor forudsætningerne var til stede.

Problemer af sanitær art interesserede overhovedet ikke SS-erne, og ved forelæggelse af saadanne problemer over for lejrkommandanten i

Husum, fik jeg flere gange følgende svar: „Hier gibt's nur lebendige und tote“. Paa intet tidspunkt har jeg hos en ledende SS-er fundet blot en lille smule interesse eller vilje til at hjælpe de syge. Samme høje herre, SS-Untersturmführer Griem udtalte sig f. ex.: „De fanger, der ikke kan holde til livet her, har ingen berettigelse i det nye Europa, og de kan ligesaa godt dø strax som senere. Det er ingen forsørgelsesanstalt her, og jeg vil rekvirere noget nyt fangemateriale (Häftlingsmateriale), — og saa bliv mig i øvrigt fra livet med deres falske humanitære forestillinger“.

Jeg har omtalt, at der i Neuengamme var 5 egentlige Revierbarakker. Paa et tidspunkt, mens vi var der, var over halvdelen af lejrens 24 barakker eller „blokke“ inddraget under Revieret, — „Schonungsblock“ var det officielle navn. „Vernichtungsblock“ havde været det rette. Vi har set, hvorledes en blok, som var beregnet til at huse 350—400 mennesker, blev fyldt op med 1400 patienter. Det daglige tilsyn med beboerne af disse kæmpeafdelinger var i hænderne paa de saakaldte „bloklæger“. De havde ca. 1000 patienter hver, som de behandlede med en uregelmæssig medicin-tildeling paa nogle faa Aspirintabletter, lidt erstatningssalve, et par papirbind og en rulle hæfteplaster. Senge i 3 etager, saa tæt, at man vanskeligt kunde sno sig fra den ene ende af salen til den anden. Man kan selv tænke sig, hvordan tilsynet

blev med dem, der laa i 3. etage i den fjerneste ende. Her kunde en stakkel nemt forlade de levendes rækker uden at blive opdaget, og hans sengekammerater kunde berige sig med hans maddationer for en dag eller to —. I disse „Schonungsblokke“ laa der 3 i hver seng uden hensyn til sygdom: Tuberkulose, dysenteri og kirurgiske lidelser mellem hinanden — deriblandt adskillige, som ventede paa at dø, og som var sunket hen i en sløv erkendelse heraf. Hvor døden er en daglig og naturlig foreteelse, mister den for de fleste sin afskrækkende virkning, og et menneske, der igennem lang tid er holdt under sultegrænsen, berøvet enhver form for menneskelig pleje, og som daglig er vidne til, at en død kammerat fjernes fra sin seng for at erstattes af en døende, han faar afstumpede menneskelige reaktioner.

For en anden var den kendsgerning, at han sandsynligvis skulde dø i morgen, i overmorgen eller om en uge, maaske overhovedet ikke trængt gennem sløvsindet ind til hans bevidsthed. Det kunde i og for sig ogsaa være ligegyldigt, for der var ingen, der bekymrede sig om hans sjælelige reaktioner, — om han døde i et vagt minde om en menneskelig fortid, eller om han døde uden overhovedet at opdage det.

Adskillige levede her uden at have faaet diagnosticeret eller behandlet deres sygdom, — og saa holdt de op med at leve, — de døde bare —

og de efterlod sig intet savn. Thi hverken den, der selv skal dø i morgen, eller den, hos hvem de rent personlige selvopholdelsesinstinkter er alt dominerende, har overskud til at begræde en død med. En kammerat overtog hans madration for den dag, og hvis han var heldig ogsaa for den næste —.

Naturligvis blev der efterhaanden knyttet et stort sanitetspersonale til Revieret. I reglen fanger, der en gang ved et tilfælde havde overlevet at være patienter der, og som maaske af idealistiske grunde havde tilbudt deres tjeneste som sygepassere, men hvis muligheder for en indsats begrænsedes af de vanvittige forhold; og som vidner til lægernes uformaaenhed, den ensrettede færdsel paa Revieret, og sløvede af stedets kynisme, hvor det, at et menneske døde, ikke gjaldt mere og andet, end at der kom en ny i hans seng, blev mange af disse plejere afstumpede og ufølsomme over for andres lidelser, og de kom derved ofte til at svigte i deres indsats. Nogle søgte ogsaa ind i dette hverv for derved at skabe sig en dækstilling, som kunde beskytte dem mod udendørs arbejde, hvad der som venteligt heller ikke førte til nogen gunstig udvælgelse.

Men jeg kan ikke her undgaa at nævne dem, som paa Revierene i tyske koncentrationslejre har ydet en indsats langt ud over, hvad man moralsk og menneskeligt havde lov til at vente sig af dem.

At denne indsats i de fleste tilfælde forblev uden resultat, skyldtes hindringer, som de ingen indflydelse havde paa, og som ikke mindsker den menneskelige værdi af deres gerning.

I Revierets administration havde lægerne kun ringe mulighed for at gribe ind og gøre deres krav gældende. Den forestodes af ældre „overfanger“ uden synderlige forudsætninger for at bestride dette ansvarsfulde hverv, og i det hele var det kun i de sidste aar af koncentrationslejrenes historie, at læger i funktion overhovedet blev taalt. Som akademikere hørte de til paa arbejdskommandoerne, hvor man kunde træde dem i sølet og holde opsyn med, at de blev befriet for fine fornemmelser og ydede deres del af det tredie riges totale arbejdsindsats. Ganske uuddannede folk fungerede da i lægers arbejde, og som en reminiscens heraf fandtes endnu i vor tid paa Revieret en automekaniker, der f. ex. foretog amputationer. Al ære og respekt for hans teknik, men indikationerne, hvorefter et ben blev sat af, var jo unægteligt noget vilkaarlige.

Som en anden reminiscens fandtes endnu en del tidligere „pseudolæger“ nu fungerende som overplejere, hvorved de fik øverste myndighed paa stuerne. Dette førte ofte til kompetencestridigheder mellem dem og lægerne, idet meningerne om patienternes rette behandling ikke sjældent var delte. Plejerne nærede paa grund af deres aare-

lange erfaringer en grundfæstet tillid til egen due-
lighed, og nægtede undertiden at udlevere en af
lægen ordineret medicin.

Bag Revieret laa der en isoleret barak, udeluk-
kende beboet af jødebørn i forskellige aldre. De
faa, der overhovedet var i stand til det, kunde
man undertiden se lege en fattig leg paa cemen-
ten udenfor. Det var Neuengammes experimen-
talogiske institut. Børnene blev af en SS-læge,
der her traadte sine første skridt paa videnskabens
bane, podet med tuberkelbaciller i forskellig do-
sis. Naar infektionen havde slaaet an, blev deres
lymfekirtler skaaret ud til mikroskopi. En østrigsk
fangelæge foretog sektionerne paa børnene, naar
de døde, og det er fra ham, jeg har min viden.
Selv var jeg forment adgang til forsøgsanstalten.
Der fandtes ogsaa børn i selve lejren blandt de
øvrige fanger — smaa sorte zigeunerunger, nogle
af dem født i en eller anden koncentrationslejr,
og mange af dem nu uden forældre. Unægteligt
en noget fantastisk start i livet — og alle de for-
hold, som paa os gjorde et stærkt indtryk som no-
get rædselsfuldt, maa jo for dem have været et
selvfølgelig led i tilværelsen. Renholdelse af ap-
pelpads og lejrgader sorterede under dem, og saa
snart de sidste arbejds hold om morgenen havde
forladt lejren, saa man dem styrte af sted til deres
fejereal i elendige pjalter og med koste og spande.
Slagsmaal mellem dem hørte til dagsordenen. En

del ældre overfanger forkælede dem voldsomt og saa det som deres opgave at opdrage dem i deres egen aand — til rene smaa forbryderspirer.

7.

Før jeg gør rede for de enkelte sygdommes optræden og forløb, er jeg nødt til summarisk at skildre de forhold, der betingede den enorme sygelighed og dødelighed i lejrene. Jeg vil her ikke kunne undgaa at komme ind paa almenforhold, som maaske er beskrevet i andres koncentrationslejrberetninger, men som jeg mener er nødvendige forudsætninger for at forstaa, hvorfor disse sygdomme opstod og forløb saa fatalt.

Boligforholdene, de hygiejniske forhold og arbejdets art er allerede givet i den samlede beskrivelse af Husum-lejrens indretning. Men de øvrige betydende faktorer: Kosten, mishandlingerne og mentaliteten hos fangerne og deres herrer — vil jeg forsøge at belyse i det følgende.

Kostens kalorieværdi har givet været under det minimum, der kræves ved selv ganske let arbejde, og det nødvendige tilskud af specielle værdifulde næringsstoffer, som vitaminer, æggehvite-stoffer o. s. v. var der overhovedet ikke taget hensyn til. Atter et udslag af nazisternes atter og atter gentagne mangel paa logik: At oprette en arbejdslejr, der i og for sig ikke er tænkt som en „Ver-

nichtungs“-lejr — og saa selv sabotere arbejdet ved en fuldstændig latterligt utilstrækkelig kost.

Sammensætningen var i al sin simpelhed følgende: 1 liter halvkogt roesuppe, hvori man — hvis man hørte til de faa udvalgte — kunde risikere at finde en trævl af kød; dertil 250 g daarlign rugbrød og af og til en lille brik syntetisk margarine, en skive elendig pølse eller en skefuld marmelade. Enkelte gange, især i begyndelsen, kunde man finde en kartoffel i suppen, og det var højtid, naar man ca. 1 gang om ugen fik 5—6 halvraadne kartofler at pille. De tiltænkte kartoffelrationer var betydeligt større, men med en gaardmand i nærheden havde man den aftale, at samtlige kartoffelskræller skulde leveres til hans gaard, hvilket effektueredes paa følgende maade: Et tyndt lag af kartoffelskræller blev anbragt over store bøtter fulde af hele kartofler og transporteret op til gaarden af fanger under militæreskorte. En klækkelig extrafortjeneste er herved gaaet i lejrkommandantens lomme.

Af Røde-Kors pakker fik vi 1 delvis plyndret i løbet af de tre maaneder i Husum, og de faa, til hvem privatpakker fra hjemmet naaede frem, maatte ogsaa lade sig nøje med et stærkt reduceret indhold. I det hele har det været rystende at se den foragt, hvormed SS-erne — i hvert tilfælde i arbejdslejrene — omgikkes private- og Røde-Korspakker.

Til belysning af fangernes sult kan følgende enkeltheder tjene: Suppen blev hentet fra køkkenet i store 50-liters spande. Det skete undertiden, at bøtten væltede, og man kunde være aldeles sikker paa at se en klynge ligge paa knæ og labbe indholdet op fra jorden. I Neuengamme var det mere kompliceret at stille sin sult paa denne maade, da opsynet var mere allestedsnærværende, og en saadan klynge vilde strax blive pryglet fra hinanden; men ogsaa her skete det naturligtvis, at madspannden væltede — saaledes en gang i haard frost, og nogle timer efter kunde man paa de lange fællesretirader se rækker af fanger sutte frosne stykker roesuppe, sparket løs fra jorden; og jeg har været vidne til, at en Russer spiste en Hollænders opbrækkede maveindhold. Baade i Neuengamme, Husum og Dalum var kartoffelskræller, roeaffald og lignende eftertragtede varer, og efter arbejdstid kunde man være sikker paa at finde møddingerne og affalddyngerne skjult af gravende og søgende repræsentanter for næsten alle Europas nationer.

Betagende var det at se stærkt religiøse blandt fangerne, som før de gav sig i lag med deres maaltid, knælede og gjorde korsets tegn over en stinkende skaal suppe eller en fedtet hat med kartoffelskræller.

Jeg har ikke selv været vidne til det — men det er uomtvisteligt sandt — at der er spist menneskekød i tyske koncentrationslejre.

Jeg vil berette en lille episode fra Neuengamme: En dag blev der paa appelpladsen fundet et par menneskefødder, indpakket i cellophanpapir. Stor opstandelse — hvor var resten af manden? Timelange appeller — lange kolonner af fanger og optælling paa optælling — indtil et lyst hoved fandt paa at sende corpus delicti til undersøgelse paa Revieret. Her blev det omgaaende oplyst, at pakkens indhold nøje svarede til journalbeskrivelsen af et par fødder med udbredt koldbrand, stammende fra en amputation foretaget paa den og den dag paa det og det klokkeslet. — Muligvis en lille Ukrainer, der i vage drømme om noget spiseligt eller salgbart har set sit snit til at hugge dem og vel senere er blevet overrasket eller betænkelig i sit forehavende og har smidt byttet fra sig igen.

Under en senere omtalt udrensningssaktion i en af Neuengammes skaaningsblokke, fandt vi 6 lig, der blev lagt til side udenfor til senere overføring til krematoriet. Da ligene blev afhentet var der paa en død Hollænder skaaret et stykke ud af hans bag, og efter sigende blev der samme dag i lejren faldbudt et stykke kogt kød, som det efter sælgerens udsagn skulde være lykkedes ham at stjæle i SS-køkkenet.

Ogsaa vandet har i de fleste lejre været et problem. Da afløbsforholdene fra de overbelastede toiletter i reglen var elendige, var mulighederne for udbredelse af smitte gennem vandet oftest

store. Trods en betydelig klortilsætning, der gav saavel suppen som det brune fluidum, der gik under betegnelsen kaffe, en modbydelig bismag, var vandet i ukogt tilstand farligt at drikke, og en udbredt tyfusepidemi, der paa et tidspunkt hærgede Neuengamme, har sikkert faaet næring fra drikkevandet.

Naturligvis forsøgte en del at flygte fra lejrene. Saavidt jeg husker, var der i løbet af vort 3-maaneders Husum-ophold 12 flugtforsøg. 2 af de flygtes skæbne er mig ubekendt. De øvrige førtes tilbage til lejren efter kortere eller længere tids forløb — i 6 tilfælde dræbt eller saaret. Den SS-mand, som oprindelig tog imod os ved ankomsten til Neuengamme, havde ret i sin udtalelse: „Der gives kun een vej ud af lejren, — gennem krematorieskorstenen“. De, der i første omgang slap levende fra tilfangetagelsen, fik anbragt en rød cirkel paa tøjet, og blev anbragt i et fugtigt, skimlet og bælgmørkt kælderrum uden halm eller madras endsige tæpper, indtil de ved første transportlejlighed førtes til hovedlejren — til straffekompani eller hængning. Reglen — naar den blev fulgt — var, at kun hvis man under flugten havde stjaalet eller gjort forsøg herpaa, var man hjemfalden til hængning; og dette blev afslutningen for de fleste, idet man ikke kommer langt i fangetøj — og blot man f. ex. havde stjaalet en gammel jakke fra en staldbygning, var ens skæbne

besejlet. Det var mit indtryk — og det er stadfæstet ved personlige indrømmelser — at nogle flygtede, blot for efter et indbrud een gang at kunne spise sig mæt. De var tvunget derhen, at de ikke tænkte ud over dette ene maaltid.

Et enkelt af flugtforsøgene har jeg lyst til at omtale nærmere, fordi det endte paa en saa uendelig komisk maade. Lejrbødlen, SS-Untersturmführer Griem var rejst væk og blev erstattet af en gammel forbenet, men relativt uskadelig lille nazist, SS-Oberscharführer Eichler, som havde sat sig det til opgave at omvende og bevare os Nordboere for „Riget“ og Førerens ideologi. Han betragtede os som vildledte Ariere, der blot skulde overbevises og retledes for at blive virksomme komponenter og støtter i det fremtidige euro-afri-asiatiske storrum. Af og til kunde han virkelig blotte et helt menneskeligt lille karaktertræk, og i hvert tilfælde fortsatte han ikke i sin forgængers perverse udskejelser. Desværre havde vi kun fornøjelsen af ham en 14 dages tid, og i dette tidsrum fandt flugtforsøget sted.

Det drejede sig om 5 fanger, der vilde tage springet paa een gang. Lejren var som omtalt omgivet af et dobbelt pigtraadshegn, der dog ikke var elektrisk i Husumlejren. I hvert af lejrens 4 hjørner var der anbragt et taarn med konstant vagt, og desuden gik der mindst een vagt frem og tilbage langs lejrens sider. Med ganske korte mel-

lemrum var der opstillet elektriske standerlamper, hvis lyskegler overalt naaede sammen, saa hegnet altid var oplyst i hele sin udstrækning. Kun under de i øvrigt hyppige luftalarmer blev disse lamper slukket, men samtidigt kom der ekstravagt ud paa hver side af lejren.

3 mænd havde en sen aften sneget sig ud af deres barak og lagt sig ud under et buskads i nærheden af hegnet medbringende en bidetang, som var „organiseret“ hos en elektriker. De 2 andre fra komplottet havde „specielle opgaver“. De skulde „lave luftalarm“ med pludselig slukning af lyset, uden at ekstravagterne var alarmeret i forvejen. Saa snart lyset over hegnet gik ud, skulde de 3 mand hurtigt bide sig gennem pigtraaden og de 2 „lysepustere“ følge efter. Man havde i forvejen fundet ud af, at lyset til hele lejren og ogsaa hegnslamperne kunde slukkes ved en hovedkontakt i en af de almindelige beboelsesbarakker.

Alt er klart, og de 2 mand gaar ind i barakken og drejer af for kontakten, som sidder i en lille korridor. Stor opstandelse. Barakkens beboere tror, at det drejer sig om et tyveriforsøg og raaber voldsomt op og naar at faa identificeret de 2 herrer. „Bideholdet“ arbejder imens febrilsk med deres tang, men opskræmt af den almindelige raaben og halløj i lejren og „elektrikerholdet“s udebliven, smutter de tilbage i deres barak uden at blive opdaget.

Men de to andre sad i saxen. De fik en bunke klø af SS-blokføreren, og gule og blaa over hele kroppen smidt i kælderarresten. Næste dag blev der syet røde cirkler paa deres tøj, og de skulde sendes til straffekompagni i Neuengamme ved først givne lejlighed. Det, at være medlem af et straffekompagni, var i reglen ensbetydende med langsom henrettelse.

Enhver saadan overføring til Neuengamme krævede en rapport fra lejrchefen over de nærmere omstændigheder ved flugtforsøget, men efterhaanden fik man den indskrænkede og noget nervøse lille herre overbevist om, at det vist var en morderlig ubehagelig affære for ham at udfærdige saadan en rapport til sin overordnede i Neuengamme, — blot naturligvis saadan antydningssvis, — „tænk som lejrchef i en koncentrationslejr at være uvidende om — og ikke træffe sikkerhedsforanstaltninger over for, at bevogtningslyset uden videre kunde slukkes af fangerne selv inde fra lejren“. Som alle Tyskere nærrede han en dødelig angst for sine foresatte, og det lykkedes virkelig at redde de to fyre fra turen til Neuengamme.

Naa — saa lad mig da ogsaa røbe mit eget lille flugtforsøg, selv om det ogsaa endte som en fiasko, — men heldigvis var det kun mig selv, som opdagede fiaskoen. Det var i slutningen af december. Alle syge var sendt til Neuengamme, og de, der skulde dø, var døde. Jeg var altsaa delvis løst fra

mine forpligtelser som læge over for kammeraterne, saa meget mere som vi vidste, at lejren skulde op-hæves faa dage senere.

Min yndlingsplan var, paa en eller anden maade at komme ud af lejren efter appellen ved 18-tiden og den nu ganske korte aftenkonsultation. Tilsmilet af blot en lille smule held vilde jeg saa ikke blive savnet af de overordnede før næste morgen ved 5—6 tiden, og klokken vilde nok blive 7, før de slog alarm og satte eftersøgningsapparatet i gang.

Jeg havde ved hjælp af lejrchefens polske op-passer haft lejlighed til at studere et kort over egen og regnede med en mulighed for at kunne naa over den dansk-tyske grænse tidligt om morgenen og passere vagttaarnene der, inden det blev lyst. Det var 40 km, der skulde tilbagelægges over marker og gennem skov, idet jeg var klar over, at den lokale befolkning havde vagthold paa landevejene — i hvert tilfælde i alle større vejkryds. Var jeg først kommet over grænsen, havde jeg tilstrækkeligt med forbindelser, som kunde skjule mig og senere skaffe mig til København med et nyt falsk identitetskort. — — Og tænk hvilket stof, man var i besiddelse af, til de illegale blade og til den frie radio. Naturligvis — der var mange risikomomenter, men paa den anden side ogsaa en reel chance for mig som Dansker, var jeg først sluppet ud gennem pigtraaden.

Ad indviklede veje — og kun med een betroet

mands vidende — havde jeg faaet fat i den bide-tang, som det før omtalte udbryderhold havde efterladt sig. Og en aften kom saa det ideelle vejr, som jeg for mig selv havde sat som absolut betingelse for at vove forsøget. Det havde trukket op til frost gennem nogle dage, og den aften sænkede en tæt rimtaage sig over lejren. Fra en død medfange havde jeg røvet en anstændig overfrakke, hvor det gule kryds var næsten udvisket, og som en art overfange havde jeg faaet tilladelse til at lade haaret voxe. Jeg saa altsaa saa anstændig ud, som forholdene tillod det. Bevæbnet med min bide-tang og efter at have underkastet mine kortskitser en sidste gennemgang, mavede jeg mig ud til hegnet. Lamperne var tændt, men deres lyskegler for-maaede ikke at trænge gennem den tætte taage.

Jeg ventede til vagten havde passeret og satte tangen i det inderste pigtraadshegn. Efter nøje be-regninger havde jeg fundet ud af, at 6 klip var nødvendig i hvert hegn for at skabe et smuthul af passende dimensioner. Men een ting havde jeg ikke taget med i mine beregninger: Paa grund af et tykt lag rimfrost var pigtraaden spændt fuldstændig stramt, og allerede ved det første klip brast traaden med en gjaldende disharmoni, som rungede ud og gav genlyd i frostnattens stilhed. Vagterne blev strax mistænksomme, og en af dem gav sig til at raabe op.

For anden gang i sin illegale tilværelse blev bide-

tangen kasseret, og jeg naaede tilbage i min seng, hvor jeg uskyldigt laa, mens SS-erne udenfor diskuterede tilfældet.

Det var mit første og eneste flugtforsøg fra en tysk koncentrationslejr. Et par dage senere blev vi ført tilbage til Neuengamme, og enhver tanke paa flugt var udelukket.

Ud over disse isolerede flugtforsøg har jeg intet set, der kunde tydes som et forsøg paa isoleret eller samlet reaktion endsige oprør mod bødlerne. Især under begyndelsen af Husum-opholdet tænkte jeg ofte: Dette maa før eller senere ende med et knald — paa den ene eller den anden maade. Og man kunde tænke sig, at mange vilde handle efter instinkt: Hellere gaa til bunds i en maskingeværssalve end langsomt at blive plaget ihjel. Man saa det hos sig selv, og man saa det hos kammeraterne: Rundt omkring døde de — en efter en — en dag et par stykker — den næste dag et dusin; og man kunde med usvigelig sikkerhed sige, at var lejren ikke blevet ophævet, havde der kun været en lille del tilbage efter et halvt aars forløb — og alligevel reagerede man ikke — det faldt os slet ikke ind. Bagefter kan man sige: Det har ogsaa været det klogeste at holde ud, til befrielsens time kom. Det er sikkert rigtigt, i hvert tilfælde for os, som blev anbragt i lejrene paa et saa relativt sent tidspunkt i krigens forløb; men det er ikke forklaringen paa og ikke aarsagen til, at der i koncentrationslejrenes

historie ikke er sket flere — lad os sige: Revolutioner. Maaske kan i hvert tilfælde en del af forklaringen findes i følgende forhold: Ved til stadighed at holde fangerne paa sultegrænsen, ved stadig at lade dem halvfryse og holde dem fysisk udmattede ved uforholdsmæssigt haardt tvangsarbejde og ved hele tiden at sørge for en uensartet sammensætning af lejrens beboere med mulighed for et udviklet stikkersystem og ved at placere overfanger i stillinger, hvor de spiste og levede taaleligt og samtidigt kunde faa afløb for brutale eller perverse instinkter blandt deres undergivne medfanger — derved har nazisterne kunnet opbygge disse lejre, hvor de efter behag har tilintetgjort 26 millioner fanger og anvendt maaske lige saa mange millioner som arbejdsindsats i den krig, som fangerne ifølge sagens natur maatte forbande og mest rimeligt søge at modarbejde.

Naturligvis gives der undtagelser fra denne passivitetens og sløvhedens hovedregel — undtagelser, praktiserede af enkeltindivider og grupper. Talrige er beretningerne — især fra koncentrationslejrens første tid — hvor fanger i depression og i erkendelse af deres haabløse tilstand er løbet mod den elektriske pigtraad eller gaaet ud af gelederne for at blive skudt ned af vagterne, men selv har jeg under mit 8 maaneders ophold dernede i 3 forskellige lejre kun set 1 tilfælde af selvmord og 1 selvmordforsøg.

I Dalum saa vi tilløb til noget saa barokt som en strejke. Den i forvejen uhyre knappe brødration var sat ned som følge af rationernes nedskæring i hele Tyskland, og paa Russernes initiativ satte et par af arbejdsholdene sig ned og nægtede at grave: Nix Brot, nix raboti! (uden brød, intet arbejde). Heldigvis var der ingen SS til stede, kun noget bevogtningsmandskab fra marineinfanteriet og forarbejderne, og det hele løb i løbet af dagen ud i sandet.

Det eneste eksempel, jeg kender, paa en samlet, kontinuerlig og virkningsfuld modstand fra fanger mod nazisternes voldsforanstaltninger, er de norske studenters odyssee gennem talrige lejre i Tykland. Men deres situation var en anden: For det første var de — i hvert tilfælde i begyndelsen — at betragte som civilinternerede, og for det andet — og det væsentligste — dannede de en homogen gruppe af i forvejen sammensvejsede kammerater — — og saa er der jo det med de norske fjælde.

I løbet af de 3 maaneder, vi var i Husum, havde vi over 30 % døde.

Ligkister var en luksus, der kun blev benyttet ved de allerførste dødsfald. Hurtigt maatte vi paa grund af materiale-mangel lægge 2—3 i een kiste, og snart maatte de døde lade sig nøje med en papirstraasæk. De blev lagt i fællesgrave — 20—30 i hver, og transporten til graven foregik paa en aaben hestevogn, hvorfra ligene undertiden faldt

af under køreturen, fordi de var stablet for højt. I Neuengamme blev de døde brændt, og til trods for at krematoriet var i døgndrift, hobede ligene sig op. Jeg har paa lighuset set dynger af døde, anbragt direkte oven paa hinanden i 9 etager. Dynge-erne var ikke saa høje, som man kunde antage, idet de enkelte komponenter ikke fyldte ret meget, men dette syn, hvor de radmagre døde laa omhyggeligt stablet med skiftevis hovede og fødder til den ene side, vil for evigt staa ætset ind i min bevidsthed.

Selv har jeg ikke været vidne til det, men talrige er beretningerne — ogsaa blandt mine nærmeste kammerater — om levende fanger, der ved en overplejers geskæftighed og hastværk er kommet med i ligdyngerne, og en dansk kollega af mig, som sad i Dachau, har berettet, hvordan han en gang fra en saadan ligdyngge hørte en stemme fra dybet: „Lieber Herr Doktor. Ich bin noch nicht tot“.

8.

Der blev fra Husum paa grund af det stadigt stigende sygetal og deraf følgende nedsatte arbejdsydelse 1 gang sendt 150 — og 2 gange 300 syge til Revieret i Neuengamme for at blive erstattet af „friske“ fanger fra hovedlejren. Udvælgelsen af disse „friske“ arbejdsdygtige fanger var noget sum-

marisk. Den blev foretaget af en SS-læge i lejren — jeg har en gang overværet det — og det tog ham ikke en time at sortere 1000 mand ud, som blev stemplet som egnede til arbejdstjeneste. Og havde man faaet stemplet — saa *var* man arbejdsduelig, og ethvert forsøg paa i praxis at vise det modsatte, blev stemplet som sabotage eller simulation. Jeg har været ude for at sende syge paa transport og ikke en maaned senere faa dem tilbage som arbejdsdygtige med de samme store aabne saar, som betingede min udvælgelse — de var overhovedet ikke undersøgt.

Disse sygetransporter var — som al nazistisk fangetransport — udtryk for et højt udviklet barbari. De foregik under nogenlunde samme vilkaar som tidligere beskrevet under transport af raske fanger — i de fleste tilfælde uden mulighed for at ligge ned for syge med høj feber og svære lidelser. Ligene af de, der døde, efter at transportlisterne var udfærdigede, blev smidt ind i vognene blandt de endnu levende, hvilket aabenbart var simplere end at stryge fangenummeret af listen. Hvis der var et par stykker, som havde kræfter eller initiativ til det, blev de døde hængt op paa væggen ved jakken eller i en krog i loftet — det gav bedre plads. Ved ankomsten til hovedlejren efter et par døgn rejse, var der altid adskillige lig i hver vogn, og de øvrige syges tilstand var naturligvis stærkt forværret.

Paa grund af disse stadige sygetransporter fra arbejdslejrene til Neuengamme, blev denne lejr snart fyldt til op over taget, og for at aflaste her, sendtes de værst medtagne — tidligere direkte til gaskamrene — men i vor tid — paa grund af en højere udviklet humanitet — til den saakaldte rekreationslejr i Bergen-Belsen. En enkelt Dansker er kommet levende ud af Belsen; og hans beskrivelser om rædslerne der er fuldt ud blevet bekræftet ved det syn, som mødte de allierede, da de befriede lejren. Det drejede sig om intet mindre end bevidst og overlagt mord. Kosten bestod i $\frac{1}{2}$ liter roesuppe daglig samt ca. 300 g brød i gang om ugen. Til gengæld skulde de ikke arbejde. I og for sig kunde man bedre have sendt staklerne direkte i gaskammer, og det uhyggeligste var, at naar de syge blev udtaget til disse transporter, var de i reglen fuldstændig klare over, hvad de gik ind til.

I det hele var det fantastisk at være vidne til den ligegyldighed, ja ligefrem „Vernichtungs“trang, nazisterne udviste over for de syge.

Til belysning af deres mentalitet vil jeg beskrive en episode, vi var vidne til i Dalum, hvor SS-Untersturmführer Griem ogsaa var lejrchef — en herre, som jeg efter 7 maaneders omgang har lært intimt at kende, og som jeg uden tøven vil placere blandt de største krigsforbrydere paa linje med lejrchefen i selve Neuengamme, Lublinmorderen, SS-Obersturmführer Thumann.

Nogle fanger blev af „Kapoerne“ (Kapo er en sammentrækning af: Kameradschaftspolizei — en hyklerisk betegnelse, der kun delvis dækker over den sidste del af ordet og aldeles ikke over den første —, „Henker“ havde været bedre) sendt hjem i lejren fra et af arbejdsstederne, og man kunde i reglen gaa ud fra, at naar en Kapo erklærede en fange for uarbejdsdygtig, saa var det fordi, han ikke længere kunde holde en spade i haanden og ikke ved spark eller slag kunde drives til arbejde. Der blev saa lagt et smalt bræt over en vandgrav i lejren og de syge beordret til at balancere over. De, der kunde passere uden at falde i (det var i februar maaned), var ikke syge nok til at komme paa Revieret og blev atter sendt paa arbejde efter en dragt prygl. De vaade kunde indlægges — og en af dem døde dagen efter af en svær lungebetændelse.

Yderligere et grelt eksempel paa hans menneskeforagt kan refereres fra Husum-lejren: Revieret var fyldt til randen — 2 i hver seng. Der var dog mange — ofte svært syge — i lejren, som vi forsøgte at skaane fra arbejdet i pansergravene ved hjælp af særlige skaaningssedler, hvis antal dog stadig maatte holdes nede paa et minimum for at undgaa repressalier fra lejrledelsen. Disse „Schonungskranke“ arbejdede hele dagen med at skrælle kartofler eller roer, eller de udførte rengøringsarbejdet i lejren med tømning af retirader og lignende.

En dag fandt lejrkommandanten ud af, at antallet af skaaningsedler var for stort og stemplede det som sabotage mod den evigt tilbagevendende „totaler Arbeitseinsatz“. Alle syge, der ikke kunde fremvise et stort aabent saar eller lignende, blev beordret ud paa arbejdsstederne. Der var mellem dem dels flere ældre fanger i alderen fra 50—60 aar, dels fanger med f. ex. svære hjerte eller lunge-lidelser, og jeg forsøgte at gøre dette forstaaeligt for SS-eren. Da det forblev uden indflydelse paa hans afgørelse, dristede jeg mig til at garantere, at adskillige vilde blive bragt døde hjem om aftenen; men der flød bægeret over: Understreget af et par flade lussinger blev jeg stemplet som sabotør, der vilde unddrage riget dets arbejdskraft, og han skulde sørge for „at jeg selv kom ud at grave“. 6 fanger blev den aften baaret døde hjem fra pansergravene.

Disse transporter af døde eller døende var i øvrigt ingenlunde nogen sjælden foreteelse. Jævnligt bar de 3—4 stykker hjem, som paa grund af sygdom eller ren og skær udmattelse var faldet om paa arbejdspladserne og derefter ganske simpelt døde af kulde. Det skete ogsaa, at en faldt død om, lige efter at arbejdsholdene var stillet op om morgenen. Han blev baaret med ud til pansergravene og hjem igen — appellen skulde jo stemme.

Det var hele vejen karakteristisk for SS-ernes sygdomsbedømmelse, at hvis den arme patient ikke

kunde fremvise store aabne saar, bylder eller lignende eller ligefrem rystede af feber, saa var han principielt en modbydelig simulant og svindler, der blot trængte til prygl for at ville arbejde, og det gjorde tilsyneladende intet indtryk paa dem, naar vi døde af simulation.

Samme hr. Griem var i øvrigt en fremragende revolverskytte. Hans yndlingsbeskæftigelse — naar han ikke med beskidt kæft eller stok lutrede sit „fangemateriale“ — var at skyde kaniner med revolver, og selv i kraftig besoffen tilstand viste han en forbavsende træfsikkerhed. Men af og til følte han aabenbart trang til større vildt, og det nærmest forhaandenværende „materiale“, var jo os. I bedste fald morede han sig blot med skræmmeskud i luften, men hvis det f. ex. ikke gik hurtigt nok med opstilling til en af de utaaelige appeller, blev projektilerne mere nærgaaende. Det lykkedes ham saaledes en gang med eet projektil skudt gennem vinduet til kartoffelskrælleriet at perforere en Polaks underarm og saare en Hollænder i lysken. Paa en sulten Russerdreng, der en aften forsøgte at tilvende sig nogle kartofler, anbragte han et projektil i hjertet med et — som han selv udtrykte det — „wunderbarer Schuss“.

Taksten for — de i øvrigt uhyre hyppige — kartoffel- og roetyverier var prygl. Der var adskillige saadanne afstraffelser hver dag, og den praktisk udøvende myndighed — hvis lejrchefen ikke gad

eller var optaget af at drikke — laa hos en lavere-staaende SS-mand: Blockführer eller hos en af de tidligere omtalte kriminelle fanger (f. ex. mordere, der havde faaet ombyttet livsvarigt tugthus med koncentrationslejr), som i reglen kappedes om denne gunstbevisning. Minimum var 25 slag bagi, og exekutor satte en ære i at ramme nøjagtigt samme sted hver gang med den tommetykke knortekæp eller det hyppigt anvendte tyndere elektriske kabelstykke, — et instrument, som flere af os tidligere havde stiftet bekendtskab med ved forhørene hos Gestapo. Jeg har i 2 tilfælde efter en saadan afstraffelse set hud og muskler i den grad læderede, at sædets knogler laa blottede. Begge døde efter deres saar.

Efter denne — mere primitive — tilfredsstillelse af bødlernes perversitet kom saa de mere raffinerede fornøjelser. Paa lejrens hovedgade anbragtes ofret siddende i dyb knæbøjning eller paa sin skamferede bagdel paa toppen af en vandcisterne med en hel kartoffel eller roe mellem tænderne og dito i hver af de fremstrakte hænder, og exekutor anbragte sig i nærheden for med spark og slag at hjælpe med til at opretholde denne vanvittige og smertende stilling. I reglen endte ofret med at vælte om paa jorden, og hverken slag eller spark fik ham til at indtage stillingen igen. Man lod ham saa simpelt hen ligge, til han var i stand til at slæbe sig hjem i barakken. En gang blev ofret

liggende og baaret over til lighuset den næste morgen.

Undertiden — fuldstændigt vilkaarligt — fik „tyvene“ paasyet en stor sort rund plet paa deres tøj og blev anbragte i straffekommandoer med særligt ondartede arbejdsforhold og højt kvalificerede Kapoer som ledere. I Neuengamme var disse „sortpunkter“ isolerede i en særlig barak og ved pigtraad forhindrede i samkvem med de øvrige fanger.

Nogle tilfælde straffedes med hængning, hvor fanger besørgede det praktiske arrangement med at lægge løkken om halsen paa ofrene og lade lemmerne falde. Det var paa et tidspunkt saaledes, at fanger kunde beordres til at aflive deres kammerater paa denne maade og blev straffede, hvis de undslog sig derfor.

Der blev saaledes i Neuengamme hængt 3 Russerdrengene offentligt, fordi de sammen havde stjålet et hvedebrød — som en SS-er ved oplæsning af dødsdommens begrundelse paastod var bestemt for deres syge kammerater som diæt. Det har i det hele taget været karakteristisk for nazisterne — som vi ogsaa har set det i de besatte lande — at de ikke havde tilstrækkeligt format til at begaa deres forbrydelser uden kommentarer, men altid følte sig forpligtet til at give en eller anden hysterisk begrundelse for dem.

Ingen tænkte paa eller tog hensyn til, at man ved systematisk udhungning tvang fangerne til at

stjæle — og det maa siges her: Der blev stjaalet meget i koncentrationslejrene — ogsaa mellem fangerne indbyrdes. Men begrebet „formildende omstændigheder“ eksisterede ikke i det nazistiske gloseforraad.

Inden for pigtraaden fandtes kun fanger og SS. Bevogtningsmandskabet, der hos os var rekrutteret i marineinfanteriet, boede udenfor og bestod i reglen af skikkelige ældre folk, som man — især ude paa arbejdsstederne — af og til kunde komme i kontakt med. De fleste var venlige og godmodige, og mange af de ældre sympatiserede direkte med os og var rystede over sygeligheden og dødeligheden i lejren, men hos ingen har jeg set det mindste initiativ til personligt offer for at bøde paa vor behandling. Frygten for angiveri og for overordnede var den stadige drivkraft i deres handlinger, og hvor en fange forsøgte at flygte fra arbejdsstederne, kunde man være overbevist om, at de skød — og skød efter manden. De fleste af dem længtes vist blot hjem og ansaa krigen for tabt i modsætning til SS-erne, der lige til det sidste regnede med nye vaaben og Førerens ufejlbarlighed. En talte om bakteriekrigen, der snart skulde sættes ind og vende krigslykken; og de lovede os, at hvis vi nogensinde kom hjem, blev det først mange aar efter krigens afslutning. Først skulde vi med vore hænder genopbygge det nye Stortyskland.

De kriminelle overfanger var med deres uind-

skrænkede myndighed en af lejrens svøber. De kunde slaa en mand ihjel uden at skulle staa til regnskab derfor. De fungerede som opsynsmænd paa arbejdsstederne, og deres eneste opgave her var at prygle tempoet i vejret — med kæp, gummi-kabel eller de bare næver. I reglen slog de efter ansigtet. En Dansker fik saaledes kæben brækket paa 2 steder og døde kort efter. Det var en storartet spas, naar det lykkedes at knuse ofrets briller, og i løbet af et par maaneder fandtes der bogstaveligt talt ikke et par hele briller inden for pigtraaden.

De tyske politiske, rødvinklede fanger var gennemgaaende af en langt højere kvalitet og standard end deres grønvinklede landsmænd. De havde sammen med jøderne udgjort koncentrationslejrenes hovedklientel i de første aar, indtil udlændinge efterhaanden kom til at udgøre ca. 90 % af lejrenes beboere. Det var kun faa af dem — selv regnede de med ca. 10 % — som havde overlevet de 12 aars konsekvente forsøg paa at udrydde dem, — de fleste var arresteret efter rigsdagsbranden i 1933.

Nogle af dem var prægtige fyre, som førte en lidt stolt tilbagetrukket tilværelse i lejrene. De diskuterede aldrig politik med andre, men det lykkedes mig en gang at komme et par af dem lidt nærmere paa livet, og jeg fik et stærkt indtryk af mennesker, som holdt deres politiske og etiske idea-

ler højt og levede paa at se hen til den dag, hvor de atter kunde faa lov til at føre dem ud i livet. Det gør lidt ondt at tænke paa den skuffelse, som de uvægerligt maa have lidt ved at komme ud til en Tyskers liv, som det maa forme sig efter nedkæmpningen.

Langt hovedparten af dem bestred overfangestillinger under en eller anden form og havde en efter forholdene relativt taalelig tilværelse. Det var forholdsvis sjældent, at de var direkte udsat for mishandling fra SS-erne, og efter at udlændinge nu prægede lejrene, var det dem, som fortrinsvis maatte holde for ved de korporlige mishandlinger, — en Tysker — ligegyldigt af hvilken fangekategori — skulde begaa betydeligt større forseelser end repræsentanter for andre nationer, for at blive korporligt straffet.

Disse gamle fanger talte ofte om, hvordan koncentrationslejrene nu var rene rekreationshjem i sammenligning med tidligere — „da de var børn“. Det er uden tvivl rigtigt, at den rent bevidste og tilsigtede menneskestruktion har været praktiseret efter langt større maalestok i de første aar efter lejrenes oprettelse. Men jeg er ikke tilbøjelig til at tro, at dødeligheden var lige saa stor i vor tid paa grund af den usandsynlige sammenstuvning af fanger i lejrene, som var den primære årsag til den voldsomme sygdomsudbredelse. Og selv om det maaske ikke nu — i hvert tilfælde ikke i samme

grad som tidligere — var hensigten at slaa fangerne ihjel — vi var jo aktiv arbejdskraft i krigsindsatsen — f. ex. ved at give dem en kost, som de fleste ikke kunde opretholde livet paa, saa blev de fortvivlede forhold, hvorunder hele den tyske nation tilsidst levede, sultede, døde og kæmpede, efterhaanden afgørende for, at man ganske simpelt ikke var i stand til at skaffe fangerne saadanne levevilkkaar, at de kunde udnyttes som en aktiv arbejdsindsats af betydning — og en hovedaarsag til de forfærdende sygeligheds- og dødelighedstal.

Under slutningen af vort Husumophold, og mens vi var i Dalum, blev en del af de politiske fanger tvunget til militærtjeneste i SS-afdelinger og i SS-uniformer. — En mere knusende haan skal man lede længe efter. Jeg husker saaledes den prægtige Heinrich Neufeldt, havnearbejder fra Bremen — en virkelig arbejderførerskikkelse, ikke særlig intelligent, men retlinet og karakterfast og i besiddelse af en sund og nøgtern dømmekraft. En mand i hvis moral fangelivet ingen skaar havde slaet. Han var „Lagerältester“ i Husum og dermed øverste fange i lejren, — jeg har aldrig set ham slaa en medfange. Han blev i slutningen af 1944 indkaldt til militærtjeneste og kort efter dræbt paa østfronten. Tænk, hvilken skæbne: At sidde 12 aar i koncentrationslejr, plaget af Gestapo og SS, og derefter blive dræbt i en SS-uniform — af soldater fra en nation, hvis politiske struktur for ham var

idealet — og nogle faa maaneder før krigens afslutning — og den befrielse, som han og hans hustru havde drømt om i 12 aar.

En del af de politiske fanger brød dog sammen i den forraaelsens atmosfære, de levede i, og blev efterhaanden saa moralsk reducerede, at de kom til at staa paa linje med hovedparten af de grønvinklede — og endte som bødler over deres medfanger.

Kapoerne havde dog — især blandt de ganske unge, 15—18-aarige medfanger — ogsaa deres yndlinge, som mod en kontant ydelse i brød eller en extra supperation fik lov til at pudse deres støvler — thi rigtige Kapoer havde lange sorte læderstøvler — eller dele seng med dem. I Dalum gik det saa vidt, at det selv for SS-erne blev for groft, og der indførtes en forordning, hvorefter drenge under 18 aar ikke maatte sove i de „prominente“ fangers værelser.

I øvrigt var det ikke mit indtryk, at der var store sexuelle problemer i koncentrationslejrene, i hvert tilfælde lagde den usandsynlige sammenstuvning af mennesker en næsten uoverstigelig hindring for den praktiske løsning af dem. Som et led i den almindelige pacifisering og undertrykkelse af alle aktive instinkter led sexuallivet samme skæbne. At problemet dog har existret — og ogsaa var gaaet op for lejrenes ledelse — fremgaar af, at der i flere lejre, bl. a. i Neuengamme, var oprettet et bordel. Det

husede 6—7 kvinder, vist nok overvejende ikke-tyske — ; om de havde meldt sig frivilligt til tjene-
ste eller direkte eller indirekte var tvunget dertil,
tør jeg ikke udtale mig om. Det var kun et meget
begrænset antal fanger, der havde adgang til at
besøge det lille hus bag Revieret — kun Tyskere,
og det var overvejende fanger, der havde flere
aars koncentrationslejrtilværelse bag sig, som med
mellemlum kunde afhente en gul billet.

Da jeg paa forhaand tillader mig at gaa ud fra,
at oprettelsen af dette etablissement ikke har været
tænkt som en herrefolksgestus over for dets ofre,
men maa opfattes som et udtryk for et problem,
der ogsaa var ubehageligt for nazisterne, tror jeg
ikke, der kan være tvivl om, at en tiltagende homo-
sexualitet blandt de „prominente“ fanger har været
den direkte aarsag.

Som tidligere omtalt var der en del tyske fanger,
der offentligt blev stemplet som homoseksuelle ved
en afmærkning af deres tøj med nummeret „175“. Om
det nu var fordi, herrefolket ikke havde ud-
strakt sine sædelighedsundersøgelser ud over sin
egen nation, eller det kan tages som indtægt for,
at homoseksualiteten kun eller overvejende florerede
hos Tyskerne, tør jeg ikke sige ; men et faktum er
det jo, at pervers kønsdrift altid har været et frem-
trædende træk hos dette folk, og det er ogsaa et
faktum, at de — i øvrigt ret faa — udslag af
homoseksualitet, som jeg selv ikke har kunnet und-

gaa at være vidne til, udelukkende saas blandt Tyskere. Der er dog et forhold, som maa tages med i betragtning til forstaaelse af denne udvælgelse. Langt de fleste tyske koncentrationslejr-fanger sad i overfangestillinger og havde i kraft heraf mindre fysisk arbejde og rigeligere kost, hvilket naturligvis maa have givet dem et større fysisk overskud, der altsaa i nogle tilfælde gav sig udslag inden for sexualsfæren.

For SS-erne har sexual-problemet sikkert ikke været større, end de selv ønskede det, idet de kunde holde lige saa mange piger, de kunde overkomme i deres boliger uden for pigtraaden, hvad de øjensynligt ogsaa i vid udstrækning benyttede sig af.

9.

Jeg har forsøgt at skildre milieuet og lejrens atmosfære som en nødvendig baggrund for den følgende beretning om selve sygdommene blandt kammeraterne og en nødvendig forudsætning for forstaaelsen af de rent lægelige arbejdsvilkaar.

Nogen som helst videnskabelig bearbejdning af sygdomsmaterialet har naturligvis været udelukket alene af den grund, at enhver form for laboratorieundersøgelser — selv en simpel urinalyse — var umulig, da det trods gentagne anmodninger ikke

lykkedes at faa saa meget som et reagensglas eller de simpleste analysevædsker.

Jeg forsøgte i Husum at føre statistik over sygelighed og dødelighed og skjulte omhyggeligt optegnelserne i et tomt termometerhylster, som anbragt i endetarmen engang skulde smugles ud af lejren. Desværre blev optegnelserne opdagede og konfiskerede, inden det kom saa vidt, og følgen var en del ubehageligheder — ogsaa af korporlig art — for statistikeren. Men det lykkedes mig at bevare en af de rapporter, som jeg hver maaned skulde aflevere til videresendelse til Neuengamme. Den er skrevet paa et tidspunkt, hvor vi var ca. 1000 fanger i lejren, og læseren kan saa selv danne sig et indtryk af omfanget af den aktive arbejdsydelse i pansergravene. Den var naturligvis forfattet paa tysk, men gengives her oversat :

Arbeitslager Husum 25-11-44.

Paa Revieret befinder sig 734 syge fanger.

Specifikation :

I. Tarmsygdomme : 125

- 1) 45 svære tilfælde af bloddiarre, for hvilke man ikke foreløbigt kan forvente helbredelse, og af hvilke en stor del maa forventes overhovedet ikke at kunne helbredes.
- 2) 80 tilfælde af almindelig middelsvær til svær diarre, der muligvis vil kunne helbredes i lø-

bet af 14 dage til 1 maaned. (Flere fanger med mindre svære diarreer arbejder paa kommando eller lider af andre sygdomme, som dominerer i forhold til tarmbetændelsen).

II. Andre medicinske sygdomme: 139

- 1) 12 tilfælde af lungebetændelse
 - 6 „ „ lungehindebetændelse
 - 6 „ „ blære- og nyrebækkenbetændelse
 - 4 „ „ nyrebetændelse
- 11 patienter, der sandsynligvis lider af hjertesygdomme
- 2 tilfælde af gigtfeber
- 3 „ „ mavesaar
- 9 „ „ ansigtsrosen
- 1 „ „ galdeblærebetændelse
- 1 „ „ venebetændelse
- 4 diphteritilfælde
- 6 patienter, der sandsynligvis har lunge-tuberkulose
- 9 patienter med svære oedemer.

Ingen af disse patienter kan foreløbigt forventes at være arbejdsdygtige.

- 2) 35 tilfælde af almindelig svækkelse og afmagring, — overhovedet ikke arbejdsdygtige.

- 3) 30 tilfælde af almindelige febersygdomme. Disse patienter vil sandsynligvis være arbejdsdygtige i løbet af ca. 14 dage.

Hertil kommer flere tilfælde af almindelig rheumatisme, mindre svære oedemer samt mange tilfælde af mundslimhindebetændelse med blødning, sandsynligvis fremkaldt af vitaminmangel. Alle arbejder paa kommando.

III. Saarlidelser: 470

- 1) 242 svære tilfælde med flegmoner, abscesser, udstrakte dybe saar o. s. v., som under ingen omstændigheder vil kunne arbejde foreløbigt, og af hvilke et meget stort antal vil dø. Amputation vilde i mange tilfælde være den rationelle behandling, men kan ikke gennemføres paa grund af instrumentmangel og forbindsstofmangel.
- 2) 228 tilfælde af lettere saarlidelser, som muligvis efter ca. 14 dages ro og saarbehandling for en dels vedkommende atter vil kunne gaa i arbejde.

Den egentlige dysenteriepidemi synes foreløbigt at have kulmineret. Der er ikke konstateret nye diphteritilfælde i de sidste 14 dage. Antallet af forkølelssygdomme, andre medicinske sygdomme

og tilfældene af almen afkræftelse øges derimod stadigt.

Den lange — og i mange tilfælde resultatløse — saarbehandling maa henføres til manglen paa forbindsstoffer, salver og desinfektionsmidler samt til den af krigen betingede mangelfulde ernæring.

I den sidste maaned har der i alt været 188 dødsfald.

D 50540,
Häftlingsarzt.

Naturligvis blev diagnoserne udelukkende stillet paa et klinisk skøn, og værdien af dem var yderst problematisk, da behandlingen kun sjældent kunde baseres derpaa — af den simple grund, at der i reglen ikke var noget at behandle med.

Principielt satte jeg disse maanedsrappporter saa haardt op som muligt, men kunde paa den anden side ikke tillade mig at digte, da jeg hvert øjeblik kunde vente inspektion. En SS-saniteter fra Neuengamme kom en gang til lejren og henstillede, at rapporterne blev forfattet lidt mere af-dæmpet, da en af dem havde vakt en del ubehag paa højeste sted, — det var blot et raad, han vilde give mig — saadan for min egen skyld — naar man nu havde erhvervet sig en overfangestilling, saa var der jo ingen grund til at løbe sig staver i livet. Om den næste rapport ved jeg, at den aldrig naaede længere end til Griem, som de-

struerede den, — jeg tror ikke, at han over for sin chef i Neuengamme kunde lide, at der døde saa mange i hans lejr, — det var jo en arbejdslejr, — og saa havde han jo lovet Frieservolden færdig paa 2 maaneder.

Som det fremgaar af rapporten, led hovedparten af patienterne af saar paa benene og følgetilstande herefter. Jeg har allerede omtalt fodtøjets udseende og kvalitet, og lad mig tilføje: Der var bogstavelig talt ikke een af de menige fanger, som ikke paa et eller andet tidspunkt — de fleste hele tiden — havde betændte saar paa fødder og ben. Thi det gjaldt for saar som for alle andre sygdomme i koncentrationslejrene, at de forløb ikke, som man kender det fra det civile liv med ophealing og spontan tendens til helbredelse. En af underernæringen betinget nedsat vitalitet i vævene — og organismen i det hele taget — havde til virkning, at naar en patologisk tilstand først var begyndt, saa udviklede den sig i reglen med rivende hast og medførte komplikationer, som man aldeles ikke var vant til at regne med. Et ganske almindeligt lille saar blev saaledes i de fleste tilfælde betændt, voxede, fik underminerede rande, og processen bredte sig og førte efter faa dages forløb til udstrakte smertende betændelser i underhuden eller forplantede sig gennem lymfekarrene og kom pludseligt til udbrud højere oppe paa benet, ofte i lyskens lymfekirtler.

Hvadenten det nu forløb paa den ene eller den anden maade, var en bred aabning af de betændte omraader altid nødvendig for at skaffe afløb for pudset, og det skete i begyndelsen med en barberklinge, senere med en sløv kniv, — flere centimeter lange snit uden bedøvelse af nogen art. Man forstaar, at adskillige af frygt kom alt for sent til behandling.

Forbindsstofferne var brugt op paa mindre end en uge. Derefter klippede vi skjorter i strimler og syede dem sammen til bind. Efterhaanden som dette materiale svandt ind, gik vi over til papirstrimler, klæbet sammen med melklister. Det var umuligt at faa en saadan forbindelse til at sidde, og staklerne kom da ogsaa om aftenen hjem til lejren med papirvimpler flagrende ud af støvlerne og nyt skidt i saarene. Jeg forsøgte at gøre lejrledelsen forstaaeligt, at det eneste rationelle var at holde disse patienter hjemme, indtil saarene var lægte — rationelt ogsaa for en bedre udnyttelse af „fangematerialet“ til arbejdsindsats; men ogsaa over for dette ræsonnement var Griem aldeles uimodtagelig.

Først da der ca. 14 dage før lejrens ophævelse kom en kommission til lejren, som aabenbart har kunnet indse, at der var noget galt, og da drømmen om Frieservolden blev opgivet, kunde vi faa lov til at holde de syge i lejren, og da der samtidigt ankom de omtalte store forsendelser for-

bindsstoffer og medikamenter og sammen med dem en fremragende fransk læge, blev der givet os en mulighed for en aktiv indsats, der kunde faa virkelig reel betydning for vore kammerater. Men paa dette tidspunkt var 700 svært syge sendt til Neuengamme og en trediedel af os var døde, — et tre maaneders helvede og et massebord uden formaal.

Og saa maa man erindre, at Husum-lejren var ikke forudbestemt som en destruktionslejr, og at vor dødelighed kun var lille i sammenligning med mange andre lejre. En dansk læge, der som fange har siddet i Dachau, beretter saaledes om 10.000 dødsfald der i løbet af de første 3 maaneder af 1945, og den gennemsnitlige levetid i den lejr er beregnet til ca. 1 aar og det aarlige antal døde til ca. 35.000. Dødeligheden i koncentrationslejrene var altid betydeligt større om vinteren end om sommeren.

Man vil forstaa, at vi soppede i blod og i pus paa Revieret og i konsultationsstuen. Jeg fik selv betændte saar paa haanden — gummihandsker var naturligvis et ukendt begreb — og de obligate bylder op ad armen, og maatte selv aabne for dem med et barberblad i venstre haand.

Jeg disponerede i de 3 maaneder over eet haandklæde og fik de første 3 uger ikke et stykke sæbe. Af desinfektionsmidler ejede vi næsten intet ud over en joderstatning, der ofte gav eczem og an-

dre hudlidelser. Da det lykkedes os at faa fat i noget alkohol, blev det opdaget af en Kapo og samme dag konfiskeret af lejrchefen, som de følgende dage gik rundt i løftet stemning og fandt paa nye og raffinerede metoder til udløsning for sin perversitet.

Det var mig, der kom til at staa som bødlen og maatte sende kammerater paa arbejde, — patienter, som moralsk og lægeligt havde krav paa at blive skaanede, men som allerede berettet: For mange skaaningssedler havde SS-ernes brutale razziaer til følge, hvorefter alle blev sendt paa arbejde.

Antallet af patienter i konsultationen var overvældende og kun en overfladisk undersøgelse mulig, og 2 gange har jeg været ude for om morgenen at nægte kammerater en skaaningsseddel, hvor de om aftenen blev baaret døde hjem fra arbejdet.

Den anden store svøbe i lejren var diarreeerne. Alle havde vi paa et eller andet tidspunkt diarree. 20—30 gange løb de mest medtagne til retiraderne, og ind imellem gik afføringen i buxerne. Intet under, at mange — især om natten — opgav løbeturen i kulden. I mange tilfælde har aarsagen sikkert været en B-vitaminmangel, men de fleste af mave-tarmbetændelserne har sikkert været infektiose. Dog havde de et mærkeligt ukarakteristisk,

afebrilt og meget langvarigt forløb, og det var uhyggeligt at se, hvor hurtigt disse diarreer paa grund af det enorme vædske-tab gjorde det af med de i forvejen stærkt afkræftede patienter. Vædske-tilførslen i disse tilfælde var et stort problem. Vandet var det farligt at drikke i ukogt tilstand, og til kogning var der kun ringe lejlighed. Sterilisering af saltvand til indsprøjtninger var slet ikke til at tænke paa — saa meget mindre, som vi kun disponerede over een injektionssprøjte — og det var en 2 ccm-sprøjte, som skulde være anvendt til at sprøjte mindst en liter ind med.

Jeg forsøgte forgæves en isolering af disse patienter i særlige „Scheissereirum“. Forholdene her var ud over al beskrivelse. 2 i hver seng og i 2 etager patienter, der ustandseligt skulde af med afføringen — eller blot vand og blod og slim. For at skaane dem for løbeturen til toiletbarakkerne var der anbragt tomme marmeladebøtter i rummene; de blev tømt adskillige gange i døgnet, men løb alligevel jævnlige gange over eller blev væltet ud over gulvet. Stanken var ubeskrivelig. Madrasser og tæpper var gennemvaaede eller stive af forgængerens ekskrementer, og ofte gik det fra den øverste senge-etage gennem bundbrædderne til den nederste. De fleste havde vel nok viljen til at forsøge at naa hen til marmeladespandene, og jeg har set dem springe ned fra 2. etage og løbe af sted med en finger eller to i endetarmen som prop, mens vand

og blod sprøjtede ud til siderne, — som naar man holder med fingeren for en vandhane.

Kun faa af disse stakler blev udskrevet fra Revieret, og effektiv behandling var udelukket. For det første var opvarmning kun mulig i enkelte af Revierets rum, og dernæst var det i de fleste tilfælde umuligt at gøre disse underernærede forstaaeligt, at de helt skulde holde op med at spise en dag eller to for at faa tømt tarmkanalen ud. En aldeles uhensigtsmæssig diæt — oftest kogt macaroni — kunde kun gives til ganske enkelte. De øvrige spiste deres roesuppe og grove brød, til de døde af det.

Der maa have været bunker af tuberkulose i lejren — men i reglen udiagnosticeret. Vi saa det i Neuengamme, hvor der af og til var mulighed for at gennemlyse nogle af patienterne, hvor hyppigt tuberkuløse forandringer i lungerne var. Især under den sidste maanedes ophold i Neuengamme, hvor adskillige Nordmænd overførtes fra tugthuse til lejren, fik vi vished for, hvor udbredt denne sygdom var, og jeg mener uden overdrivelse at kunne sige, at mindst 75 % af dem, der havde siddet 1 aar i tysk tugthus, var tuberkuløse, og med den tætte sammenstuvning i barakkerne var mulighederne for smitte jo kolossale.

En del af de meget hyppige lungehindebetændelser har været tuberkuløse. Disse patienter kunde leve i lang tid, men slutresultatet var jo givet. Jeg

forsøgte i begyndelsen isolering af de suspekt tuberkuløse, men blev her mødt med den sædvanlige haan og foragt over for alle sanitære og præventive foranstaltninger.

Der fandtes temmelig konstant 6—7 eller flere diagnosticerede lungebetændelser i lejren og i reglen intet sulfonamid til behandling, men nogle gange har jeg staaet i den situation at have sulfonamid til behandling af een patient, — og lad mig aldrig komme til at staa til regnskab for udvælgelsen.

En diphteriepidemi med 12 dødsfald og adskillige varige komplikationer blev vi heller ikke forskaanet for. Ved epidemiens udbrud gik jeg strax til lejrchefen for at rekvirere vaccine og serum. Ca. 1½ md. senere fik vi tilsendt diphteriserum i en saadan mængde, at man kunde behandle et to-aars barn med en let diphteri.

Af andre infektioner var ansigtsrosen hyppig.

Tyfus og plettyfus oplevede vi i Neuengamme, men hverken i Husum eller Dalum, skønt der det sidste sted fandtes lus i et overvældende antal. Hvis der til denne lejr var kommet en fange med plettyfus, havde følgerne været uoverskueligt katastrofale. Før vor ankomst havde der været en tyfusepidemi i Neuengamme, som dræbte over halvdelen af fangerne i løbet af et par maaneder. Da man endelig ved hjælp af bakteriologiske undersøgelser fandt frem til 2 Russere, der var bacil-

bærere, blev de — meget rationelt — gjort uskadelige, ganske simpelt ved at man skød dem. I koncentrationslejren Dachau, hvor der fandtes en del danske fanger — deriblandt 2 danske læger — dræbtes i løbet af 3 maaneder 8000 fanger af plettyfus — vel nok den uhyggeligste sygdom, vi var vidne til dernede.

Foruden lus fandtes der af utøj: Væggelus, lopper og fnatmidder. I Dalum havde ca. $\frac{3}{4}$ af fangerne fnat, og talrige fik store inficerede saar paa grund af kradsning.

Muskel- eller ledgigt havde naturligvis de fleste i lejren. I de perioder, hvor der fandtes Aspirin, blev de sendt hjem med en tablet — ellers kunde de lige saa godt blive borte med denne „luxussygdom“, der efter SS-ernes mening kunde prygles ud af enhver.

Det er et uhyggeligt experiment at tænke sig til en dyngge, samlet sammen af de tænder, der er gaaet til grunde i koncentrationslejrenes historie. Den vilde antage gigantiske dimensioner, og den vilde stinke af raaddenskab — men meget guld vilde der ikke være at finde deri; det er fjernet af Europas herrefolk — før eller efter ejermandens død. I nogle lejre har det været lægernes pligt at føre optegnelser over guldtænder paa fanger, der blev indlagt, og det blev betragtet som sabotage og som forsøg paa personligt at tilvende sig guld, hvis man undlod at føre optegnelserne, der

i øvrigt blev kontrolleret af overplejerne. Der er adskillige beretninger om, hvorledes tandguld er blevet fjernet, mens ejermanden endnu var levende. Parallelt hermed har man i Vestre Fængsel i København været vidne til at sunde tænder blev trukket ud paa fanger for at aftvinge en tilstaaelse.

Tandsmerter var et stort problem og i reglen uløseligt. I Neuengamme fandtes som omtalt en tandstation, men i forhold til fangetallet var kapaciteten nærmest betydningsløs. I Husum og Dalum fandtes ikke saa meget som en tandtang — og udtrækning med en stor elektrikertang var en ubehagelig procedure, især for tandens ejermand, men ogsaa for mig, der stod i den anden ende af tangen og ventede paa, at kronen skulde knuses eller kæben splintre.

De øvrige medicinske sygdomme, lever-, nyre-, hjertelidelser o. s. v. antog alle groteske forløbsformer — i reglen med fatal udgang.

En meget hyppig komplikation til næsten enhver sygdom — og i øvrigt ogsaa selvstændigt optrædende — var oedemerne: Vand i kroppen, oftest mest udtalt i benene, som svulmede op og smertede. Naar man satte en finger haardt mod huden, blev aftrykket staaende længe i det bløde, geleagtige væv. Aarsagen var formentlig i en del tilfælde B-vitaminmangel, men hyppigst har det drejet sig om de saakaldte „hungeroedemer“, som fremkaldes af æggehvidefattig kost, og som man

i øvrigt kun kender fra lande med direkte hungersnød. Jeg har selv efter en gulsot haft saadanne ben og ved, hvor de er tunge og smerter — ledsaget af en universel voldsom træthed. Appellerne, hvor man kunde risikere at skulle staa i timevis, var under disse forhold en lidelse, som man vanskeligt gør sig noget begreb om. Først naar SS-erne havde forvissat sig om, at fødderne ikke længere kunde gaa i støvlerne, fik vedkommende lov til at blive hjemme fra arbejde, — hvis det da ikke lykkedes at skaffe et par større støvler fra en død.

10.

Han kommer gaaende ude langs randen af appelpladsen, og er vel paa vej til et sted, hvor han kan forrette sin nødtørft. Han gaar meget langsomt — foroverbøjet — med sjokkende skridt, som naar smaa børn leger tog. Støvlerne er uden snørebaand, og de slubrer om hans nøgne fødder. Af og til gaar han i staa — standser blot. Maaske har han sit tæppe over hovedet, og man ser saa kun de lange skeletformede ben stikke ud forneden.

Derfor hedder han MUSELMANDEN.

Han er det engyldige slutprodukt efter de fleste sygdomme og det levende udtryk for forbrydernes maal.

Han er følgen af roer og cellulose.

Han præger Revieret.

Han præger hele lejren.

Øjenhulerne er store, og øjnene stirrer tomt frem uden at fæstne sig ved omgivelserne. Kindbenene træder skarpt frem over det sted, hvor der skulde have været en kind, og læber og mund er tørre og skorpedækkede.

Maaske ser man ham nøgen en dag, naar han paa en skramlende blokvogn bliver trukket over til en barak, der ligger nærmere krematoriet.

Saa kan man tælle alle ribbenene i hans brystkasse og rigtig se, hvor den kontrasterer skarpt mod det indsunkne underliv. Man kan ogsaa under den stramme hud se bækkenets knogler tegne sig skarpt som paa et skelet, og man kender ogsaa skelettets form paa de radmagre arme og ben, hvor ledkonturerne prominere og knoglernes form er synlige for enhver, der gider se paa ham.

Men der er ingen, som gider se paa ham — ingen, der har interesse for hans anatomi eller for hans vædskende skorpedækkede saar.

Forlængst er han gledet ind i vanens sløve bilde, hvor han gemt i underbevidstheden findes som et ganske naturligt fænomen i den daglige tilværelse.

Han er sløv og afstumpet — uden stolte drømme og tanker.

Han er beskidt, og han har altid ekskrementer i buxerne.

En dag dør han uden selv at opdage det.

Det tager sin tid, før andre opdager det.

For han forandrer sig ikke.

Men en gang var han et menneske.

Og maaske elskede han livet.

II.

Juleaften tilbragte jeg i Husum.

Vejret var smukt og aftenen oplyst af klart stjerneskr. Overalt — paa tage, træer og pigtraad laa et tykt lag rimfrost. Pigtraad er smukt med rimfrost paa — selv om jeg personligt forbandede den, da den var den direkte aarsag til mit mislykkede flugtforsøg nogle aftener før. Jeg havde saa smaat haabet paa, at vagterne paa denne aften vilde drikke sig fulde eller maaske paa grund af rent sentimentale følelser og hjemve vilde være mindre agtpaagivende. Men allerede om eftermiddagen blev jeg skuffet. Jeg stod bag et udhus omtrent helt oppe ved indgangen til lejren. Lige paa den anden side af pigtraaden laa soldaternes barakker, hvor vagtmandskabet var kaldt sammen udenfor for at paahøre en juletale af en af officererne. Den afsluttedes med en bemærkning om, at man erfaringsmæssigt kunde regne med muligheden af flugtforsøg paa en juleaften, og da der

atter var udsigt til rimtaage, og man vidste, at en fange havde forsøgt flugt et par aftener før i lignende vejr, saa vilde vagternes antal blive fordoblet.

Helst vilde jeg have tilbragt aftenen ganske alene og prøve paa at blive lidt sentimental — eller i hvert tilfælde være alene sammen med den franske læge og hollandske plejer, — 2 mennøsker, som jeg efterhaanden kom til at staa i nært venskabsforhold til. Jeg ved intet sikkert om deres senere skæbne. Franskmanden blev en ugestid, før jeg forlod Neuengamme for bestandigt, sendt til Bergen-Belsen. Det var en lejr, som man i reglen ikke slap levende ud fra; men da den blev befriet kort tid efter af de allierede, maa han vel have haft en reel chance. Hollænderen er sikkert ved evakuationen af Neuengamme sendt bort sammen med de øvrige fanger og med damper sejlet fra Lübeck med Kiel som maal. Skibet skal være minesprængt i Kielerkanalen og 6000 druknet.

Det var en forbandet juleaften. Det var umuligt for os at skabe blot en lille smule af den stemning, som uanset ens religiøse stilling er forbundet med denne aften. Naturligvis gik tankerne hjem; men det gjorde blot det hele mere bittert og mere meningsløst, og jeg tror, at det var den aften, at jeg stærkest følte den gigantiske meningsløshed, som prægede vort liv i Tyskland.

Vi gik frem og tilbage ad den hvide lejrgade og talte kun lidt, — enhver var fordybet i sit — eller tom — og det blev respekteret.

Vore forbindelser med omverdenen var i Husum yderst spinkle, men vi havde hørt om den tilsyneladende vellykkede tyske modoffensiv paa vestfronten, og den gjorde os modløse. Gennem et halvt aar havde vi regnet med, at i løbet af næste maaned *maatte* de bukke under — og nu var de atter trængt ind i Belgien og Frankrig. Vi var faktisk bukket under for den tyske propaganda.

Vi vilde jo alle tre saa forfærdelig gerne hjem.

Vi blev inviteret ind i en barak, hvor lejrens Kapoer og andre prominente fanger holdt julefest, og jeg skal aldrig glemme den modbydelige atmosfære. De var hel- eller halvfulde, mange af dem, og vi forstod nu, hvor Revierets sprit og æter var gaaet hen. Sjofle sange og vittigheder dominerede underholdningen. Vi kunde naturligtvis have sagt nej til deres invitation eller være gaaet vor vej, men hensynet til Revieret og dets patienter tvang os til en forsonlig og tilsyneladende venlig politik over for SS og over for Kapoer og forarbejdere. Med enkelte af dem kunde man træffe underhaandsaftaler om at skaane nogle syge fanger, men disse mennesker var ogsaa i stand til at skade os umaadeligt, hvad vi fik et eklatant bevis for i Dalum, hvor vi mente, at to af Kapoernes

erotiske tilnærmelser til en patient paa Revieret var saa modbydelige og aabenlyse, at man ikke længere kunde gaa paa akkord med sin naturlige reaktion over for det, men simpelt hen maatte forbyde dem at sætte deres ben paa Revieret. Resultatet viste sig dagen efter, hvor lejrchefen kom ind til os og „udskrev“ vore „illegale“ patienter, som gennem længere tid havde fungeret som fremragende plejere paa Revieret.

Senere paa aftenen sluttede et par halvfulde SS-folk sig til selskabet og gav sig i et anfald af sentimental, drukken velvilje til at dele cigaretter ud med samme generøsitet, hvormed de til daglig uddelte prygl.

Hvor jeg hadede alle disse mennesker, og aldrig har det staaet mig saa klart, hvilket udskud, der var bestemmende for vor skæbne — for liv og død, og naar jeg tænker tilbage, gaar det op for mig, at det skyldes en ren og skær tilfældighed, at man kom levende ud derfra.

Vi fik i øvrigt et lille stykke kød og kartofler juleaften. Personligt følte jeg det som en almisse, og den 27. december blev vi atter proppet ind i en kreaturvogn og var efter 3 døgn forløb i Neuengamme.

12.

Jeg var kun 6 dage i Neuengamme, før jeg sammen med andre overlevende fra Husum blev sendt til Dalum.

Fra Husum længtes vi tilbage til Neuengamme.

Vi var kun faa dage i Neuengamme, før vi atter længtes mod en arbejdslejr, selv om vi et par dage efter ankomsten fik udleveret 2 Røde-Kors pakker hver, og selv om vi ikke var i tvivl om, at chancen for mere regelmæssigt at faa suppleret kosten med Røde-Kors pakker var meget større i hovedlejren end ude i de smaa filialer, hvor de temmelig rationelt blev plyndret for de dele, som SS-erne havde lyst til at smage. Jeg har været ude for at modtage indholdet af $\frac{1}{4}$ pakke og maatte kvittere for en hel. Eventuelle cigaretter blev systematisk fjernet fra pakkerne, hvorved vi gik glip af et betalingsmiddel, hvormed man kunde opnaa det utrolige hos prominente fanger.

Arbejdet i Neuengamme var ikke saa haardt som i arbejdslejrene, og den procentiske sygelighed og dødelighed har sikkert heller ikke været større, men alle de allerede beskrevne enkeltfaktorer, som gjorde livet i lejrene utaaleligt og slog os langsomt ihjel, de blev her i en stor lejr dimensioneret op i en maalestok, som gjorde tilværelsen uudholdelig, saa længe man endnu ikke var

blevet fuldstændig afstumpet og sløvet over for andres og egne lidelser.

Mens fanger døde i dusinvis om dagen i en lille arbejdslejr, saa døde de her i hundredvis, og en tæt røg fra krematorieskorstenen laa til stadighed over lejren og skabte sammen med en tæt og kvalmende hørm fra retiradernes roediarreer en atmosfære, som altid vil staa for mig som den største rædsel ved dette sted.

Det ene lig efter det andet blev enkeltvis eller i portioner baaret eller kørt over til bunken uden for krematoriet, — ofte bekendte eller kammerater fra ens egen eller fra andre nationer. Maaske kendte man ham igen i forbifarten og blev ikke bedrøvet. Maaske genkendte man ikke, for koncentrationslejrlik er stereotypet ens og adskiller sig i øvrigt saa lidet fra mange af de levende, at man forstaar muligheden for fejltagelser og faar en forklaring paa de levende lig, der af og til blev fundet i dyngerne.

Fra en arbejdslejr var man vant til dusinvis af afstraffelser, pryglescener og andre former for mishandling hver dag. Som tilskuer til Neuengammebødlernes daglige, hundreder af misgerninger og dyriske adfærd over for en flok sølle, kuede individer, maatte man her selv gaa til grunde og blive som de eller selv forraacs, hvis man ikke stod i den situation at kunne varetage specielle sanitære opgaver, som nok i sig selv var haabløse,

men som dog hjalp til med at bevare ens illusion om endnu at have en opgave og et maal for den enkelte dag. Thi i en koncentrationslejr lever man aldrig længere end fra dag til dag.

Mens jeg allerede nu ikke formaar at genkalde alle mine kammeraters ansigtstræk, staar hver enkelt SS-mands udseende fuldstændig klart for mig og afspejler i hvert enkelt tilfælde tydeligt det indtryk, man fik af hans karakteregenskaber gennem hans adfærd over for os.

Jeg husker saaledes alle de SS-folk, som pryglede os over appelpladsen om natten og om dagen under luftalarmerne.

Der var 2 store stenhuse i Neuengamme, hvis kældre blev brugt som luftbeskyttelsesrum, og i hvert tilfælde om natten *skulde* alle under alarm ned i disse rum, hvis samlede gulvareal var saa lille, at selv om man stod stuvet saa tæt sammen som overhovedet tænkeligt og muligt, saa var der dog altid en klynge udenfor hver indgang, som pressede paa og sloges for at komme med ind — udsatte, som de var — ikke for bomber fra luften — men for piskeslag og spark fra de forsamlede SS-er, der ogsaa her fandt en vidunderlig tumleplads for deres perverse lyster.

Opholdet i disse underjordiske rum var hver gang en grufuld oplevelse, og naar man gik i seng om aftenen, red tanken derom en som en mare, — og hver gang, der var luftalarm i Hamburg — og

det var der altid i den periode — var der ogsaa alarm i Neuengamme.

Som omtalt laa vi 1000—1500 paa een sovesal og skulde, naar sirenen lød, alle ud gennem een dør, og fangernes sammensætning var for uensartet og deres indbyrdes disciplin for nedkæmpet og opløst, til at det lykkedes at skabe en hensigtsmæssig ordning, hvor den ene ventede, til den anden var kommet ud; men hos alle var rædslen for at blive hængende uden for beskyttelsesrummet saa stor, at man masede hen mod den lille udgang fra alle sider som en panikslagen flok under en teaterbrand.

Turen over gaardspladsen var en spidsrod mellem 2 rækker af SS-er, som lod piskene knalde ned over ryggen paa os, selv om vi styrtede af sted. Hvis en faldt, fløj en SS strax over ham og lod pisken danse paa hans ryg og nakke, mens støvlerne bearbejdede flanker og bryst og ansigt, indtil staklen fik stablet sig paa benene og tumlede videre, — eller blev liggende med hovedet i en blodpøl.

Luftalarmer, som varede ud over et par timer, var katastrofale paa grund af luftmanglen i tilflugtsrummene, som var mere end pakket med fanger. En svækket konstitution fik her sit sidste puf — det puf, som gav fred, og ved alarmens ophør blev der altid ladet nogle tilbage, — døde — bevidstløse paa grund af luftmangel — eller paa

anden maade ude af stand til at røre sig. Naar fangerne mistede bevidstheden nede i disse kældre, blev de staaende, — de kunde ikke andet, og de faldt først om, naar kældrene atter tømtes. Naturligvis forsøgte vi at slæbe disse syge med tilbage til sovesalene, men altid under stor personlig risiko, da tilbageturen foregik under en lignende regn af piskeslag som paa udvejen, og det var de, der kom langsomst frem og de, der presset ud i de yderste rækker af den løbende klump, som det gik haardest ud over.

For invaliderne har dette været et sandt helvede; og antallet af legemlige individer — aandeligt blev vi det alle — i koncentrationslejrene gør en udenforstaaende sig overhovedet intet begreb om. Grundet paa de beskrevne saarinfektioner, der førte til udbredt koldbrand i ben og arme, blev der foretaget bunker af amputationer hver dag paa Revieret, og da man ikke ansaa lægeuddannelse som en nødvendig forudsætning for at udføre dette indgreb, var der jo arbejdskraft nok. Selv om hovedparten af ofrene døde, var der dog en del, der levede videre paa en eller to intermitterende krykker, og som tilbragte hele dagen i køkkenet med at skrælle roer eller kartofler. Ved hver appel var der en lang kolonne, der udelukkende bestod af invalider, som var uden mulighed for at faa afhjulpet deres defekter ved en kunstig prothese. — — Kun en dinglende benstump saa

man gennem de lasede buxer, — en benstump, hvor operationssaaret stadig vædskede og aldrig helede op.

Tidligere blev enhver ikke absolut arbejdsdygtig likvideret i koncentrationslejrene. Jeg har ikke selv oplevet gaskamre i funktion, men beretningerne om disse massemord er jo talrige — og tallene taler deres stumme sprøg. Selv har jeg hørt SS-folk prale af deres bedrifter ved gashanerne, ligesom jeg har været tvunget til at paahøre en SS-saniteters beretning om de gode gamle dage, hvor man delte fangerne i 2 kategorier: De arbejdsdygtige og de ikke-arbejdsdygtige, som man saa indlagde paa Revieret og dræbte ved at sprøjte benzin i aarerne paa dem. Efter allierede beretninger, skal man ogsaa ved koncentrationslejrenes befrielse have fundet lig af fanger, som øjensynligt var dræbt ved phenolindsprøjtninger, ligesom jeg fra norske læger har absolut autentiske beretninger om, at der saa sent som i februar 1945 blev aflivet mindst 10.000 fanger i Sachsenhausens gaskamre, og ved Dachaus befrielse fandtes gaskamrene fyldt med lig — deriblandt ligene af flere børn.

Intet undrer en — og ingen beretning er for en usandsynlig eller overdrevet — naar man selv har været i det og mødt disse umennesker, som bærer det direkte ansvar for drabet af millioner af Europæere.

Selv om hovedparten af os blev slaaet langsomt ihjel ved den systematiske udhungring og sygdoms-paaførelse, var vi dog ogsaa mere eller mindre direkte vidner til andre — mere pludselige aflivnings-metoder.

Dagligt hængte de fanger. Det skete offentligt — f. ex. som straf for tyveri og flugtforsøg. Eller det skete i den lille stenbunker, hvor der uden for hver celledør hang et reb med løkke ned fra trisen i loftet, og hvor ligene fik lov til at hænge ned gennem gangen, saa de var det første syn, der mødte arrestanten, naar han lænket førtes ind gennem den berygtede lille jerdør for enden af bygningen.

Af og til hørtes en serie geværskud fra en lille aaben plads bag ved lejren. Det var deserterede tidligere SS-folk, som paa denne maade fik sat en brat stopper for en ussel tilværelse blandt koncentrationslejr-fanger, som de maaske tidligere selv havde været med til at mishandle.

Tilsyneladende herskede der en uendelig vilkaarlighed med hensyn til afsigelsen af dødsdomme — hvis man da kan tale om dom uden forudgaaende retshandlinger — og endnu mere med hensyn til tidspunktet for exekveringen. Jeg har i flere tilfælde observeret, at exekveringen af dødsdomme først har fundet sted f. ex. et halvt aar efter „doms-afsigelsen“. Efter at have gaaet rundt blandt os andre i dette interval — dog med en speciel fri-

sure, idet kun den ene halvdel af hovedet var barberet — blev de pludselig hentet ud. Samme eftermiddag knaldede skuddene, og vi saa dem ikke mere. Hvad der laa til grund for dette raffinement, er mig stadig fuldstændig uforstaaeligt — hvis det da ikke blot skal betragtes som et rent og skært — raffinement.

De øvrige afstaffelsesmetoder var i øvrigt de samme, som allerede beskrevet under Husumlejren, og pryglene blev ofte uddelt af lejrchefen, SS-Obersturmbannführer Thumann personligt. Han var virtuos inden for sit felt. Jeg skal aldrig glemme denne unge fyr — 30 aar, tror jeg, han var — den frygtede Lublinmorder, som aabenlyst pralede af at have likvideret tusinder af jøder. Ofte cyklede han eller gik rundt i lejren, — og der blev tomrum omkring ham. Hans nærværelse ligefrem lammede fangerne, og hans undergivne SS-folk krøb for ham. Han var mager og senet, havde et ganske lille ansigt og et blik, der aabenbarede grænseløs ondskab og brutalitet. Jeg siger ikke dette i agitationsøjemed — eller fordi jeg hader denne mand; men det slog mig strax, den første gang jeg saa ham — før jeg havde hørt om ham eller selv været tilskuere til hans nederdrægtigheder.

Ofte, naar han gik gennem lejren, beordrede han en fange hen til sig — en mand, som aabenbart paa en eller anden maade mishagede eller irrite-

rede ham — og slog ham i jorden med et slag i ansigtet, sparkede ham i hovedet og gik videre — uden at vise tegn til ophidselse — gik blot videre, som om intet var hændt.

Paa afstand var jeg en gang vidne til et optrin, hvor hr. Thumann kaldte en fange hen til sig. De stod temmelig langt fra hinanden, og fangen gjorde resolut omkring og styrtede af sted og lod sig opsluge blandt de øvrige fanger, som søgte ud mod periferien af lejren. Thumann blev fuldstændig perplex af raseri, og jeg ventede, at han vilde til at skyde, men i stedet for beordrede han nogle SS-er til omgaaende at finde den bortløbne og trak sig derefter tilbage til sine enemærker lige uden for indgangen til lejren. Snart efter kom de trækkende med den formodede synder, som var aldeles lammet af rædsel. Jeg er ikke i stand til at garantere, om det var den rigtige mand, — men een maatte bringes til chefen.

Da ofret senere blev baaret tilbage, hang hans kød i laser, og ansigtet var skamferet næsten til ukendelighed. Han blev indlagt paa Revieret, hvorefter vi aldrig saa ham mere. Han var ved bevidsthed, da de bar ham over. Han græd ikke, og han talte ikke, men hans øjnes udtryk vil jeg aldrig glemme. Jeg ved, at sammenligningen er banal og ofte brugt; men hans blik var fortvivlet og bedende, som et saaret raadyrs.

Det var i øvrigt ikke mange, der græd under

de vanvittigt smertende afstraffelser, men de fleste skreg eller stønnede. Kun fra ganske enkelte kom der ikke en lyd under slagene. Man kan sige, at det var værdigt og kækt, — men taktisk var det uklogt, da slagene i disse tilfælde blev ført med saa meget større kraft, og der blev uddelt flere af dem. Men det var godt at være vidne til disse enkelte udslag af stum trods over for bødlerne.

Derimod var man uhyre hyppigt tilskuer til pludselige graadanfald hos fanger — ofte tilsyneladende umotiveret — og hyppigst hos sydlændinge. Disse graadanfald var ofte det første synlige kriterium paa, at en fange var færdig, — kort tid efter havde man ham paa Revieret. I reglen kunde man ikke paavise nogen benævnelig sygdom, men i realiteten var han døende. Ligeledes var det, at en fange holdt op med at vaske sig, et næsten usvigeligt sikkert tegn paa, at han var begyndt at tage afsked med livet.

En meget haard belastning i Neuengamme var manglen paa søvn. Jeg har omtalt, at vi laa op til 1400 paa en sovesal. Senge i 3 etager og 2 til 3 personer i hver seng. Kun ved at ligge paa siden og indtage nøjagtigt de samme krumninger var dette muligt, men mange foretrak at sove paa skift. Der hørte stor træning til at finde blot nogenlunde hvile under disse forhold. Luften i salen var naturligtvis tæt og kvalmende, — saa meget mere

som mange kvitterede deres afføring i sengen, hvis de da ikke naaede at faa vippet bagdelen ud over kanten af sengen, saa exkrementerne havnede sprøjtende paa gulvet. Det gjorde det naturligvis ikke lettere for de andre, naar de maatte passere disse stinkende pøle paa deres vej til toilettet; men naturligvis var det en afgjort fordel for ophavsmanden til svineriet og specielt hans sengekammerater.

Der var aldrig ro i disse sovesale. I næsten hver seng var der i det mindste een, som vaagnede med hosteanfald flere gange i løbet af natten. En medvirkende aarsag hertil var den tætte støvsky, som stod op fra tæppet eller træulden, hver gang en rørte sig. Og blandt 1400 mennesker er der i hvert tilfælde altid et par stykker, der snorker, og i det mindste een af ens sengekammerater blev nogle gange i løbet af natten nødt til at vække os andre for at slippe ud paa toilettet. Naar de stadige luftalarmer dertil tages i betragtning, vil man kunne forstaa, hvorledes ens helbred ogsaa blev undergravet ved manglen paa søvn.

Neuengamme stillede ogsaa arbejdshold til nogle krigsvigtige fabrikker i Hamburg. Disse arbejdere havde ingen anledning til at søge beskyttelsesrum ved luftangreb paa byen, — de maatte arbejde videre paa fabrikken, mens resten af byens befolkning søgte kældrene. En aften gik det da ogsaa galt, og jeg blev rekvireret til Revieret for at assi-

stere. Der blev indbragt ca. 100 stærkt saarede — overvejende forbrændte — mange indtil ukendelighed, og et lige saa stort antal var efterladt som døde. Ofrene havde ligget hele dagen i den ødelagte fabriks ruiner, uden at nogen tog sig af dem. Først skulde naturligvis civilbefolkningens saarede hjælpes. Det var en frygtelig aften for Revierpersonalet. Her laa de døde, døende og levende mellem hinanden. Adskillige trængte til blodtransfusioner, alle trængte de til forbindinger og anden saarbehandling, — og ingen muligheder havde vi for at hjælpe, — ikke eet stykke ordentligt forbindsstof ejede vi. Og imens gik en SS-officer smilende rundt og belærte os om, at nu kunde vi rigtig se, hvad vore venner, de allierede, gjorde for os.

Midt i Neuengamme-lejren findes en stor firkantet plads — appelpladsen — hvorom alle barakkerne er grupperede. Den er cementeret, — angiveligt fordi stanken fra de derunder begravede fanger blev for slem; jeg er ikke i stand til at staa inde for rigtigheden af denne paastand, — men hvorfor ikke? Om aftenen laa pladsen klart oplyst af elektriske projektører fra vagttaarnet ved lejrens indgang.

Adskillige timer er tilbragt i lidelse paa denne cement, og adskillige fanger har faaet deres afgørende knæk her.

Der var appel mindst een gang om dagen, og til- og afmarchen foregik til tonerne af en eller

anden banal marchmelodi — oftest „Alte Kameraden“. Lyden frembragtes af et specielt fangeorkester i sribede dragter, og det var et makabert syn at se denne skare af elendige, pjaltede fanger forsøge at slubre i takt til orkestrets toner — i virkeligheden en ganske raffineret form for sadisme.

Det var flere tusinde fanger, der skulde tælles, — og vi blev staaende til optællingen stemte. Det tog nemt et par timer. Selv har jeg staaet i lige ved 8 timer til appel; men der er beretninger om appeller paa 1—2—3 døgn, hvor fangerne stod — eller faldt om — paa samme plads — i frost eller i regn — uden mad — uden søvn — lange kolonner af fanger — pjaltede og syge — med ben, som blev tykkere og tykkere.

Oftest var aarsagen en optællingsfejl fra SS-ernes side; men undertiden laa skylden hos en fange, som i et — af de yderst almindelige — anfald af depression eller anden sindssygdom havde gemt sig et eller andet sted i lejren, — maaske blot i en ubændig trang til at sove sig væk fra det hele, — maaske for at drømme sig tilbage til en menneskelig tilværelse. Naar appellen havde varet tilstrækkelig længe, gik jagten ind, og blodhunde blev sluppet løs i lejren. Vi var engang vidne til, hvorledes ofret, da de fandt det gemt i en bræddebunke, blev fuldstændig sønderflænset af hundene, uden at SS-erne greb ind for at forhindre det.

Det gjaldt for appellerne, som det gjaldt for til-

flugtsrummene: Jævnligt blev der efterladt nogle stykker paa pladsen, — døde — eller ude af stand til at gaa tilbage.

En dansk medfange har berettet, hvordan han en dag paa appelpladsen i et af gelederne saa en fange i en mærkelig slap stilling — understøttet af sine to sidemænd. Han viste sig bagefter at være taget død med ud til appellen. Saalænge han ikke lugtede slemt, var det for tidligt at aflevere ham for brødrationens skyld.

Man kunde blive ved i det uendelige at berette om enkelte episoder til belysning af det daglige liv i Neuengamme; — scene efter scene — skæbne efter skæbne glider op til bevidsthedens overflade, naar man tvinger tankerne tilbage; men jeg tror, at det skrevne er nok til at give læseren et indtryk af, hvordan vor tilværelse formede sig og haaber, at det er lykkedes mig nogenlunde at bibringe en forstaaelse af, hvorfor de, der opretholdt livet, ofte gik psykisk til grunde, — blev afstumpede og raa.

Meget af det berettede lyder maaske agitatorisk overdrevet for udenforstaaende; men paa grund af det abnorme milieu og det stadig psykiske pres, som skabtes af sult, kulde, snavs, hjemve, sygdom, fysisk udmattelse, pigtraad og stadig udsættelse for mishandling, saa man i bunker af tilfælde fuldstændigt abnorme reaktioner fra mennesker, der under normale forhold har været psykisk ligevægtige, velbegavede og veldisciplinerede.

Og livet skulde jo leves.

13.

En dag i begyndelsen af januar blev der udtaget en ny kommando til arbejdslejr.

1000 fanger bliver stillet op paa appelpladsen. En overfange fra lejrkontoret spørger, om nogen er syg, — saa er man klar over, at det gælder udtagelsen til en arbejdslejr, — ellers gør man sig ingen bekymringer om fangernes helbredstilstand. 75 % har ikke lyst, mod eller kræfter til at deltage i dette lotteri og træder ud af gelederne som syge.

En SS-læge i fuld uniform, blankpudsede støvler, rang af Hauptsturmführer og en mine, som fandt han det urimeligt og nedværdigende, at han skal beskæftige sig inden for sit fag, skrider fronten af. Han taler ikke direkte til patienterne, men deres klager gaar gennem en geskæftig og krybende overfange med grøn trekant, hvem det lykkes at faa reduceret de enkeltes sygdomsmotivering til en latterlig ubetydelighed eller direkte forbryderisk forsøg paa simulation — værdige til et skuldertræk eller et haanligt blik fra den uniformerede.

Maaske 25, maaske 50 findes uegnede til det arbejde, som det 3. rige har at byde sine slaver og bliver kasseret af slavefogeden, hvis arbejde nu er endt, indtil en ny transport skal udtages. Det tog ham ca. $\frac{3}{4}$ time.

De faa, der finder naade for dommerens øje, bliver sendt tilbage til deres blok — en flok af

Muselmænd eller invalider, og de erstattes med et tilsvarende antal tilfældigt udvalgte „friske“ fanger, hvis friskhed og arbejdsduelighed SS-lægen dog ikke finder anledning til at verificere.

En af dem var blind. En anden havde et saar saa stort som en haandflade paa det ene ben. De var begge paa papirerne lægeundersøgte og fundet anvendelige til arbejdsindsats.

Efter udvælgelsen blev vi jaget ned i et af beskyttelsesrummene og sad der i over 24 timer, før transporten fandt sted.

Ingen sovsteder — ingen toiletter — kun de evindelige tomme marmeladespande, som hele tiden spillede en aldeles afgørende rolle i afhjælpingen af koncentrationslejrenes hygiejniske krav — som meget hurtigt løb fulde — som let væltede — som det var meget vanskeligt at holde balancen over — og som ingen havde lyst til at tømme. I de tilfælde, hvor herrefolkets repræsentanter beskæftigede sig med problemet, var det i reglen en af de faa overlevende tyske, østrigske eller ungarske jøder, som blev sat til det beskidte arbejde — gerne en læge, en advokat eller en anden repræsentant for den akademiske stand, saafremt en saadan var for haanden.

Man fyldtes i disse situationer af et afmægtigt raseri og had mod de kreaturer af menneskeracen, der her fik udløsning for brutale instinkter og mindreværdige følelser, og man fyldtes af foragt for de

overfanger, som — delvis af egen drift — og vel i mange tilfælde for at tækkes deres arbejdsgivere og beskyttere — aktivt gav udtryk for racemæssige fordomme over for medfanger, — fordomme og forfølgelser, der ikke begrænsedes til jøderne, men udstraktes til at omfatte alle ikke-germanske folkeslag, mens vi som Nordboere og — ganske vidst „vildledte“ — repræsentanter fra alle sande Germaneres og Arieres oprindelsessted paa mange maa-der nød fordele, som man maaske skammede sig over, men som man var tvunget til at acceptere. Vi forsøgte senere ved en enkelt lejlighed at unddrage os disse fordele og gav officielt udtryk for, at vi ønskede at behandles paa lige fod med de øvrige nationer i koncentrationslejrene, — en aktion, der dog var meget begrænset og først fandt sted paa et sent tidspunkt, da Skandinaverne udgjorde en stor og samlet blok i Neuengamme.

Tidligere vilde en saadan aktion sikkert have været formaalsløs og ensbetydende med selvmord. Thi selv om krigen reelt var tabt, gjorde Tyskerne i koncentrationslejrene deres komplette magtstilling gældende indtil de sidste dage, hvor der sikkert er blevet myrdet flere fanger end paa noget tidligere tidspunkt.

Som sagt tilbragte vi over 1 døgn i denne forbandede kælder, som lugtede af mug og skimmel, og som var uden muligheder for ventilation. Følelserne med hensyn til ens nærmeste fremtid var

blandede. Personligt frygtede jeg en gentagelse af Husum-tragedien ; — men jeg hadede Neuengamme og vilde hellere løbe en hvilken som helst risiko for at komme bort fra denne svinestald for mennesker — og ønskede mig ud til et sted, hvor man kunde se et stykke grønt gennem pigtraaden og et stykke blaa himmel, uden at den formørkedes af røgen fra krematorieskorstenen — ud til et sted, hvor man kunde foretage en dyb indaanding uden at faa kvalme og lede ved lugten.

Det blev til arbejdslejren Dalum, nær Meppen, kun faa km fra den hollandske grænse, — og det tog 2 døgn at komme dertil. Et par stykker var døde i kælderen i Neuengamme, og et par stykker døde under selve transporten.

Lejren laa i et lignende fladt terrain som ved Husum, men paa mange maader var vi bedre stillede her.

Lejren rummede nogenlunde det samme antal fanger, men var betydeligt større og derfor ikke nær saa overbelagt. Der fandtes kun senge paa Revieret — paa de andre blokke laa man i halmen, og som altid : nogle hundrede i hvert rum.

De lægelige arbejdsvilkaar var haarde, men betydeligt bedre end i Husum. Her fandtes flere smaa rum, som kunde opvarmes, og der var toiletter og vand i barakkerne. Vor medicinfor­syning var langt bedre nu og fremfor alt : Jeg havde den lykke at arbejde sammen med en fremragende fransk kirurg.

Han var 50 aar — altsaa langt over den bedste „koncentrationslejrlder“, men saa fuld af vitalitet og virkelyst og en saa fremragende fagmand og kammerat, at han fik en positiv betydning for fangerne — langt ud over den moralske støtte, man som koncentrationslejrlege i reglen var begrænset til at kunne yde. Ved hjælp af yderst primitive midler formaaede han virkelig at gøre underværker, og selv om Revieret naturligvis ogsaa her blev forfulgt af lejrledelsen og mistænkeliggjort som tilholdssted for simulanter og driverter, saa opnaaede vi dog her at blive et effektivt tilflugtssted for de mest syge, — syge i rent lægelig betydning var alle koncentrationslejr-fanger.

Een ting plagede os dog her i langt højere grad end paa noget tidligere tidspunkt: Efter en uges ophold i lejren fik vi tilgang fra en anden nedlagt arbejdslejr. De bragte deres egne tæpper med sig. Belært af tidligere erfaringer undersøgte vi strax tæpperne og fandt dem fyldt med lus. Lejrledelsen blev gjort opmærksom herpaa, men nægtede at være i stand til at foretage sig noget i den anledning. Aflusningsmidler fandtes ikke, og man gad aabenbart ikke sætte sig i sving for at fremskaffe det, — under paaskud af at transportmulighederne ikke var til stede.

Vi foreslog da, at de nyankomne blev isoleret i 1 eller 2 barakker for sig med deres tæpper. De rigstyske Kapoer og andre overfanger nægtede at

sove sammen med Russere og Polakker, og de blev understøttet heri af lejrkommandanten.

Resultatet var selvfølgelig og viste sig da ogsaa i løbet af et par dage: Lejren blev overfyldt med lus. Vi kæmpede for at holde i hvert tilfælde Revieret lusefrit, men uden held. Vi har talt baade 200 og 300 lus paa en enkelt person, og selv kunde vi med sikkert udbytte afluse os 2 gange daglig.

Heldigvis fandtes der ikke plettyfus i lejren — det havde været katastrofalt — men snart plagedes alle af et ulideligt kløende udslet, dels fremkaldt af lusebid og dels i form af fnat, som ogsaa hærgede her, fordi alle laa samlet i halmen og hver nat sov med et nyt tæppe. Paa grund af kløe og kradsning blev udslettene til saar, som i mange tilfælde blev inficerede og undertiden efterfulgtes af blodforgiftning.

Kosten var i det væsentlige som tidligere, men Nordmænd og Danskere kom til at indtage en særstilling, idet vi i løbet af vort 2½ maaneders ophold i lejren fik tilsendt 4 levnedsmiddelpakker fra dansk Røde-Kors, som ogsaa ekviperede os med varmt hensigtsmæssigt tøj og lange træskostøvler. Det blev af afgørende betydning for os, og det synlige resultat var, at kun 1 Dansker døde.

Dansk Røde-Kors kom ved sin indsats til at skabe en slags lejraristokrati, som gik mange gange bedre klædt, og som spiste bedre og mere end de andre nationer.

Skandinaverne udgjorde kun en lille brøkdel af de samlede fanger, og almindelig uddeling af vore goder var umulig, da tilskuddet til den enkelte saa havde været betydningsløst. Kun enkelte kammerater fra andre nationer kunde man hjælpe, og ofte var det forbandet at indtage denne uforskyldte præferencestilling.

Der blev stjaalet bravt fra vore pakker, og man var tvunget til altid at bære sit forraadskammer paa sig. Personligt finder jeg disse tyverier rimelige og i og for sig tilladelige. Naar man i en koncentrationslejr, hvor alle burde være i samme baad, skaber et lejraristokrati, saa har de „udstødte“ ogsaa lov til at gøre indhug i aristokratiets rettigheder, hvis de da ellers er fixe nok til det, — og jeg maa indrømme, at især Russerne — uden at begaa grove overfald eller berigelsesforbrydelser — udviste et utroligt talent. Et rask snit i papkassens ene ende, — og man var en spegepølse fattigere. Eller man gik en aften og nød en cigaret, og en skygge for forbi en, og pludselig havde man ingen cigaret i munden.

Især de tilsendte cigaretter var værdifulde som betalingsmiddel. For cigaretter kunde man købe meget og bestikke alle.

Jeg tror ikke, at noget samfund har set et rigere udviklet bestikkelsessystem end koncentrationslejrenes —; ikke fordi dets menige medlemmer var slettere end andre samfunds —, men fordi de med-

lemmer, som sad inde med den mindste smule administrativ myndighed var overmaade slette og korrupte, og fordi lejrledelsen understøttede denne trafik — eller i hvert tilfælde lukkede øjnene for den for derved at byde sine „Volksgenossen“ en præferencestilling. Som allerede tidligere nævnt: En tysk fange — politisk eller kriminel — havde, efter at udlændingene udgjorde koncentrationslejrenes hovedklientel, en mange gange større chance for at slippe nogenlunde helskindet gennem denne skærsild, og de fleste tyske fanger forsømte ingen lejlighed til over for os andre at fremhæve deres nationale særstilling og benytte sig af den paa en maade, saa det direkte gik ud over fangerne fra andre nationer.

Det var interessant at se deres reaktion, da vi begyndte at modtage Røde-Kors pakkerne. De blev krybende, venlige og fidele og tilbød os ganske skamløst fordele paa arbejdsstederne — fordele, som givet vilde betyde en merbelastning for fangerne fra andre nationer.

Her i Dalum kunde vi til stadighed høre kanoernes torden fra fronten i Holland, og næsten hver dag hang der sølvblinkende sildestimer i smukke formationer højt over os i den blaa himmel: Amerikanske og engelske maskiner paa vej til deres bestemmelsessted for at give vore herrer den daglige dosis. Smukkest saa det ud i klart frostvejr, hvor kilometerlange kondensstriber hang som hvide uld-

snore bag maskinerne og lang tid efter angav deres flyveretning.

Fronten rykkede nærmere, rygterne svirrede i lejren — som altid overdrevne, då man var fuldkommen afskaaret fra blot nogenlunde exacte oplysninger. En optimistisk stemning begyndte at brede sig blandt fangerne. Russerne begyndte igen at synge; og de døende strittede imod og klamrede sig til materien endnu et par dage. Alle regnede med, at vi snart maatte blive afskaaret, og flere begyndte at repetere deres engelske grammatik. Man hidsede hinanden op til den overbevisning, at jernbanenettet var saa haardt belastet, at der umuligt kunde blive tale om en transport tilbage til Neuengamme eller andetsteds.

Vi var nogle faa stykker, som under haanden havde haft lejlighed til at se en skrivelse, som tilsyneladende var sendt til samtlige koncentrationslejrchefer. Jeg erindrer ikke, hvem der havde underskrevet den, — om det var Himmler, Kaltenbrunner eller en anden af de helt store forbrydere. Men jeg husker tydeligt indholdet, som bestod i en ordre til, at ingen politisk fange under nogen omstændigheder maatte falde i fjendens hænder. En saadan besked gav jo vidt spillerum for den enkelte lejrchefs fantasi, og hvis ikke han tilfældigvis var mandfolk nok til at indse, at spillet var tabt, saa levnede ordren ham jo kun 2 muligheder: Evakuering eller nedskydning.

Verden har set, at de fleste lejrchefer valgte en kombination af de 2 alternativer, efterhaanden som lejrene rømmedes, og fangerne blev koncentreret paa et stadig snævrere omraade i det endnu kæmpende Tyskland. De evakuerede. Fangerne maatte slæbe sig af sted til fods, og de, der ikke fulgte med, fik tildelt den evige naade i form af et nakkeskud, eller de blev i større portioner spærret inde f. ex. i lader, som saa antændtes.

Hen mod slutningen af vort Dalumophold, begyndte Danskerne at spore en mild atmosfære slaa imod sig fra aller højeste sted. Man sørgede for, at de fik deres egen tillidsmand over for lejrledelsen, at der kun laa Danskere i en af blokkene, og SS-erne holdt op med at stjæle af vore Røde-Kors pakker. Forestillingen kulminerede, da vi fik lov til at lade haaret voxte, og hvis vi ønskede det, kunde vi godt kradse det gule kryds ud, som var paamalet vort Røde-Kors tøj.

Det var klart: Noget var under udvikling, — noget maatte vise sig. En SS-Untersturmführer begynder ikke af egen drift at vise venlighed over for sine fanger. Enten maatte han have ualmindelig „kolde fødder“, eller ogsaa havde han faaet ordre til at vise sine germanske racefæller et venligt og anerkendende ansigt.

En dag skulde Danskere og Nordmænd pludselig holde sig hjemme fra arbejde. De fik besked om at „nette“ sig selv og deres tøj, — „picco bello“

skulde de være, da de skulde ud paa en rejse, hvis maal lejrchefen dog — med et kammeratligt blink i øjet — omgav med den største hemmelighedsfuldhed.

Naa — hans hemmelighedskræmmeri kunde være os ligegyldigt, da det var lykkedes en af Nordmændene, der arbejdede som elektriker i lejren, at opfange en telefonsamtale mellem vor lejrchef og Neuengamme, hvoraf det fremgik, at vi skulde tilbage til Neuengamme.

Paa dette tidspunkt — det var i slutningen af marts 1945 — var vi nogle stykker, som endelig havde faaet klarhed over den militære situation, som den tegnede sig paa fronterne. Untersturmführeren havde faaet en polsk fange som en slags oppasser, og naar herren var ude, lyttede tjeneren til russiske meldinger fra hans radio. Det var naturligvis farligt for fyren, og aflytningen maatte ske under varetagelse af alle mulige sikkerhedsforholdsregler, og her kunde jeg, som hele dagen havde mit arbejde inde i lejren, hjælpe til med at holde udkik og give faresignal, naar en SS-mand var under opsejling. Vi fik trods de afbrudte aflytninger efterhaanden ganske godt tag paa frontsituationen og den udenrigspolitiske situation i det hele taget, men holdt tæt med vor viden over for langt de fleste af kammeraterne. Man kan sige, at det var egoistisk at forholde lejren disse oplysninger og derved standse det ulidelige rygtemageri, men

der var alt for mange usikre og direkte farlige elementer inden for pigtraaden, til at vi turde afsløre, at der blev aflyttet udenlandsk radio i lejren. Det betød simpelt hen dødsstraf, hvilket i koncentrationslejre var ensbetydende med hængning.

14.

I februar 1945 begyndte grev Folke Bernadotte fra Stockholm sine forhandlinger med Himmler, Kaltenbrunner og Schellenberg om koncentrerung af alle Tysklands skandinaviske fanger i een lejr, som svensk Røde Kors skulde have adgang til. Forhandlingerne førtes dels i Berlin, hvor Bernadotte ogsaa forhandlede med Ribbentrop samt i Hohen-Lücken, hvor mødet med Himmler fandt sted. Himmler accepterede forslaget d. 19. februar, og endvidere opnaaede Bernadotte Himmlers velsignelse til, at gamle, syge og mødre skulde vende tilbage til deres hjemland eller til Sverige.

I Sverige blev der strax stablet et detachment paa benene bestaaende af 250 mand og raadende over 36 store omnibusser og 12 lastbiler samt person- og sygevogne, og den 12. marts passeredes den tyske grænse. Expeditionens hovedkvarter blev Bismarcks gamle slot Friedrichsruh, som laa en halv snes km fra Neuengamme, der var udset som samlingelejr for de norske og danske fanger.

Expeditionen traadte strax i virksomhed. I løbet af marts maaned blev der — ved en enestaaende indsats fra Svenskernes side — hentet ca. 2200 Danskere og Nordmænd fra koncentrationslejren Sachsenhausen nord for Berlin, 600 Skandinaver fra Dachau nord for München og 1600 danske politimænd fra forskellige lejre nordvest for Dresden. Endvidere blev fangerne fra forskellige tyske tugthuse, fængsler og arbejdsanstalter hentet til Neuengamme, og endelig blev de skandinaviske fanger fra dennes arbejdslejre koncentreret.

Det var store dage for os.

Vognlæs efter vognlæs svingede ind paa Neuengammes appelplads. Jeg skal aldrig glemme den dag, vi saa de første Svenskere i lejren, — vi bogstaveligt talt græd. Efter i lang tid at have været underkastet den fuldstændige vilkaarlighed og efter at have gaaet med en lurende bekymring for fremtiden i underbevidstheden, — en stadig angstelse for resultatet i koncentrationslejrene af nazisternes sidste vilde desperation — saa følte vi nu pludseligt, at kulturen atter havde tag i os, og mennesker havde rakt os en haand for at trække os op af dyndet.

Det var den 30. marts.

Portene aabnedes, en hvid bil med Røde Kors mærke og svensk flag kørte ind. Portene lukkedes igen, og de første repræsentanter for en neutral stat befandt sig i en tysk koncentrationslejr.

Der var gaaet svære forhandlinger forud. Obergruppenführer Kaltenbrunner, det tyske sikkerhedspolitiske chef — en Gestapomand af Heydrich-typen, havde klart udtalt, at han vilde modarbejde Svenskernes aktion. Det var let forstaaeligt ud fra et nazistisk synspunkt. Neutrale repræsentanter vilde gennem denne aktion faa et alt for intimt indblik i de tyske koncentrationslejre. Det tredie riges uhyggelige og hidtil velbevarede hemmeligheder vilde blive afsløret, den sidste rest af det nazistiske Tysklands prestige vilde forsvinde. Det knagede i det tredie riges furer. Lederne modarbejdede hinanden. Enhver vilde hævde sin prestige de faa dage, hvor der endnu var nogen prestige at hævde. Men Bernadotte holdt fast ved Himmlers løfte, og han vandt.

Hans maal — som han udtrykte det over for den danske konge — var at faa alle norske og danske fanger ud af Tyskland inden krigsafslutningen.

Bernadotte blev modtaget af chefen for samtlige Neuengammelejre, Obersturmbannführer Pauli, som viste sig imødekommende over for den svenske greves forslag til forbedring af Skandinavernes kaar i lejren. Men kanonerne dundrede jo ogsaa ved Bremen og Berlin stod for fald.

Den svenske kommission foretog en inspektion af samtlige blokke, som husede Skandinaver, og det var tydeligt at se, at den var rystet — til trods for at lejren paa intet tidspunkt tidligere under vort

ophold der, havde været saa ren og saa indbydende.

En ganske mærkelig episode fandt sted under dette besøg. Den svenske kommission arrangerede en konference i en af sygehusbarakkerne, og ved denne konference var ikke alene Obersturmbannführer Pauli, Obersturmführer Thumann og SS-Stabsarzt til stede, men ogsaa de danske og norske læger og de tillidsmænd, som vi havde faaet lov at vælge, var indkaldt. En udenforstaaende gør sig næppe noget rigtigt begreb om de følelser, hvormed man tog plads ved et konferencebord og de følelser, hvormed vi modtog grev Bernadottes ord om, at han regnede med at kunne transportere os ud af Tyskland inden for en meget nær fremtid.

Med svensk Røde-Kors indledtes en helt ny periode for Skandinaverne i Neuengamme, hvilket ogsaa markeredes i Revierforholdene — eller hospitalsforholdene, kan jeg vel nu omtale det, da alle Skandinaver samledes i en række barakker adskilt fra den øvrige lejr — og dermed den tyske Revieradministration — med pigtraad.

Vi fik vort eget hospital indrettet i en af barakkerne: Skandinaviske patienter, skandinaviske plejere og skandinaviske læger — og frem for alt: Rigtigt med inventar, tæpper, sengetøj og medicin fra svensk og dansk Røde-Kors. Der var en læge i hver beboelsesbarak, og vi var ca. 10 læger paa hospitalet, som, selv om det til stadighed var fuldt

belagt, dog kunde byde hver patient sin seng. Naturligvis — der var begyndervanskeligheder. Vi startede i en svinsk og umonteret barak, men da vi samtidigt havde rigeligt med Røde-Kors pakker, og dermed cigaretter, kunde vi nogenlunde købe, hvad vi havde brug for af maling, vaskekummer, elektrisk installation o. s. v. Hvor det blev stjålet, maa guderne vide, men alle var bestikkelige — ikke mindst SS-erne, og det lykkedes os efterhaanden at faa stablet et anstændigt hospital paa benene, hvor der var tale om en virkelig behandling af patienterne, baade hvad angik almindelig pleje, medicinsk behandling og operationsvilkaar. Alt blev stablet paa benene paa mindre end en uge. Vi havde en medicinsk og en kirurgisk afdeling, en tandlæge og 2 massører var i funktion, vi havde en øre-næsehalsafdeling, og den eneste, som det var lidt vanskeligt at anbringe inden for sit speciale, var en børnelæge fra Oslo.

Der døde stadig en del hos os — flere og flere skandinaviske fanger overførtes til Neuengamme — og med dem ogsaa sygdommene fra de andre lejre og fra tugthusene. Der kom tyfus, plettyfus, dysenteri, diphteri, skarlagensfeber og andre infektionssygdomme, og isolationsforanstaltningerne blev omfattende. Men det var en oplevelse at byde disse mishandlede og medtagne mennesker velkommen her, og det var en vidunderlig glæde at se deres taknemmelighed for at komme under menneskelige

forhold, — for adskillige var det fuldstændigt uforstaaeligt, og snart stod vi i den heldige situation efterhaanden at kunne sende dem videre med syge-transporter til Sverige.

Tysklands sammenbrud stod for døren, og en afgørende vending i koncentrationslejrenes historie havde fundet sted.

Som et markant udtryk herfor vil jeg berette følgende episode, som for en udenforstaaende maa-ke ikke kan tillægges større interesse eller betydning, men som satte afgørende skel i vor koncentrationslejrtilværelse. Det var lige før Svenskerne ventedes til lejren. Skandinaverne skulde forlægges til de bedste blokke, og enhver maatte have sin seng — i det hele taget: Facaden skulde pudses.

En aften ved 21-tiden fik vi ordre til at flytte ind i en af de store nye stenblokke, der i øjeblikket benyttedes som „Schonungsblock“. Samtidigt skulde staklerne herfra flyttes. Som omtalt fandtes i disse blokke alle lejrens infektionssygdomme repræsenterede, og de var nærmest at betragte som en sidste station før krematoriet. Hele den aften blev vrug af mennesker kørt bort — blokvogn efter blokvogn med levende skeletter, trukket af Nordmænd og Danskere, hvis fysik stod i skærende kontrast til deres —. Maanen stod fuld paa himlen, og et hvidt spøgelsesagtigt skær oplyste det makabre skuespil og kastede sit lys hen over appelplad-

sen, der antog gigantiske formationer, og hvis cement genlød under de tunge vognes jernhjul.

Adskillige taalte ikke transporten, men kunde allerede ved ankomsten til deres nye blok sorteres fra, og da alt levende var evakueret, fandt vi 6 døde — gemt eller glemt — paa toilettet, i kælderen og bag nogle madrasser. Svineriet og uhumskhederne i vor nye bolig var ud over al beskrivelse. Senge, madrasser og tæpper overalt mærkede af beboernes ekstremiteter. Stanken var tæt og skidtet tommetykt overalt.

Der var fra lejrens rapportfører, en SS-Oberscharführer, givet ordre til, at intet maatte fjernes fra rummene, før madrasser o. s. v. var synede og erklærede for kassable.

Situationen var uholdbar, — folk ganske simpelt nægtede at lægge sig derind, og som læge var man tvunget til at anerkende og understøtte dette standpunkt. Men ordren var der jo, og dens udsteder gaaet i seng.

En delegation bestaaende af de 2 nationers nyvalgte tillidsmænd samt en norsk læge og undertegnede begav sig ved midnat til SS-ernes kvarter ved porten for at forelægge situationen. Al færdsel i lejren var i og for sig forbudt paa dette tidspunkt af døgnet. Den vagthavende SS-er, en blokfører, nægtede at lade vort andragende om tilladelse til at rense blokken og smide alt ud gaa videre.

Men her i denne lejr, hvor alt initiativ og enhver selvstændig handling hidtil havde været udelukket — kuert af systematisk udhungring og den stadige trussel om mishandling — stod der i denne nat 4 Skandinaver, fodrede op af den sidste tids regelmæssige Røde-Kors pakker og med en stærk erkendelse af, at dette øjeblik kunde blive afgørende for landsmænds liv og helbred — og deres ønske voxede til et berettiget krav. En helt ny følelse, hvori et begreb som „rettigheder“ gjorde sig gældende, voxede frem af sig selv, og den norske læge tog initiativet:

„I vor egenskab af fangelæger har vi fra lejrens øverste SS-læge ordre til at varetage lejrens hygiejniske interesser (hvilket notorisk var løgn, da intet interesserede samme herre mindre). I erkendelse heraf og som ansvarsbevidste læger (den var haard, men føjede sig smukt ind i helheden) kan vi ikke være denne ordre overhørig. Det maa betragtes som mord at sende vore kammerater ind i denne blok og lade dem sove der. Vi ved, at Rapportføreren har bestemt, at intet maa fjernes fra blokken, men da vi staar over for 2 modstridende ordrer, og man nægter os mulighed for nærmere instrux ved ikke at ville vække Rapportføreren, har man bragt os i en tvangssituation. I kraft af lejlægens højere rang (han var vist Sturmbannführer) mener vi os berettiget til at efterkomme hans ordre og træffe de forholdsregler, han har

paalagt os i vor egenskab af hygiejniske raadgivere. Dem, hr. Blockführer, tager vi herved som vidne paa, at vi har søgt at faa Rapportføreren i tale. — Gute Nacht!“

SS-eren befandt sig inde i skyggen, og jeg ærgerr mig den dag i dag over ikke at have set hans ansigtsudtryk under denne svada. Paa flydende tysk men med klingende norsk accent lød ordene ud gennem pigtraaden.

Lavinen var sat i gang. Hvor den vilde standse, og hvad den vilde føre med sig, vilde tiden vise. Forhandlingernes „resultat“ blev forelagt kammeraterne, og et storartet skuespil tog sin begyndelse. Hundreder af inspirerede og arbejdsivrige strømmede ind i blokkens 2 etager, og madrasser, løs træuld og halm væltede ud gennem vinduerne. Luften var tæt med støv og dets bakterier, og alle forsigtighedshensyn blev sat til side i dette opbud af aktivitet, hvor trods og destruktive tilbøjeligheder fik deres udløsning. Ingen hel straaesæk maatte kasseres. Og der fandtes ikke en straaesæk, som var hel efter denne medfart. Blokvoerne blev atter kørt frem, og de tidligere passagerers efterladenskaber rullede bort i natten og hobede sig op i en barak-høj, kæmpemæssig dyng.

Hvorledes det lykkedes, ved kun gerningsmændene, men det lykkedes dem at „organisere“ nogle dunke lysol og klorvand, og da morgenen kom, stod sengene rene og duftede af lysol — men uden

madrasser og uden halm eller træuld. Det sidste skidt var muget ud og kørt bort, og et afgørende traditionsbrud havde denne nat fundet sted i Neuengamme.

Solen kom frem — og der stod vi. Rusen var dampet af. Svenskerne var endnu ikke i lejren, og de første SS-er nærmede sig valpladsen. De tog en runde og forsvandt i retning mod Rapportførerens bolig.

Et øjeblik efter var han der — hvid i ansigtet af raseri, og som altid, naar Tyskere bliver op-hidsede, var det umuligt at forstaa, hvad han sagde — hvilket maaske ogsaa var det rareste. Efter at have dannet sig et skøn over forbrydelsens omfang, forsvandt han ogsaa, og faa minutter senere blev den danske tillidsmand kaldt til lejrchefens kontor.

Efter udtrykkelig aftale skulde ansvaret lægges paa den natlige delegations 2 læger, og ifølge hele sagens natur, kunde det kun placeres her, og kun ved paaberaabelse af de hygiejniske krav havde man et argument at sætte op mod den bevidste lydighedsnægtelse, der havde fundet sted.

Vi blev følgelig ogsaa afhentet og ført til lejrchefen, Lublinmorderen Thumann. Vi havde naturligvis forberedt os paa de tænkelige angrebsmetoder og allerede formuleret passende forsvar. Især de 6 lig, ekskrementerne og lusene skulde holde for. Vi brændte inde med defensoratet; en række spørgsmaal blev ganske vidst stillet, men ingen fik

lejlighed til at besvare dem. „Er De indforstået med fuldt ud at tage ansvaret for det skete — og overser De konsekvenserne? Er De klar over, at det er første gang, at fanger har nægtet at adlyde en ordre fra mig?“ Vi var helt stolte, men vore fangenumre blev noteret ned til en rapport. — „Hvor vil De skaffe ny halm fra? Er De klar over, at Tyskland befinder sig i 6. krigsår, og hvis det skulde hænde, at vi taber krigen, og Russerne holder deres indtog i Europa (de stod paa det tidspunkt 30 km fra Berlin), saa vil de lære at fortryde, at De i stedet for at understøtte os i vor kamp har saboteret vor føring o. s. v. o. s. v.“

Det var helt opbyggeligt for første gang at høre en SS-er udtale muligheden af, at Tyskland muligvis *kunde* tabe krigen. Vi fik indført, at vi havde overset konsekvenserne af vor handling, men at vi alle foretrak at ligge uden underlag paa sengene og ventilerede muligheden af at bede svensk Røde-Kors sende os noget halm fra Danmark eller Sverige. Den viste sig at være for grov; men hele situationen udviklede sig med lynets hast, og hr. Thumann havde blottet sig og givet udtryk for svaghed ved ikke strax at give os de obligate 25 eller 50 slag bagi og sende os i kælderarrest.

Han var hvid af raseri og hans ansigt fortrukket. Han talte og raabte lige ind i hovedet paa os, og vi havde begge en fornemmelse af, at nu faldt øretæverne; men i det samme kom en overordnet

SS-mand ind. Hælene sammen, haanden i vejret og „Heil Hitler“ — og vi ud af døren.

Slaget var vundet — og samme dag kørte et svingende halmlæs ind for vor nye blok. Den højstaaende SS-mand — som reddede os for korporlig overlast — var kommet for at anmelde den svenske kommissions ankomst. Den kunde ventes samme dag.

15.

Den 19. april 1945 blev der givet ordre til, at hele Neuengamme-lejren skulde evakueres. General Patton var trængt ind i Böhmen, Nordholland var befriet, Berlins forsvar brød sammen under den russiske stormbølge.

Himmler havde tidligere ved en kontraordre — rettet mod en personlig ordre fra Hitler — bestemt, at koncentrationslejrene Buchenwald, Bergen-Belsen og Neuengamme ikke skulde evakueres, men overlades til de allierede tropper.

Forklaringen paa, at vi nu alligevel skulde evakueres, er senere givet af Himmler selv til grev Bernadotte. Aarsagen til vort hastige opbrud var de beretninger, som de allierede havde offentliggjort over forholdene i Buchenwald og Bergen-Belsen. Himmler skal især have været fortørnet over skildringerne fra Bergen-Belsen, som efter hans mening befandt sig „i den allerbedste til-

stand“. Som tidligere nævnt gik denne lejr blandt nazisterne under betegnelsen „Rekreations- eller Sanatoriumslager Belsen“. Plads- og ernæringsforholdene i denne lejr har jeg tidligere berørt. Lad mig her tilføje: Efter de allieredes beretninger fandtes der ved deres ankomst til lejren ca. 40.000 fanger der. Deres udscende og forfatning er mere drastisk og mere realistisk beskrevet ved et fremragende fotografisk billedmateriale, end nogen anden beskrivelse formaar. Trods den mest omhyggelige pleje døde ca. halvdelen — altsaa 20.000 mennesker — i løbet af den første maaned efter befrielsen.

Ved en enestaaende indsats fra svensk Røde Kors gennemførtes evakueringen af Skandinaverne i Neuengamme paa mindre end 1 døgn. Men det er frygteligt for mig at tænke paa, hvad der er blevet af de andre ca. 20.000 fanger i lejren — blandt hvilke der var mange kammerater fra Husum og Dalum. De blev ogsaa evakueret — og det gik stærkt — og det var brutalt. De blev stuvet ind i godsvogne, ca. 100 i hver vogn; men hvor dette spøgelsestog med sin menneskelast er forsvundet hen, er det ikke lykkedes mig at faa oplyst. Jeg har skrevet til hollandske og franske kammerater paa deres bopæl, — men aldrig faaet noget svar.

I begyndelsen af maj maaned minesprængtes et stort tysk skib i Kielerfjorden. Det skal have været fyldt med fanger, og det sank med mus og mand.

Angiveligt var det paa vej fra Lübeck til Kiel. Maaske oplevede mine kammerater deres sidste timer stuvet sammen i et skibs lastrum, og maaske blev deres skæbne afgjort paa Kielerfjordens bund den samme dag, som Tyskland kapitulerede.

Fra Neuengamme blev vi i lange korteger af svenske og danske rutebiler, lastvogne, ambulancer og personvogne kørt til Frøslevlejren i Danmark, — den lejr, hvorfra vi startede odysseen gennem nazisternes Tyskland, som vi ganske vist ikke fik set meget til; — kun gennem sprækker i kreaturvognene fik vi lidt udsyn over landskaberne, — men ogsaa et stærkt indtryk af de bombehærgede tyske byer. Ellers var vort udsyn begrænset af pigtraad — og paa arbejdsstederne begrænsede man i reglen sin horisont til det stykke jord, hvori man satte sin spade. Personligt havde jeg kun en kort æra som jordarbejder, men opnaaede dog en ganske god rutine i at faa saa lidt jord paa spaden som muligt. Men pigtraad var man undertiden ved at blive vanvittig af, — pigtraad omkring lejren, pigtraad mellem barakkerne, pigtraad for vinduerne. Ogsaa omkring Frøslevlejren var der pigtraad, — men vi var i Danmark — vi var ude af det Tyskland, som havde taget alt for mange af vore bedste mænds liv— og præget de fleste af os andre — psykisk eller legemligt. Adskillige af de, der kom hjem, kom hjem med en lungetuberku-

lose; nogle maatte lade en haand — andre lade et ben blive dernede. Men vi kom hjem.

Vi fandt den gamle, kære Frøslevlejr igen — betydeligt mere overfyldt, end da vi forlod den; men ellers den samme og med de samme gamle kammerater. Selv medbragte vi nogle tusind Nordmænd, som strax faldt til og gled ind mellem os andre. Vi er jo faktisk landsmænd.

Kun 10 dage var jeg i lejren, og kun en enkelt episode skal beskrives. Grev Bernadotte kom efter at have ført os allesammen ud af Tyskland paa inspektion i lejren, — hvad den mand kunde opnaa hos Tyskerne grænses til det utrolige. Vi var stadig under tysk bevogtning, og selv om en helt anden tone herskede her, var enhver offentlig meningstilkendegivelse umulig, — og vi havde jo saa utrolig meget at sige ham og hans hjælpere tak for. Da han efter endt inspektion kom ud fra sygebarakken, drev nogle hundrede Nordmænd og Danskere „tilfældigt“ rundt i nærheden, — alle havde ærinde lige der omkring, og idet han traadte ud paa pladsen, begyndte vi sagte — ganske sagte, men allesammen at nynne eller fløjte Sveriges nationalsang. Bernadotte forstod, hvad det drejede sig om, — lod tilsyneladende som ingenting, — han var ledsaget af den tyske kommandant, men det var tydeligt, at han forstod os, og jeg ved, at han værdsatte denne ejendommelige tak fra os.

Frøslevlejren sprængte efterhaanden sine ram-

mer. Lejren husede efterhaanden 5—6 gange saa mange mennesker, som den var beregnet til. Køkkenet brød sammen, vandværkets kapacitet blev sprængt, — de andre interneringslejre i landet og fængslerne var overfyldte, og der var ikke andet for Tyskerne at gøre end tage imod Sveriges tilbud om at internere en del af os. Det gik i Danmark, som det forlængst var sket i Tyskland. Fangerne maatte skrives paa det tredie riges tabskonto, — man kunde ikke skaffe arbejde til dem, man kunde ikke føde dem, man kunde ikke huse dem — og der kom stadig flere af dem.

Efter 10 dages ophold i Frøslevlejren blev jeg atter sammen med nogle hundrede andre norske og danske fanger sendt paa transport. Det var den 29. april; den hemmelige radio i lejren havde fortalt os om Tysklands sidste krampetrækninger, og hos vagtmandskabet gjorde den almindelige opløsning sig gældende. Alle talte direkte og aabent om at komme hjem i en fart, og der var en tydelig svækkelse af posternes disciplin paa denne transport. Paa turen over Sjælland lykkedes det mig sammen med en kammerat „at falde af toget“ — ikke ret langt fra hans forældres sommerhus, som ved nærmere eftersyn viste sig at staa tomt, og hvor vi tilbragte 2 vidunderlige dage.

Der var senge med fjederbund — og der var lagener. Der var en dug til at lægge paa bordet — og der var servietter. Man kunde ogsaa spise

med kniv og gaffel, hvis man kunde huske teknikken. Der var et W.C., hvor man kunde sidde ganske alene — og der var en snor til at trække i. Og saa var der ingen pigtraad. Det viste sig, at man kunde gaa mange timer i træk ud ad smaa stier — langs hav, gennem skov, over marker. Vi prøvede det selv — og der *var* ingen pigtraad. Hvis man havde lyst, kunde man godt blive liggende i sengen om morgenen — ogsaa efter at klokken var 5. Det prøvede vi ogsaa.

Den 1. maj vovede vi os ind til København. Ad besværlige omveje fik jeg atter forbindelse med min gamle organisation, og for 2. gang under Tyskernes besættelse blev der forfalsket et identitetskort til mig.

16.

Koncentrationslejren Neuengamme har sin egen jernbanestation.

Det første, man fik øje paa, naar man traadte ud af kreaturvognen og blinkede mod lyset — vænnet til mørket, som man var, efter flere døgnsophold i en lukket vogn, var krematorieskorstenen. Den var lejrens vartegn. Og det røg altid fra den. Paa intet tidspunkt under mit ophold i Neuengamme har jeg set den skorsten uden røg. Som en

fin lysegraa spiral kunde den stige lodret op i luften, men oftest hang den som en sort, tyk, kvalmende os over lejren og omgivelserne.

Vejen fra stationen til lejrens hovedindgang følger paa et stykke den civile landevej mellem Hamburgs forstad Bergedorf og selve Neuengamme. I hvert tilfælde for hver 100 m paraderede en SS-soldat med sin blodhund.

Vejen var i reglen livligt befærdet med civilister, og det har flere gange rystet mig at se, hvor fuldstændigt upaavirkede, de var vidne til de kolonner af fanger, der fra stationen startede paa lidelsernes vej, og endnu mere har det forfærdet mig at se den fuldstændige mangel paa reaktion fra de samme mennesker, naar fangerne blev kørt bort i læssevis — afmagrede, pjaltede og dødssyge — med ansigter og kroppe, der for ethvert normalt tænkende og reagerende menneske var det absolutte bevis for de rædselsfulde levevilkår, lejren bød sine beboere.

Smaa børn legede i solen paa grøftekanten, — de vendte sig knapt om, naar en kærre med levende lig kørte forbi. Jeg bebrejder dem intet — jeg ynker dem for deres start i livet. De var yngre end lejren, — de vidste maaske knapt, at det var mennesker — de der, inde bag pigtraaden, som af og til blev ført ud paa deres landevej af nogle andre mennesker i uniform og med lange støvler, og hvis skygger, naar de passerede grøftekanten,

knapt kunde pirre deres nysgerrighed endsige standse deres leg.

De større børn er vel blevet indpodet, at folk, der blev indespærrede i lejre, var forbrydere, og som stadige tilskuere til vold og ødelæggelse i deres verden, kan man vel heller ikke forlange normale menneskelige reaktioner hos dem, naar de — mere eller mindre ubevidst — var vidner til, at medmennesker fra andre nationer systematisk blev likvideret af repræsentanter fra deres egen nation — hurtigt eller langsommere — men med samme selvfølgelighed, hvormed et barn tværer et insekt ud paa sin vej.

Men vi har lov til at rette en anklage mod den tyske civilbefolkning som helhed. Den *kan* ikke have undgaaet det — og den *har* ikke været uvidende om, hvilken menneskestruktion, der fandt sted i Tysklands koncentrationslejre.

Som tidligere fange i 3 forskellige af disse lejre tør jeg sige, at jeg har personlig erfaring for, at den tyske civilbefolkning omkring disse lejre har haft rig lejlighed til, — og ikke har kunne undgaa — at faa et indblik i livet her.

Befolkningen omkring Neuengammelejren har kunnet se fangerne blive drevet af sted af SS-er — hen ad den samme vej, som de selv gik ad, naar de skulde foretage deres indkøb eller promenerere.

Befolkningen i Husum og i Dalum har set fan-

gerne — ekstremt afmagrede, frysende og pjaltede — med deres redskaber paa vej til pansergravene, og de har set fanger — døde eller halvdøde — blive baaret tilbage til lejren af kammeraterne.

Befolkningen — især omkring Husum — har undertiden forsøgt at gøre os smaa tjenester med et lille tilskud af fødevarer. Det var maaske velment — maaske udtryk for en beskidt samvittighed, — men det var alt i alt betydningsløst, og det kan i hvert tilfælde ikke tage brodden af en anklage — rettet mod hele den tyske civilbefolkning, for at de uværdigt lod sig kue af en lille gruppe forbrydere til at undlade en samlet reaktion — et oprør — mod den rystende skæbne, som de saa koncentrationslejrenes fanger lide under i deres eget land.

Og personligt vil jeg hertil føje en anklage mod den tyske lægestand — dens repræsentanter, der som SS-læger eller i anden egenskab havde deres ophold i koncentrationslejrene eller havde adgang til lejrene, som det f. ex. var tilfældet for en embedslæge i Husum. Jeg vil ikke undslaa mig for at give dem prædikatet „forbrydere“ — forbrydere mod deres egen stand og forbrydere mod al humanisme.

Og det er min overbevisning, at denne anklage — om end mindre grelt — kan udstrækkes til at omfatte størstedelen af den tyske lægestand, der som selvfølgelig repræsentanter for humanismens

ide, burde have været de første til at vende sig mod nazismens jdskejelser.

I hvert tilfælde har vi lov til at spørge:

Hvor var I henne?

Hvorfor hørte vi ikke fra Jer?

17.

Vi taler om heldedød og heltemod — heltemod hos dem, der tog aktivt del i kampen og heldedød for fjendtlige kugler. Vi ærer dem, der faldt foran henrettelsespelotonernes kugler og i kamp; men det er saa svært at forbinde noget heltemod med den mand, der dør af sult eller skider sig ihjel, — især naar det drejer sig om millioner af mænd.

De bliver ikke begravet i en mindepark, og der var intet flag om deres kiste. Der var heller ingen kiste at lægge det over. For der var kun et leret hul med vand i bunden, og naar man tager tøjet af dem og lægger dem ganske tæt i lag med hoveder og fødder skiftevis i hver sin retning, kan der godt ligge nogle hundrede stykker i saadan et hul.

Af andre findes der kun en haandfuld aske i et hjørne eller stampet ned i et eller andet krematoriums gulv, og nogle har ydet deres bidrag til benmels- eller sæbefabrikationen.

Det er der heller ikke noget heltemodigt ved.

Og de døde heller ikke som helte, og der var heller ingen til at begræde dem.

De tiggede, de stjal, de holdt op med at vadske sig, og de levede og døde med ekskrementer i buxerne.

Man gjorde dem til dyr, og dyr lægger man ikke i kister, og dyr rejser man ikke mindesmærker for.

Jeg taler om de millioner af ungdom fra Europas besatte lande, som, før de døde, var mennesker, der satte livet ind i frihedsverdenens kamp mod en slaveverden, — som nægtede at opgive kampen, fordi deres regering gik med dertil eller blev tvunget dertil. Og jeg taler om alle dem, der blot gik til grunde i en gigantisk formaalsløshed.

Jeg taler om millioner af tyske, østrigske, ungarske og polske jøder, som i portioner paa tusinder blev aflivet i koncentrationslejrenes gas-kamre — mænd, kvinder og børn, mens andre blev sendt paa umenneskeligt tvangsarbejde med direkte tilintetgørelse for øje.

Jeg taler om Wilhelm og Jan, der ikke vilde melde sig til den tvungne arbejdstjeneste i Holland, men flyttede fra deres hjem og fristede tilværelsen uden fast bopæl eller rationeringsmærker, indtil de blev angivet og arresteret, blev deporteret til Neuengamme og senere til Husum, hvor de arbejdede som plejere blandt dysenteripa-

tienterne, indtil de selv begyndte at kvittere vand og slim og blod, — og kendte den skæbne, som allerede havde revet de fleste af deres kammerater væk. De havde selv været med til at grave huller i en sumpet og leret marskjord og lagt kammeraters lig deri. Der var ikke plads til store ord eller trøst ved den sygeseng, som de delte.

Badjin, den russiske partisan, der var gift med Dasja derhjemme i Ukraine. Paa en eller anden maade var det lykkedes ham at smugle hendes fotografi i en lille medaljon gennem talrige koncentrationslejre.

Han var bred og stærk og en ihærdig simulant, der jævnligt besøgte mig i koncentrationslejren i Dalum for et erhverve sig en skaaningseddell og faa noget „siddende arbejde“. En aften blev jeg gal paa ham og stak ham en lussing. Næste dag kom han grinende og stak mig et stykke sæbe og en haandfuld tobak, — guderne maa vide, hvor han havde stjaalet det. Undskyldende og paa gebrokkent tysk med russiske gloser søgte han at forklare mig bevæggrundene for sine forsøg paa simulation: Ruski immer arbeiten — Ruski nix in Revier — warum Ruski immer arbeiten? — mens Revieret fyldtes med Hollændere, Franskmænd, Danskere og andre nationer. Jeg viste ham de øvrige patienter i værelset, — radmagre og udmattede Hollændere, — knogler og hud med store stirrende øjne; og han forstod det og blev lyk-

lig og stolt, da jeg fremhævede Russernes meget større modstandskraft og karakteriserede dem som den stærkeste nation i koncentrationslejrene. Han fortalte det til sine kammerater og viste mig senere billedet af sin Dasja, — en bredhovedet, smilende mongolsk pige.

Sproget lagde sig ofte hindrende i vejen, men vi var i kontakt.

En aften kagledede det uden for mit vindue, og et æg blev stukket ind under mørklægningspapiret, — det første i et halvt aar. Badjin havde atter været paa røvertogt.

En anden dag maatte jeg forbinde hans hovede. Han var blevet gennempryglet efter et forsøg paa at stjæle en roe fra køkkenet, hvor en nævenyttig belgisk forarbejder havde opdaget og angivet ham.

En af de sidste dage, vi var i Dalum, maatte arbejdsholdene ved hjemkomsten defilere enkeltvis forbi 2 lig, henslængt ved siden af vejen. Ligene var næsten ukendelige — med ansigterne smadret af projektiler. Paa en af de døde var et projektil exploderet i mundhulen, og kun den ene halvdel af hovedet var tilbage. Det var 2 Russere, som var flygtet fra et af arbejdsholdene nogle dage tidligere, men nu var fundet i en skov sammen med et stykke spæk.

Da Russerne enkeltvis passerede forbi deres døde kammerater, blottede de hovederne, en efter en. 2 tyske Kapoer var opstillet ved ligene, —

skulde sørge for, at ingen vendte øjnene væk fra det makabre syn paa jorden, — og vidner til denne tavse demonstration, blev de fuldstændig vilde og gav sig i sanseløst raseri til at bearbejde ansigterne paa de forbipaserende med knytnæver. Men ingen kneb udenom — alle tog de hatten af.

Paa en af de døde fandt jeg medaljonen med Dasjas smilende billede.

Og der var Paolo, — stationsforstanderen, som, paastod Tyskerne, havde understøttet jernbanesabotagen i Italien. Paolo, som døde af kulde og sult, mens han som et kreatur var spændt for lejrens retiradevogn, hvis indhold skvulpede ned over hans tøj, og som var saa tung at trække gennem det høje pløre eller over den knoldede, frosne jord.

Jeg tænker paa Vladek, — en lille kultiveret 18-aarig Polak, som allerede havde siddet 3 aar af sin drengetid i koncentrationslejr, og som døde et par maaneder før kapitulationen, efter at vi havde skaaret hans højre arm op paa kryds og tværs og udtømt litervis af stinkende pus fra hans flegmoner. Han boede i nærheden af en russisk krigsfangelejr i Polen og havde en dag set sit snit til at kaste en humpel brød over pigtraaden ind til en af dem derinde. Det var nok at dø for — i en alder af 18 aar.

Og Sokol — den snedige Sokol, som gennem 5 aar havde forstaaet at skaffe sig dækstillinger i de forskellige arbejdslejre, som altid var den bedst

underrettede om krigens gang — han var oppasser i lejrchefens værelse — og som nærede en panisk rædsel for at befinde sig i en stor koncentrationslejr ved krigens afslutning; men som blev tvunget til at spadsere et par hundrede km tilbage til Neuengamme, efterhaanden som de allierede nærmede sig Dalum. Fra Neuengamme er hans skæbne ukendt; han forsvandt pludseligt sammen med saa mange andre.

Deriblandt Hannes, den østrigske slagter og kommunist, som havde mistet et par fingre som frivillig i den spanske borgerkrig, hvem det lykkedes at flygte over Pyrenæerne til Frankrig ved Francos sejr. Her blev han interneret, — havde udrejsetilladelse til Mexico, og der laa et skib og ventede paa ham. Men Laval udleverede ham sammen med mange andre til Himmlers lejre.

Heinrich — ogsaa kommunist — 12 aar i koncentrationslejr — i november 1944 tvangsudskrevet til et SS-regiment — faldet paa Østfronten — hustru og 2 børn i Bremen.

Og hvor er Antonini, — den blege Korsikaner, som efterhaanden lærte at haandtere et barberblad eller en kniv som en øvet kirurg, og som kunde lægge en forbindelse bedre end nogen anden?

Ansigt for ansigt glider forbi. Nogle kan jeg fastholde — andre vil slet ikke tage form.

Ansigtet paa mennesker, der endnu levede —

og hvis sjæl endnu var levende. Mennesker, der havde givet op, — drenge, der græd, naar de blev indlagt paa Revieret og hulkede: Nicht nach Krematorium — nicht nach Krematorium.

Mænd, hvis øjne — anklagende og bedende — fulgte en paa den trøstesløse rundgang paa sygestuerne. Øjne, der klæbede.

Dynger af lig ser jeg for mig — aldeles ens lig, og jeg ser blodig afføring, dynger af lasede buxer og jakker med gule kryds, sodede krematorieskorstene, pus, der vælter ud af flegmoner og bylder, feberhede ansigter og knogler og hud med store vædskende saar. Stanken af roer hænger endnu i næsen, og jeg hører slagene af knipler mod blottede kroppe og ser rækker af Muselmænd glide forbi — bataljon paa bataljon.

Og man kan ikke gøre dem til helte.

Men den tidligere koncentrationslejr fange, Arnulf Överland har sat dem sit mindesmærke i et digt, skrevet dernede.

*Han kommer ind paa skjelvende knær,
han staar ved ovnen og venter.*

*Stanken er tykk, og kropp og klær
er vaate av ekskrementer.*

*En balje blir hentet, en sortbrun svamp,
den vasker de mannen med.*

*Saa gaar han ind til den siste kamp,
og den haarde fred.*

*I tre etager er salen full,
til taket full av senger.
En sekk med halm og et teppe av ull
er alt et menneske trenger.
Du hadde saa mange behov min ven —
se her er din suppeskaal.
Og dagene — dem du har igjen —
faar du ta med taal.*

*Han ligger og gaper gustengraa
med jordslaatte knokkelnæver.
Da rejser han sig op og vil gaa,
og du kan se at han lever.
Det var vel noget han vill ha gjortt?
men han sovner, han kan ikke kny.
I lakenet tar de og bærer ham bort,
og nu har de plads til en ny.*

*Saa anderledes tar livet slutt,
end alt hvad vi hadde ventet,
det ligger og lokker til siste minutt,
med gaver vi ikke har hentet.
En have aapner sig underfull,
— det leker i gylden lind,
og eplene er av det røde guld,
og nu skal du gaa derind.*

*Du maa bare sove en liten stund,
Du kan ikke se eller høre,*

*en flue kryper omkring din munn,
det faar den heller gjøre.
Der faller løv og der faller sne.
Det skumrer over din strand,
og der er liten forskjell aa se,
paa dig og den døde mand.*

.18.

Jeg sidder ved mit skrivebord, hvor der staar blomster i en krukke.

Tankerne blandes saa mærkværdigt sammen og kan ikke filtres ud. Bevidstheden svømmer bort mellem drøm og vaagen tilstand, og som en skygge vandrer trætheden gennem min hjerne.

Det er som en sagte vind ude fra gaden fører en lyd ind i værelset. Det er musik, — efterhaanden tager den fast form; tone følger sig til tone. Messingorkestret spiller „Alte Kameraden“. Taktfaste men slæbende skridt følger rytmen i sløv ensformighed og vane. Det er arbejds holdene, der rykker ind paa appelpladsen i Neuengamme. En SS-mand staar i porten og tæller, og store oplagte hunde med vaade tunger løber op og ned langs geledderne.

Ude i køkkenet er der klirren af service, og skrivebordet staar der endnu. Et blad falder fra en af blomsterne.

Saa lister mørket sig paany nærmere — lister sig ind, og det nære fortøner sig. Det er daggry. En tæt hvid rimtaage ligger overalt og naar den letter efterlader den sine krystaller paa tage, paa pigtraad og paa træerne derudenfor lejren. De samme kolonner rykker ud. Fra mit vindue i Husum kunde jeg kun se benene — uendelige rækker af trætte fødder — i trætofler, galocher eller lasede lærredsstøvler — fødder, som næsten ikke løfter sig fra jorden, naar de gaar. En kommandostemme skærer igennem og skynder paa: Eins zwei — eins zwei.

Pludselig sker der noget i det monotone synsfelt. En krop og et ansigt kommer til syne. Han er faldet ud af geledet, og jeg gaar ud for at hente ham ind. En Kapo skubber mig til side og begynder at sparke Hollænderen i brystkassen: Jeg kender ham — det nummer lavede han ogsaa i gaar. Schweinhund — Arschloch — Scheisse-Kerl.

Om aftenen bliver han baaret hjem. Og den næste dag ligger han i et leret hul sammen med en snes andre.

Mørket viger lydløst tilbage for en varm, lykkelig følelse over at sidde hjemme ved et skrivebord. Servicet klirrer endnu derude i køkkenet, og jeg sidder i nøjagtigt samme stilling paa stolen og aander og lever som før.

Er der da ikke gaaet noget til grunde omkring

mig? De mennesker, der omgiver mig, og som jeg kender fra tiden før, er de da de samme? Og er det kun os, der er blevet anderledes?

Der var en, der fortalte mig, da jeg kom hjem, at nu maatte vi se at finde os til rette i samfundet — glemme det overstaaede og indtage vor plads igen.

Som om 5 aars myrderier kan udslettes med det lille ord „fred“.

Han talte ogsaa om fædrelandet og dem, der faldt for fædrelandet, — faldt paa ærens mark.

Hvad kan de lære os? Og hvad kan de docere for os? Vi kender livet bedre end de; vi har erhvervet os en ny viden, — haard — blodig — grusom — og svinsk. Vi kunde lære dem noget, men hvem vil det? Vi har lært at leve paa en humpel brød og en skaal tynd suppe.

De var vore kammerater, de, der blev slaet ihjel dernede, og vi frabeder os, at der bliver vrøvlet om det — brugt store ord om det. De passer ikke mere for os, og de passer heller ikke paa vore døde kammerater.

Skyerne er forsvundet, og natten hvælver sig klar over byen. Jeg staar og ser paa det altsammen. Nedenfor larmer en sporvogn forbi. En bil bremses op. Man farer sammen, hver gang en bil bremses op neden for ens hus.

Engene er fugtige, og vandet fra vejene siver klukkende i grøften. Op ad dagen, naar solen faar

magt, damper græsset, og vanddraaber glimrer i straalerne. Jeg gaar om bag et af lokumerne, hvor der er et vandhul. SS-erne er gaaet til frokost, saa man kan bevæge sig lidt og staa stille uden at simulere noget bestemt ærinde. En vaarfluelarve kryber langsomt gennem mudderet nede paa bunden, bagefter vralter et andet dyr — en vandkalv er det vist. Ovre paa den anden side hullet følger en fros fremstaaende ubevægelige øjne mig.

Med det foraar i Dalum voxede og blomstrede livet, og vi voxede med. Om foraaret er alting lettere. Bag os laa vinteren — vinteren i Neuengamme og Husum — og døden. Den dræbte og ødelagde — tusinder af skjulte muligheder og store skæbner ødelagde den. Og hvad var formaalet? Og den har ogsaa ødelagt os en smule.

Vi kom hjem og troede, at en ny tilværelse vilde sætte ind — en levende glæde over det genvundne liv. Men dage, uger og maaneder rinder bort mellem hænderne — betydningsløse, overfladiske ting. Tilværelsen gaar for langsomt. Døden var makker, og ind i den monotone sløvhed var nerverne spændt til det yderste. Nu blafrer de som sejl i vindstille. Fremskridtene er for smaa.

Man diskuterer om hvem, der skal henrette vore mordere, man klistrer paa en værnemagerlov, og nogle præster og rigsdagsmænd beklager sig over forholdene i vore fængsler — en har haft den dristighed at sammenligne dem med forholdene i

tyske koncentrationslejre, og „udrensningen“ — betingelsen for den tilkæmpede fremtid — er blevet et stridsæble — en diskussion om petitesser. Idealerne og løfterne siver bort, bliver tværet ud af personlige og partimæssige interesser.

Vi er for trætte til at hade og er blevet bange for vor begejstring og den dristighed, vi begyndte med, og de løfter, vi gav ved sejren. Men vi har ikke sejret endnu.

Jeg ligger i hvide lagener i en seng, — der er spiralbund og over mig et blødt vattæppe. Forunderligt saa hurtigt, man atter vænner sig til livets goder som selvfølgeligheder. Men det er ofte svært at falde i søvn, og undertiden styrter man hvirvlende ud i et uendeligt rum — bliver atter lysvaagen og hører kirkeuret slaa sine timeslag.

Fra mit vindue kan jeg se en jernbane, hvor et signal glimter. Det begynder med en sagte metal-susen i skinnerne. Den bliver tydeligere, og saa kan man se lokomotivets projektor; den nærmer sig hurtigt og jager en bølge af lys foran sig. En lang række oplyste vinduer raser forbi. Vi skal ikke mørklægge vore vinduer mere og stænge lyset inde i afgrænsede rum. Saa glimter skinnerne atter af væde, og en rød baglanterne bliver mindre. Jeg kan ikke blive ved at følge den; nogle træer skjuler den.

Mørke, vaade aftener. Husum presser sig frem i erindringen og jager virkeligheden paa flugt.

Der løber en lang lige jernbanelinje lige forbi lejren. Naar det var lyst, kunde man se de enkelte ansigter i kupevinduerne. Det var altid kvindeansigter, man søgte at fixere og fastholde længst. Lange togstammer rullede nordpaa. Der var 40 km til den danske grænse.

De sidste vogne er forsvundet, og jeg gaar tilbage til mit værelse. Jeg gaar forbi en fange, der ligger i sølet ved siden af vejen. Han er gennempryglet og har siddet flere timer paa hug bag efter for at sone en eller anden forbrydelse. Jeg kender ham og ved, at han er syg. Han maa ikke indlægges paa Revieret, fordi han flere gange havde forsøgt at stjæle roer.

En kæmpemæssig sky staar paa aftenhimlen over den skovbræmme, man kan se langt borte gennem pigtraaden. Et helt bjerg af hvidt med gyldne rande over ham, der ligger der og dør.

Det var saa ubegribeligt, at skyen kunde staa der paa himlen — saa stor og saa udeltagende — mens et menneske laa og døde.

Hvad kommer det mig ved? Jeg lever jo og er færdig med mit arbejde. Konsultationen er aflyst, da vi ikke kan arbejde i mørke. Der er elektricitetsrestriktioner paa grund af kulmangel, og jeg kan gaa i seng, — hver dag det lykkeligste øjeblik, hvor alting er ligesom derhjemme: Bevidsthed.

En rude splintrer og glas klirrer i værelset ved

siden af. Det er den gale Franskmand, som er sprunget gennem vinduet og løbet ud i lejren. Hvis en af nattevagterne eller posterne udenfor ser ham, risikerer han det værste — flugtforsøg! Og jeg sender en plejer med en lygte ud for at finde ham.

Jeg kryber atter op i min overkøje og falder strax i søvn.

Det var en glimrende fyr, den Franskmand. „Den lille Napoleon“, kaldte vi ham, og hans kammerater fremhævede ham som en straalende terrorist. Til daglig dyrkede han vin et sted i Sydfrankrig, hvor han havde et hus og en kone; men om vinteren flyttede han ind til byen og sleb diamanter.

Han fik en lungebetændelse af at staa i vand og grave. Mærkeligt nok saa han ud til at komme sig, men nu har han vist feber igen, og de sidste to dage har han ikke villet ligge ned i sengen. „Saa dør jeg“, siger han. Man kan venligt søge at overtale ham, som man gør med sindssyge mennesker, og man kan give ham en ordre. Han siger: „Det skal jeg nok“, og bliver siddende. Og saa taler han ustandseligt, — maaske tror han ogsaa, at han dør i samme øjeblik, han holder op med at tale; og nu er det anden gang, han er sprunget ud gennem vinduet. Hans ven — den lille runde Bou-boule — kommer hver dag for at nøde brødet og suppen i ham. Men Napoleon siger, at den

suppe slaar ham ihjel. Bou-boule tager først en slurk af hans suppe, men det hjælper ikke.

I samme værelse ligger en anden sindssyg. Det er en lille tysk skorstenfejer, som engang i fuldskab havde talt nedsættende og brugt grimme ord om et højtstaaende partimedlem, der ikke betalte sine regninger for skorstensfejningen. Han raaber ikke op, men ligger ganske stille, mens urinen siver ud gennem et hul i hans mave. Han blev ramt ude paa et af arbejdsstederne, da han kom for langt væk fra arbejdskolonnen. Projektilet gennemboede hans blære, og nu kommer urinen ud den vej. Det kunde han ikke tage. En dag gav han mig et stykke reb og bad mig om at hænge ham. En anden dag forsøgte han at skære pulsaaren over, men skar ikke dybt nok. Og nu er han ogsaa helt forstyrret, men raaber heldigvis ikke op.

I sengen nedenunder min ligger Knud Nordentoft — lægen fra Varde, der om natten kørte rundt i sin vogn og samlede nedkastede vaaben op og i hvis villa, Tyskerne fandt et stort sprængstoflager.

Han er magret stærkt af nu og ved, at han skal dø. En rolig og sikker viden. Han bad mig, før han døde, om at fortælle derhjemme, hvordan de behandlede os, og han sagde de ord: „Hvor er det en lykkelig følelse at have faaet bekræftet, at man holdt paa den rigtige hest“.

19.

Efter kapitulationen har jeg været i Tyskland og set Husum-lejren igen.

For at komme helt ud til den, maa man forlade vejen og gaa tværs over markerne. Et stykke rustent henslængt pigtraad griber fat i mine buxer. Foran ligger den uddøde lejr. Jeg kender hvert vandhul, og jeg kender hver busk, og vinduerne hænger løse paa deres hængsler og slaar ind mod barakkens vægge.

Det er, som havde jeg aldrig været borte herfra, og mens minderne dukker op, skrumper de forløbne maaneder ind til ingenting. Paa dette sted er der stadig kamp og bliver aldrig fred. Og ødelæggelsens personer raser videre som spøgelse.

Jeg gaar hele vejen rundt om lejren. Inde bag pigtraaden ligger der et sted en stump stribet tøj og en støvle, — resterne af en fange.

Blæsten tager til, og de mørke skyer driver hurtigere og lavere hen over markerne og lejren. En tæt regn begynder igen, og jeg gaar videre ad vejen og ud til gravene.

Den vaade jord klæber til skoene og gør gangen tung. Det er, som de døde kammerater vil huskes og trækker i mig.

Bag nogle lave buske, lige op til vejen ligger gravene, og græsset er begyndt at voxte ind fra randene.

Her bliver de store ord og de høje idealer til mindre end intet, — til latterlige begreber. Paa dette sted rejser de tabte aar og de tabte muligheder sig anklagende mod rummet.

Paul Thygesen

En ung dansk Læge, Paul Thygesen, skabte i Sommer Opmærksomhed om sit Navn paa Grund af nogle usædvanlig fængslende og velkrevne Kronikker om sit Ophold i tyske Koncentrationslejre. Dette Stof er i nærværende lille Bog blevet stærkt udvidet og udbygget, saa man i Skildringen faar et meget personligt Indtryk af Koncentrationslejrene set fra et lægeligt Synspunkt. Men samtidig er det ogsaa blevet et menneskeligt Dokument af uhyre Værdi. Man følger Forfatteren fra den Dag han arresteres af Gestapo til han efter Kapitulationen genser Husum „dette Sted hvor der stadig er Kamp og aldrig bliver Fred, og Ødelæggelsens Personer raser videre som Spøgelse“.

Vi nærer ingen Tvivl om at Bogen af mange vil blive betegnet som *den bedste Bog om Livet og Døden i Koncentrationslejrene.*

THANING & APPEL